T. C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KİLİ KALESİ (1767-1792)

IŞIK ERTEKİN

TEZ DANIŞMANI:
YRD. DOÇ. Dr. CENGIZ FEDAKÂR

EDİRNE 2015

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

IŞIK ERTEKİN tarafından hazırlanan "**KİLİ KALESİ (1767-1792)**" konulu **YÜKSEK LİSANS TEZİ** ile ilgili, **TEZ SAVUNMASI VE SÖZLÜ SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. maddesi uyarınca **12.06.2015 Cuma** günü saat **10:00**'da yapılmış olup, tezin. ~~Kabul~~ Edilmesine. **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Cengiz FEDAKÂR (Danışman)	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Raif İVECAN	Kabul Edilmesine	

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10076467
Yazar Adı / Soyadı	IŞIK ERTEKİN
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 69688060812
Telefon	5543475516
E-Posta	isik.eg@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Kili Kalesi (1767-1792)
Tezin Tercümesi	Kili Fortress (1767-1792)
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2015
Sayfa	141
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. CENGİZ FEDAKAR 16634647030
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

17.06.2015

İmza:.....

ÖZ

Tez Adı: KİLİ KALESİ (1767-1792)

Hazırlayan: IŞIK ERTEKİN

18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî alandaki mağlubiyetlerinin sebebi askerî modernleşme konusunda gerekli tedbirleri almakta başarılı olmaması olarak gösterilir. 1768-1774 yılları arasında Rusya ile yapılan savaşlar bu tezin kısmen de olsa doğru olduğunu kanıtlamaktadır. 1711 Prut savaşından sonra Rusya'ya karşı mevzi (konvansiyonel) başarılar hariç savaşın bütünü göz önüne alındığında parlak bir zafer elde edemeyen Osmanlı İmparatorluğu, askerî alandaki zaaflarını ıslahatlarla düzeltmeye çalışmıştır. Fakat yapılan ıslahatlar da ordunun klasik dönemdeki eski görkemini kazanmasına yardım edememiştir. Neticede Rusya ve Avusturya karşısında alınan mağlubiyetler, Tuna kıyısındaki kalelerin bir bir Rusların eline geçmesine neden olmuştur. Osmanlı, diplomatik başarılarla Tuna kıyısındaki kalelerini bir müddet daha muhafaza edebilmişse de bu topraklarda uzun süreli bir beka mümkün olmamıştır. Kili Kalesi de iki kez Rus işgaline uğramış ve iki kez Osmanlı'ya iade edilmiştir. Bu da Osmanlı'nın askerî alandaki zaafının yanında hiç şüphesiz Rusya'nın askerî başarısının da sonucu olmuştur.

Tez, giriş hariç üç bölümden oluşmaktadır. I. bölümde Kili'nin fetih öncesi fetih ve fetih sonrası vaziyeti, idarî, iktisadî, coğrafî konumu ele alınmış; Tuna'nın kilidi olarak kabul edilen Kili'yle İstanbul arasındaki ulaşım imkânlarından bahsedilmiştir. II. bölümde, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi, savaş Kili Kalesi'nin Ruslar'ın eline geçişi ve Küçük Kaynarca Andlaşması'yla yeniden Osmanlı idaresine iadesi anlatılmıştır. III. ve son bölümde ise 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması sonrası kalenin tahkimi ve 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşı öncesi, savaş ve Kili'nin ikinci kez Rusların eline geçişi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Avusturya, kale, Rusya, Osmanlı, savaş, Tuna havzası, fetih, Karadeniz, ticaret.

ABSTRACT

The Name of the Thesis: Kili Fortress (1767-1792)

Prepared by: IŞIK ERTEKİN

In the second half of the 18th century, the reason of military defeats of Ottoman Empire was the lack of taking precautions in military modernisation. The Russo-Turkish war (1768-1774) and the Russo, Austro-Turkish war (1787-1792) has demonstrated this opinion has right sides. After 1711 Prut Campaing, Ottoman Empire could not win a victory over Russian Army except some local military successes and tried to restore its military weaknesses by reforms. However, these reforms could not help to gain back the classical era's glory. Defeats taken against Russia and Austria has been a cause of losing fortresses in Danube coasts one by one, to Russia. Although Ottoman Empire could preserve these fortresses for a while by diplomatic successes, it could not be possible to re-build the long-term peace on these lands. Kili Fortress has been invaded and got back twice by Russia to Ottoman Empire.

This thesis is composed of three parts except the introduction part. In the first part, the pre-conquest, the conquest and the post-conquest situatios of Kili, administrative, economic, geographic status and the transportation opportunities between Kili –the key of Danube- and Istanbul are tried to be discussed. In the second part, pre-Russo-Turkish war (1768-1774) status, the war, the capture of Kili by Russians and getting back to Ottoman control by the Treaty of Küçük Kaynarca, are tried to be exposed. In the third and last part, the fortification of Kili fortress after the Treaty of Küçük Kaynarca and pre-Russo, Austro-Turkish war (1787-1792), the war and the second capture of Kili by Russians are tried to be discussed.

Key Words:

Austria, fortress, Russia, Ottoman Empire, war, Danube coasts, the conquest, the invation, Black Sea, commerce.

ÖNSÖZ

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî açıdan eski görkemini kaybettiği, ehliyetli vezirlerin ve talimli askerlerin klasik çağdaki kudretinden yoksun olduğu ve hususiyetle Tuna kıyısındaki merkezi gücün tükenmeye yüz tuttuğu bir devir olmuştur. 1699 Karlofça Andlaşması'yla geniş toprak kaybına maruz kalan imparatorluk, giderek güçlenmeye başlayan Rusya karşısında kan kaybetmeye, girişmiş olduğu harplerde mağlup olmaya, yalnızca toprak değil itibar kaybetmeye de başlamıştı. 1711 Prut Savaşı'nda Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın Rusya karşısında kazandığı zafer belki de Osmanlı'nın Rusya ile giriştiği mücadelenin son zaferidir denilebilir. Zira 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşındaki Kartal (Kagul) mağlubiyeti Osmanlı ordusu için çok ağır bir mağlubiyet olmuştu. Bu savaş esnasında Kırım'ın kaybı Rusya için öteden beri sıcak denizlere inip metruk Roma İmpatorluğu'nu ihya etme ve Ortodoks Hıristiyanların hâmisi olma hayalini gerçekleştirmek için atılmış en büyük adımlardan biriydi. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında askerî alandaki zaafiyeti, çeşitli askerî ıslahatlar, kara mühendishanesi, deniz mühendishanesi, sürat topçuları ocağı, humbaracı ocağı, Batıdan askerî uzmanların getirilmesi nihayet yeniçeri ocağının ıslahı gibi tedbirlere rağmen istenen sonucu verememiştir. Yeniçeriliğin tümden kaldırılması ve Bektaşiliğin ocakla birlikte nüfuzunun azalması ve II. Mahmut'un kurduğu Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurması da Osmanlı'yı klasik dönemdeki askerî gücüne ulaştıramamıştır. Tezde ele alınan dönem 18. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı'nın Rusya ve Avusturya karşısındaki harplerdeki mağlubiyet dönemidir. Askerî alandaki zaaf diplomatik alandaki muvaffakiyetlerle zaman zaman dengelense de neticede uzun süren savaşlar Osmanlı ekonomisini iyice zayıflatmıştır. İktisadî ve askerî yönden giderek zayıflayan ve çözülen bir devletin diplomatik muvaffakiyetlerinin uzun süre devam etmesini umut etmek safdillik olacaktır.

Tez, giriş hariç üç bölümden oluşmaktadır. I. bölümde Kili'nin fetih öncesi fetih ve fetih sonrası vaziyeti, idarî, iktisadî, coğrafî konumu ele alınmış; Tuna'nın kilidi olarak kabul edilen Kili'yle İstanbul arasındaki ulaşım imkânlarından bahsedilmiştir. II. bölümde, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi, savaş Kili Kalesi'nin Ruslar'ın eline geçişi ve Küçük Kaynarca Andlaşması'yla yeniden Osmanlı idaresine iadesi anlatılmıştır. III. ve son bölümde ise 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması sonrası kalenin tahkimi ve 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşı öncesi, savaş ve Kili'nin ikinci kez Rusların eline geçişi ele alınmıştır.

Son olarak, bu tezin hazırlanmasında görüş, öneri ve yönlendirmeleriyle yol gösteren, kıymetli vaktinden ve şahsî işlerinden fedakârlık ederek, bilfiil yardımlarıyla bana ışık tutan değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Cengiz FEDÂKAR'a; gerek Osmanlıca vesikaların aydınlatılması konusunda benden yardımını esirgemeyen gerekse tez hakkındaki yapıcı eleştirileri dolayısıyla kıymetli hocam Prof. Dr. İbrahim SEZGİN'e; bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bana her türlü desteği ve müsait ortamı sağlayan, hoş görüsü ve yüksek toleransı ile çalışmamın hızlanmasında büyük katkısı olması dolayısıyla kıymetli bölüm başkanımız Prof. Dr. İlker ALP'e; tez hakkındaki yapıcı görüş ve eleştirileri için değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Raif İVECAN'a; yine Osmanlıca vesikaların transkripsiyonu esnasında büyük bir özveri ve fedakârlıkla bana yardım edip fikir ve tavsiyeleriyle bana bir rehber olan değerli dostum ve meslektaşım Şenay ÖZTÜRK YILMAZ'a; daha evvel askerî tarih, hususiyetle de kale çalışmış olan ve bu suretle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalarımızda gerek elindeki Kili Kalesi'yle alakalı belgeleri paylaşma nezaketi ve tevazuunda bulunan gerekse süreç boyunca belgelerin transkiripsiyonu ve yorumlanması konusunda büyük katkıları olan meslektaşım Hakan ENGİN'e; bu yorucu süreçte işimi hafifletip, en zor ve yardıma muhtaç zamanlarımda üstümdeki yükü sırtlanmaktan gocunmayan ve bu çalışmanın oluşmasında en büyük paya sahip olması dolayısıyla sevgili eşim Ferdi ERTEKiN'e ve son olarak tezi okumak zahmetine katlanıp görmüş olduğu eksiklikleri bildirmek nezaketinde bulunan okurlara müteşekkirim.

Işık ERTEKİN

İÇİNDEKİLER

ÖZ. i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ iii
İÇİNDEKİLER v
KISALTMALAR vii
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

A - Kili'nin Osmanlı Devleti Tarafından Fethi Öncesi Durumu ve Coğrafî Konumu 7
B- Kili'nin Fethi 12
1- Fetih Sonrası Kili 15
2- Kili'nin İdarî ve Demografik Yapısı 16
a. Kili'nin Coğrafî Konumu ve Özellikleri 20
b. Kili'deki Camiler 22
C- Kili'nin Ekonomik Yapısı 23
1. Balıkçılık 24
2. Denizcilik ve Ticaret 26
3. Tarım ve Hayvancılık 32
4. Kili'de Mukataa ve Cizye Gelirleri 38
D- Menziller, Yollar, Ticaret ve Savaş 40

II. BÖLÜM

A- 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Avrupa'da Genel Vaziyet 43

B. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Osmanlı'da Genel Vaziyet 45

1. 1768-1774 Savaşının Sebepleri 47

2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Kili Kalesi'ne Yapılan Mühimmat ve İaşe Sevkiyatı 51

3. 1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşı Öncesi Kili Kalesi'nin Tamiri 55

C. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı 59

1. Kartal Bozgunu ve Kili'nin Düşüşü 69

III. BÖLÜM

A- 1774-1792 arası Osmanlı-Rus Savaşları ve Osmanlı'nın Vaziyeti 88

1. 1774-1792 Tarihleri Arasında Kili Kalesi'nin Tamiri 96

2. 1774 Sonrası Kili Kalesi'ne Yapılan Mühimmat, İaşe ve Sevkiyatlar 100

B. 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı 107

1. Fokşan Bozgunu ve Kili'nin İkinci Kez Elden Çıkışı 111

SONUÇ 121

KAYNAKÇA 123

EKLER 133

KISALTMALAR

A.g.e = Adı Geçen Eser

A.g.m = Adı Geçen Makale

A.g.t = Adı Geçen Tez

B = Recep

Bkz = Bakınız

BOA = Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. = Cilt

C = Cemaziyelahir

Ca = Cemaziyelevvel

Çev. = Çeviren

Gr = Gram

Haz = Hazırlayan

K = Kısım

L = Şevval

M = Muharrem

N = Ramazan

Nr = Numara

R = Rebiülahir

Ra = Rebiülevvel

S = Safer

S. = Sayı

s. = Sayfa

Ş = Şaban

Vs = Ve saire

vol. = Volume

Yay. = Yayınlayan

Za = Zilkade

Z = Zilhicce

GİRİŞ

Sözlükte "kökünden koparmak, kazımak" anlamındaki *kal'* kökünden türeyen *kalaa,* "*tırmanılması zor, çıkılamayan bir dağdan kopan kaya parçası veya dağ gibi büyük bulut*" manasına gelmekte, dağ veya yüksek mevkilere inşa edilen muhkem yapı anlamındaki *kal'a* (kale) kelimesinin de buradan geldiği belirtilmektedir. Kale, aslında askerî mimariye ait bir kavramdır. Oysa bugün Türkçe'de tahkim edilmiş her türlü yapıya kale denilmekte ve bu tanımlama karışıklığa sebep olmaktadır. Kale, hisar, sur ve onlara nazaran çok yeni bir terim olan tabyadan farklı bir askerî mimari örneğidir. *Hisar*, mesken olması düşünülerek tahkim edilmiş tek bir kitle halindeki yapı olup Batı dillerindeki karşılığı *şato*dur. Bir kasaba, şehir hatta bazen bütün bir eyaleti korumak için etrafı çevrilen kuleli tahkimat duvarlarına ise *sur* denilmektedir. Askerî terminolojideki kale, dıştan gelebilecek saldırıları bertaraf etmek ve içte güvenliği temin etmek amacıyla oluşturulmuş bir yapıdır. Nitekim sanat tarihinde "koruma amaçlı askerî yapı ve tesislere genel olarak 'tahkimat' veya 'istihkâm' adı verilmektedir. Askerî mimarinin gelişmiş döneminde ileri taşan istihkâm çıkıntılarına '*tabya*' denilmiştir. Bu terim Fransızca '*bastion'* kelimesinin karşılığıdır. Türkçe'de XVIII. yüzyıla kadar kalenin karşılığı olarak kullanılan '*diz'*, sonları unutulmuş, sadece *dizdar* (kale muhafızı)[1] kelimesi uzun süre kullanılagelmiştir. Toprağı kazmak suretiyle acele yapılan siperlerden ibaret geçici kalelere ise '*metris*' adı verilmektedir[2].

"Osmanlı askerî mimarisinde kaleler, genellikle yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, dağlar arasındaki boğaz, denize uzanan burun, kıyıdan uzaktaki adacıklar, köprübaşları gibi stratejik mevkilere inşa edilmiştir. Kalenin inşa edileceği yer seçilirken, zikri geçen mevkinin kolay ve az sayıda kuvvetle savunulabilmesi, gerektiğinde içeridekilerin dışarı çıkabilmesi, uzun süren kuşatmalara dayanabilmek için su ihtiyacını sağlayacak imkânlara sahip olması, mümkünse bir veya birkaç tarafında doğal engeller bulunması gibi şartlar göz önünde tutulmuştur. Genellikle kaleler bir veya iki kat halinde inşa edilir, tehlikeye ve saldırıya maruz kalan kısımlarında ise

[1] Türk-İslam şehirlerinde kalenin askeri görevinin yanı sıra şehrin asayişi, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishaneden sorumlu olma gibi çeşitli vazifelere sahip ve şehrin sosyal hayatı ile yakından alakalı bir görevli olarak önem kazanmıştır. Dizdarlar merkezden beratla tayin edilir, merkezdeki kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölüklerine mensup olanlar arasından seçilirdi. Dizdar, bulunduğu kazanın kadısına ve sancak beyi ile beylerbeyine karşı sorumluydu. Sınır boylarındaki şehirlerin ve isyan çıkan yerlerdeki kalelerin savunması dizdarın başlıca göreviydi. Ayrıca bulunduğu mevkide orta dereceli tımar sahibiydi (Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara 1994, s. 480-481).

[2] Semavi Eyice, "Kale", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Ankara 2001, s. 234.

ayrıca duvarların dışına bir *hendek* kazılırdı."[3] "Duvarlar ise ateş prensipleri hesaplanarak aralıkları düzenlenen kulelerle (*burç*) takviye edilirdi. Kapılar, genellikle iki burç arasında olurdu. Kalenin etrafına yapılan hendek imkân varsa su ile doldurulurdu. Kale girişini korumak ve hendekten geçişi sağlamak için iner kalkar bir köprü inşa edilirdi. Bazı büyük kalelerde kalenin dışarıyla olan bağlantısı taş veya tuğladan yapılmış bir köprü ile sağlanır ayrıca köprüye bir de *gözetleme kulesi* inşa edilirdi. Kalenin en zayıf kısmı olan kapının korunabilmesi için, kapının iç tarafında her yanı kapalı ve gerektiğinde kalenin içiyle de bağlantıyı kesebilen küçük bir avlu bulunurdu."[4]

"Kalenin duvarları genellikle taş bazen de tuğla ile örülür ve Horosan harcıyla kaplanırdı. Kale duvarlarının üstü, müdafilerin kaleyi daha rahat savunabilmeleri için düz olur, bu düzlüğe *seyirdem yeri* denirdi. Bazı kale duvarlarının üst bölümlerinde *serkendaz* veya *külubendaz* denen ve alt bölümlerdeki deliklerden taş, kaynar su vb. atılarak duvar diplerinin korunduğu ahşap yahut taş çıkmalar bulunurdu. Kaleler genellikle *iç kale*, *dış kale*, *şehristan* ve *ahmedek* gibi bölümlerden müteşekkildi. Ahmedek ve dış kale bazı kalelerde bulunmamaktaydı. İç kale; surlarla çevrili bir şehrin en yüksek yerinde hükümdarın, beyin ya da komutanın ikametine ayrılmış en son savunma yeriydi. Surlarla çevirili iç kalede, yönetici sarayı, beylerin konutları, darphane, hapishane ve ibadethane gibi yapılar yer alırdı. Şehrin asıl bölümünü ise *şehristan* oluştururdu. Burada mahalleler, saray, kamu yapıları, meydan, mabetler, vakıf kurumları ve pazar yerleri bulunmaktaydı. Sosyo-ekonomik ihtiyaçların

[3] Şehri savunmak için hendek kazma taktiğinin İslam tarihinde ilk örneği Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında Hicretin 5. yılı olan 627 yılında yapılan *Hendek Savaşı*'na kadar geri götürülebilir. Hz. Muhammed'e hendek kazma fikrini veren İran asıllı *Selmanı Farisi*'ydi. (Melek Dikmen; Bahattin Yaman, "1595 Tarihli Siyer-i Nebî Yazmasının Metin ve Resimlerinde Selman-ı Fârisî", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 28, Nisan 2013, s. 134). Hendek, bir savunma taktiği olup, umumiyetle ikmal ve iaşenin, mühimmatın az olduğu yahut bunların ulaşım imkânlarının sınırlı olduğu ve düşman askerinin sayıca fazla olduğu durumlarda kullanılan bir taktikti. Alman tarihçi Hans-Jürgen Kornrumpf'ın isimsiz bir Türk memurunun *1740 Dolaylarında Cenubî Rusya ve Kırım* adlı 3 ciltlik eserinden naklettiği aşağıdaki vaka, Türk-İslam devletlerinde hendek üzerinden bir menkıbe kültürünün meydana geldiğini göstermesi açısından zikre değerdir. "Akkirman kalesi gayet derin ve geniş bir hendek olup düşmandan kim düşerse helak olur fakat Müslümana zarar gelmezdi. *Şeyh Sa'di-i Şirazi* Ruslar'ın eline esir düştüğü zaman bu hendeği altmış veli birlikte kazmışlar, tamamlandığındaysa "*bu hendeğe bir Müslüman düşerse kılına zarar gelmiye eğer kâfir düşerse helak ola*" diye dua etmişlerdir. Şeyh Sadi-i Şirazi, esir pazarından bir tüccar tarafından on altına satın alınmış kırk altın mehr ile de tüccarın kızıyla evlendirilmiştir. Bir müddet sonra tüccarın kızı Şeyh'i tanıyarak 'sen o Sadi değil misin ki babam seni on altına satın almıştır' dediğinde Şeyh Sadi: 'evet, on altına Rus keferesinden aldılar, ellerinden kurtuldum. Bu sefer de kırk altına sana esir ettiler ki hiçbir türlü kurtulmak mümkün değil' diye cevap vermiştir." (Hans-Jürgen Kornrumpf, "Südrussland Und Die Krım Um 1740", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.9, İstanbul, 1989, s. 240-242). Akkirman Kalesi önündeki hendeğin Sadi-i Şirazi ve altmış veli tarafından kazılması modern tarihçilik anlayışına göre mümkün değildir; çünkü Sadi, 13. yüzyılın sonralarında vefat etmiş meşhur bir İranlı şairdir. Buna rağmen Akkirman Kalesi etrafındaki hendek evliyalara kazdırılarak, halk kültüründe hendeğin kutsallığının vurgulanmak istendiği görülmektedir.

[4] Semavi Eyice, *a.g.m.*, s. 235-236.

karşılandığı esas bölüm burasıydı. Şehristanı çevreleyen sur dış kaleyi meydana getirmekteydi."[5]

XV.-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin sınılarının savunmasını ve şehirlerin güvenliğini temin etmekteki en önemli unsur kalelerdi. Kaleler, genellikle yeniçerilerin görev yaptığı hisarlar olarak düşünülmektedir oysa kaleler içlerinde sancakbeyi sarayı, tabyalar, kışla, karakol, cephanelik, ambar, ahır, mutfak, cami, medrese, mektep, hamam, mahkeme, değirmen gibi yapıların bulunduğu, yüzlerce, binlerce kişinin yaşadığı bir tesisler bütünüdür. Osmanlı Devleti, Kuzeybatı Kafkasya'nın savunmasını 1475-1774 arasında, Azak Denizi'nden başlayarak Kuban nehri boyunca uzanan bir kaleler zincirine dayandırmıştır[6]. Tuna Nehri kıyısı boyunca uzanan, Silistre (1388), Rusçuk (1388), Niğbolu (1395), Vidin (1396), Kili (1484), Akkirman (1484), Belgrad (1521), Orşova (1522), Budin (1541), Vac (1543), Estergon (1543) gibi kale ve şehirler bu amaçla fethedilmiştir. Belgrad ve Budin fetihleri sonrasında, buralar yönetim merkezi haline getirildi ve aynı zamanda 16. ve 17. yüzyıllarda Habsburglara karşı yapılan savaşlarda ana lojistik üssü olarak kullanılmaktaydı[7].

"Kalelerin çoğu yerleşimin olmadığı, dağlık ve bataklık bölgelerle çevriliydi. Bu nedenle kalelere denizden ulaşmak karadan ulaşmaktan çok daha kolaydı. Rusya ve Kuzey Kafkasya içlerine yönelik sefer ve akınların lojistik merkezi durumunda olan kaleler, savunma kadar hücum açısından da önemliydi. Bunun yanında, kaleler, ticaret yollarının ve Osmanlı topraklarına gönderilmek üzere iskelelere getirilen mallarla, Osmanlı gemileri ile hacca gitmek üzere Kuzey Kafkasya, Kazan ve Türkistan'dan iskelelere gelen kişilerin güvenliği bakımından da önemliydi. Kafkasya'da bulunan bu kaleler bölgede askerî olduğu kadar iktisadî ve ticarî anlamda da oldukça yüksek bir öneme sahipti."[8]

"1543 yılına kadar, Karadeniz'den Orta Avrupa'ya kadar uzanan Tuna hattı üzerinde olan tüm şehir ve kaleler Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve böylelikle Osmanlı Devleti açısından rakip devletlere karşı jeopolitik ve jeo-stratejik üstünlük kazandırmıştır. Bu durum ise Osmanlı

---

[5] Ali Boran, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: 10, Yeni Türkiye, Ankara 1999, s. 347-348.

[6]Sadık Müfit Bilge, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Kaleleri", https://www.academia.edu/878606/XVI.-XVIII._Y%C3%BCzy%C4%B1llarda_Kuzey_Kafkasya_da_Osmanl%C4%B1_Kaleleri, 3 Şubat 2015 (Çevrimiçi)

[7] Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2013, s. 25.

[8]Sadık Müfit Bilge, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Kaleleri", https://www.academia.edu/878606/XVI.-XVIII._Y%C3%BCzy%C4%B1llarda_Kuzey_Kafkasya_da_Osmanl%C4%B1_Kaleleri, 3 Şubat 2015 (Çevrimiçi)

Devleti ile savaşa girişen Habsburg, Avusturya, Rusya gibi devletlerin harp esnasında temel harekât noktaları olmuştur. Özellikle 18. Yüzyıl ortalarından itibaren gittikçe büyüyen Rusya, Osmanlı Devleti ile giriştiği tüm savaşlarda, Tuna hattında bulunan mevcut kaleleri ele geçirmeyi stratejik olarak temel hedef belirlemişti. Bu manada Rusya'nın bu hedefi, aynı zamanda Osmanlı ordusunun tedarik noktalarını ele geçirmek gayesi taşımaktaydı. Çünkü bu hat üzerinde bulunan kale-şehirler aynı zamanda birer hububat deposuydu ve yine bu özelliğiyle Osmanlı Başkenti'nin erzak ihtiyacının önemli bir bölümü bu bölge üzerinden karşılanmaktaydı. Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yerden başlayıp, Kili, Karaharman, İsmail, Tolcı, İsakçı, İbrail, Kalas, Maçin, Hırşova ve Silistre gibi birçok şehir bu hattın üzerinde mevcut kontrol noktalarının bu manada en önemli merkezlerindendi. İşte Rus tehdidinin yoğunluk kazandığı 18. Yüzyıl ikincisi yarısından itibaren Osmanlı Devleti buraları daha sıkı bir şekilde tahkim ve teçhiz etmişti. Çünkü bu bölge üzerinde bulunan her bir savunma mekanizmasının psikolojik olarak kaderleri birbirine bağlıydı. Dolayısıyla bu savunma hattında cereyan eden tüm savaşlar bir sonraki kalenin müdafaa şekline tesir edebilirdi"[9].

Bir Osmanlı kalesinde ne tür askerler görev yapmaktaydı? 16. yüzyıla ait bir arşiv belgesinde Tuna boyundaki kalelerdeki askerî personelin türü ve sayısı gösterilmektedir[10].

	Dizdar	**Kethudâ**	**Müstahfız**	**Fârisan**	**Azebân**	**TOPLAM**
İbrail	**1**	**1**	**55**	**-**	**-**	**57**
Kili	**1**	**1**	**119**	**27**	**100**	**248**
Akkirman	**1**	**1**	**157**	**73**	**91**	**323**
Özi	**1**	**1**	**78**	**48**	**91**	**219**
Bender	**1**	**1**	**166**	**81**	**121**	**370**
Silistre	**1**	**1**	**52**	**-**	**-**	**54**
Hırşova	**1**	**1**	**70**	**-**	**-**	**72**

Tablodan anlaşıldığı üzere çalışma konumuz olan Kili, Bender ve Akkirman'dan sonra 248 kişi ile en çok askerî personele sahip 3. kale görünümündedir. Kalelerin stratejik önemlerine ve tabi büyüklüğüne göre yapıldığını tahmin ettiğimiz bu taksimat aynı zamanda bize bir kale-şehirdeki demografik yapı açısından askerî personelin ne derece yer teşkil ettiği hakkında da bilgiler vermesi açısından önemlidir.

[9] Hakan Engin, *a.g.t.*, s. III-IV.
[10] Hakan Engin, *a.g.t.*, s. 44-45.

Yurt içi ve yurt dışında bir askerî tarih unsuru olarak Tuna boyundaki kale meselesini ele alan, bizim tespit edebildiğimiz belli başlı eserler şöyledir: Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri (1959); Mark L Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları* (Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007); Geoffrey Parker, *The Military Revolution, Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800,* (Cambridge-United Kingdom 1996); Mahir Aydın, "Faş Kalesi", Osmanlı Araştırmaları VI (İstanbul 1986); Caroline Finkel; Victor Ostapcuk "Outpost of Empire: an Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress Özi", *An Annula on the Visual Culture of the Islamic World* (vol. 22, Leidden 2005); Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Yapı Kredi Yayınları, (İstanbul 2014); Nicoara Beldiceanu, "Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans", *La Revue des Études Islamiques*, 1968/2 (Paris, 1986); Nicoara Beldiceanu; "La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albâ par Bayezid II", *Südost Forschungen*, XXIII, (Münih 1964); Nicoara Beldiceanu; Beldicieanu-Streinherr, Irène, "Déportation et Pêche à Kilia Entre 1484 et 1508", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 38, No. 1,(1975); Sadık Müfit Bilge; "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Kaleleri"; Feridun Emecen; "İsmail", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, (Ankara 2001); Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Edirne 2013); Octavian Iliescu; "Chilia in Veacul al XIV-Lea", *Peuce VI Studii Şi Comunicari de Istoire Şi Arheologie*, (Tulcea 1977); Mihai Maxim, "Kili", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, *(*Ankara 2002); Victor Ostapchuk; Svitlana Bilyayeva; "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkirman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", *The Frontiers of the Ottoman World*, Editör: A. C. S. Peacock, Oxford University Press Inc., (New York 2009); Nicolae Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, (Bucureşti 1900).

Çalımamızla alakalı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*, Giridî Ahmed Resmî'nin *Hülasatü'l-İtibâr*, Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayücü'l-Vukûat*, Şemdaniza Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Müri't-Tevârih*, Tursun Bey'in Tarih-i *Ebü'l-Feth* adlı eserlerinden; yine Hammer'in, Uzunçarşılı'nın, Iorga (Yorga)'nın, Zinkeisen'in Osmanlı tarihi eserlerinden istifade edilmiştir. Konuyla alakalı yerli ve yabancı kitap ve makaleler eldeki imkânlar çerçevesinde tespit edilmiş olup, ikinci el kaynak olarak bu eserlerden de faydalanılmıştır. Bunun yanında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Kili ile ilgili tespit edebildiğimiz belgeler de yine teze eklenerek eser vücuda getirilmiştir. Netice erişebildiğimiz dönemin kronikleri,

mevcut ikinci el yerli ve yabancı literatür ve ulaşabildiğimiz arşiv belgelerinin sentezi neticesinde tez ortaya çıkmış oldu.

I. BÖLÜM

A - Kili'nin Osmanlı Devleti Tarafından Fethi Öncesi Durumu ve Coğrafî Konumu

Kili, Tuna Nehrinin denize dökülürken oluşturduğu üç koldan biri olan en kuzeydeki Kili kolunun sol kıyısında bulunmakta olup denize en yakın mevkide konumlanmakta ve bugün Ukrayna Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer almaktadır[11]. Kili Boğazı, Akkirman'ın yaklaşık 97 km uzağında yer alıp, 805 metre genişliğinde bir limandır. Kili Kalesi kıyının yukarısındadır ve yanında demir halkalar çakılmış iki tepe vardır[12].

Tarihi XII. yüzyıla kadar uzanan Kili Kalesi, Tursun Bey'in kroniğinde, Tuna suyunun Karadeniz'e kavuştuğu yere yakın Tuna Nehri'nin yakınında yapılmış "bir muhkem kal'a" olarak tarif edilir. Tursun Bey, hendeğine Tuna suyunun akıtılmasıyla kalenin adeta bir ada gibi olduğunu ve sur ve burcuna düşmanın tırmanmasının oldukça güç olduğunu anlatmaktadır[13]. Evliya Çelebi, Kale'nin konum olarak Tuna Nehri'nin Karadeniz'e karıştığı boğaz ağzında, İsmail ve Akkirman toğrağıyla bir kavis oluşturan büyük ve sağlam bir taş yapı olduğunu söylemektedir.[14] Kalenin önündeki su sığ idi ve gemiler üç mil kadar uzaklıkta karaya oturuyordu[15]. Şehir eski ve yeni Kili olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. Eski Kili (Kili-i Atik), Yeni Kili'nin (Kilia Nova) doğusunda yer alıyordu[16].

Kale'nin Osmanlı dönemindeki eklemeleri ile beraber şekli bilinse de Osmanlı öncesi döneme ait fizikî durumu hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Ayrıca Rus Savaşları sonrası defaten yenilenip, tahkim edildiği arşiv belgelerinde tesbit edilmişse de, 1998'de Baserabya'da (Kili, Akkirman ve İsmail) yapılmış olan arkeolojik araştırmalarda Kili'de yapılmış olan herhangi tahkimat günümüze ulaşmamıştır[17].

---

[11] Mihai Maxim, "Kili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 26,* Ankara 2002, s. 1.
[12] P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969, s. 104.
[13] Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Hazırlayan: Metrol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s.199-201.
[14] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 300.
[15] Hans-Jürgen Kornrumpf, *a.g.e.*, s. 241.
[16] Henry Alexander Scammell Deadborn, *A Memoir ob the Commerce and Navigation of the Black Sea: And the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt*, c. 1, Wells & Lilly, Boston, 1819, s. 226.
[17] İnci Kuyulu Ersoy, "Ottoman Cultural Heritage in the Ukraine", Islamic art and architecture in the European periphery: Crimea, Caucasus, and the Volga-Ural region (içinde), Editörler: Barbara Kellner-Heinkele, Joachim Gierlichs and Brigitte Heuer, Harrassowitz, 2008, s. 53-54.

Antik dönemde *Chilia, Chele, Lycostomium* olarak bilinen bu şehir, 12. ve 13. Yüzyıllarda Ceneviz hâkimiyetine girmeden önce, Bizans'ın sürgün şehriydi[18]. Kili isminin kaynağının ne olduğuyla alakalı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Mesela bir görüşe göre Kili ismi, Grekçe *kellion* kelimesinden gelmekle beraber bu kelimenin iki anlamı *manastır hücresi* ve *ambar*dı. İkinci anlamı, Ortaçağdaki yoğun ticari faaliyetlerle ilgiliydi[19]. Bir başka kaynağa göre bu adın menşeinin *Aşil* (*Akilleos*) olduğu söylenir. Aşil heykelinin de bu bölgede olduğu rivayet edilmektedir[20]. Bölgenin Osmanlı fethinden önceki ticarî durumuna bakılacak olursa, ikinci anlam diğerine nispeten daha uygun gözükmektedir.

Evliya Çelebi göre ise "bütün kalelerin gülü" olarak tavsif ettiği Kili'ye ilk kez Hz. İsa zamanında Boğdalı Kılıbu adlı bir kâfirin Tuna Nehri'nden morina ve mersin balığı avlamak sahip olduğunu, daha sonra bu zat kral olunca, Kili'nin kendisinin ikbaline sebep olduğu gerekçesiyle buraya bir kale inşa ettirmiş olduğunu anlatır. Buraya önceleri "Kılıbu Kalesi" denilmekteyken zaman içinde söylenişi bozulmuş ve halk arasında Kili denilmeye başlanmıştır. Kale, Hz. Muhammed devrine kadar birçok kralın hâkimiyetine girmiş bu tarihlerde Boğdan Salsal'ın kışla tahtı olarak kullanılmıştır. Sahabeden Malik Eşter Cengiz Han ile birlikte Boğdan Salsal'ı üzerine gidip Akkirman civarında cenge tutuşmuşlar ve Malik Eşter bu cenkte Salsal'ı katl etmekle birlikte kendisi de şehit olmuştur. Sonraki tarihlerde Kili Kalesi Boğdan hâkimiyetine girmiş ve nihayet 1489 Sultan Bayezid tarafından "bî-ceng u cidal" fetholunmuştur. Fetih tarihi tıpkı Akkirman gibi "Fetehetâ" sözüdür ki ebced hesabıyla 1489 senesine işaret etmektedir[21].

Bizans kökenli ilk yerleşim 13. yüzyılda görülmüş ve 1241 istilasında adından bahsedilmişti. Kaliakra, Silistre, Kavarna ve Licostomo ile birlikte Kili'nin adı, Konstantinopolis Patrikliği (1318-1323)'nin mülkleri (castella[22]) arasında zikrediliyordu[23]. Dönemin Boğdan'nın demografik yapısını Romenler oluşturmaktaydı. Bunların dışında Ermeniler ve Saksonlar da çoğunluktaydı. Ayrıca Macarlar, İtalyanlar, Rumlar, Bulgarlar, Yahudiler, Müslümanlar, Ruslar ve Kızıl Ruslar yaşamaktaydı. İtalyanlar aslen Ceneviz ve Venediklilerden oluşmaktaydı ve Kili-Akkirman arasındaki pek çok yerleşim bölgesinde

[18] Encyclopaedia Britannica, 11th Edition, Volume 15, Slice 7, "Kilia" maddesi, s. 793.
[19] Laurentiu Radvan, *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, çev. Valentin Cîrdei, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2010, s. 507.
[20] P. Minas Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 104.
[21] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, s. 297-298.
[22] Yazarın *Castella* olarak belirttiği muhkem mevkiler dönemin kaleleri olarak da düşünülebilir. Sözcük, İtalyanca *Castello*'dan gelmektedir.
[23] Laurentiu Radvan, *a.g.e.*, s. 506.

ikamet etmekteydiler. Ayrıca Kili'de özerk bir konuma sahiptiler ve şefleri konsolos unvanını taşımaktaydı[24]. Şehrin merkezden uzak köyleri ise genel olarak Tatar Türklerinden oluşmaktaydı[25].

1337-1338 yıllarında Aydınlı Türk denizci Umur Bey, Kili'yi zapt etmişti. Bu saldırı aslında Moğolların bölgedeki hâkimiyetini bertaraf etmek maksadına matufsa da Umur Bey, bu maksattan kısa zamanda vazgeçmiş görünmektedir. Zira daha sonraları Moğollar Aşağı Tuna, Kili ve Vicina'nın da içinde bulunduğu Bizans merkezlerinin üzerinde tekrar hâkim olmuşlardır[26].

1351-1352 Bizans-Venedik savaşı esnasında Venedik, Karadeniz sahillerini tahkim edip avantajlı duruma geçmişti. Kili de bu savaş esnasında tahkim edilen bölgeler arasındaydı. Bu şekilde tahkim edilen şehir ve etrafı, 1368-69 yıllarına gelindiğinde Kili limanının ticarî faaliyetini bir nevi haraca kesmiş olan Moğol prangası altındaydı. 1361-1362 yıllarındaki Ceneviz noteri *Antonio di Ponzo*[27]'nun kayıtları, bölgede büyük bir Rum, Ceneviz, Ermeni ve Moğol tahakkümünün ortaklaşa yürütüldüğünü belirtmektedir. Yine *di Ponzo*'nun 1360-1361 seneleri arasında tuttuğu kayıtlar, şehrin genel vaziyeti hakkında malumat sahibi olmamızı sağlamaktadır. Noter tarafından alınan kayıtlara göre Kili'nin gerçek bir şehir merkezine sahip olduğunu görmekteyiz. Buna göre ikisi noterlere tahsis edilmiş olan toplam 16 özel mülk statüsünde ev, Cenevizliler'in ortak kullandığı bir ev, iki ambar, bir terzi atölyesi, hayvan gücüyle çalışan bir değirmen, bir fırın, bir Ortodoks kilisesi, buğday yüklemesi yapılan liman ve bu limana açılan birkaç kanal olduğu belirtilmiştir[28]. Kili ve civar bölgesi Cenevizli tüccarlar sayesinde büyük önem kazanmıştır. Özellikle şehrin Boğdan Yolu üzerinde bulunması bölgeyi Cenevizli tüccarlar için çekici hale getirmişti. Öyle ki 1371 yılından beri Osmanlılar'a bağlı olan Dobruca Voyvodası Ivanko, Cenevizliler'e burada 1387'de ticarethane, kilise ve konsolosluk açma hakkı tanımıştı[29].

Şehrin ticarî önemi, dönemin güç odakları tarafından da bilinmekle beraber, bölgeyi ele geçirme arzusunda olan *Dobruca Prensi Dobrotitsa* ile Cenevizliler arasında 14. Yüzyılın son

[24] P. Minas Bijişkyan, *a.g.e.*, s. 104; Nicoara Beldiceanu, *Recherche sur la Ville Ottomane Au XVe Siècle Etude et Actes*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1973, s. 122-123.
[25] Hans-Jürgen Kornrumpf, *a.g.e.*, s. 242.
[26] Laurentiu Radvan, *a.g.e.*, s. 506.
[27] Cenevizlilerin Kili ve Licostomo'da konsolosluk bulundurma yetkileri vardı. Bu konsolosluklar bazen noterler tarafından idare ettirilirdi (Laurentiu Radvan, *a.g.e.*, s. 508).
[28] Octavian Iliescu, "Chilia in Veacul al XIV-Lea", *Peuce VI Studii Şi Comunicari de Istoire Şi Arheologie*, Tulcea, 1977, s. 246.
[29] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 1.

yarısında gerçekleşen ticarî savaşlar Kili'yi de etkiledi. Kaynaklara göre 1370'de şehir düştü ve Cenevizliler Licostomo'ya geri çekilmek zorunda kaldılar[30]. 1392'de kendini hükümdar ilan etmiş olan I. Roman'ın hâkimiyetindeki Boğdan Voyvodalığı'nın sonraki otuz senede şehrin yegâne hâkimi olduğu sonucunu çıkarabiliriz[31]. Yıldırım Bayezid'in Ankara mağlubiyetinden sonra şehir Eflak Beyi Mircea'nın eline geçti. Fakat bir süre sonra Eflak'tan ayrılarak Boğdan Voyvodalığı'na katıldı[32].

Bir sonraki yüzyılda şehrin çeşitli hükümdarların yönetimine girdiği görülmektedir. 1412'de Lüksemburglu Sigismund ve Lehistan Kralı Vladyslav Jagiello arasındaki gizlice akdedilen Lublau Antlaşması'nın bir hükmüne göre Macaristan, Boğdan'ın Türklere askerî yardım sağlamaması koşuluyla Kili'yi de kapsayan batı kesimini hâkimiyeti altına alacaktı[33]. Akkirman'ı kapsayan doğu kesimi de Lehisyan (Polonya)'ya kalacaktı. Antlaşma hükümleri uygulamaya konulmadan Osmanlı birliğini tekrar sağlayan I. Mehmed (Çelebi), Lehistan (Polonya) üzerine büyük bir sefer düzenledi. Bu sefer sırasında Dobruca kesin biçimde Osmanlı topraklarına katılırken Eflak'a da girilerek Mircea'ya Osmanlı hâkimiyeti kabul ettirildi (1419)[34].

1420'de Osmanlıların, Romanya topraklarına akınları neticesinde Macaristan tarafından desteklenen bölgenin beyi, muharebe alanlarından birinde ölünce, Osmanlı kuvvetleri *Radu*'yu Severin'den zapt olunan tahta oturttu ve Güney Transilvanya'ya doğru akınlarına devam etti. Elbette bu hareketin tüm Romanya coğrafyasında yankıları büyük olmuştu. Bu esnada Osmanlı Ordusu'nun bir diğer kısmı, Güney Dobruca'daki akıncılar, eşzamanlı olarak güney-doğu Boğdan'a akınlar düzenledi. Bu akınların temel gayesi Akkirman ya da Kili'yi ele geçirmekti[35]. *Macar Kralı Sigismund,* bir mektubunda Osmanlıların Kili'yi istila ettiğini belirtmişti[36]. Osmanlı'nın Romen tahtındaki söz hakkı *I. Vlad*'ın kısa süren saltanatıyla bir süreliğine kesilmişse de, genel olarak 1420'lerin sonlarına değin sürmüştür. Osmanlı'nın Eflak'taki bu hâkimiyeti netice olarak buradaki Macar tahakkümünü ortadan kaldırmıştı. Bunun etkisini en çok krallığın güney-doğu sınırlarında görmek mümkündü. Kuzey'deki karışıklıklara ve de Venedik ile yaşanan çekişmelere rağmen Sigismund, Eflak'ta

[30] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 1.
[31] Laurentiu Radvan, *a.g.e.*, s. 508-509.
[32] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 1.
[33] Laurentiu Radvan, *a.g.e.*, s. 509.
[34] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 1.
[35] Tasin Gemil, *Romanians and Ottomans in the XIVth–XVIth Centuries*, çev. Remus Bejan ve Paul Sanders, Editura Enciclopedica, Bükreş 2009, s. 143.
[36] Laurentiu Radvan, *a.g.e.*, s. 509.

kontrolü tekrar ele almak niyetindeydi. Macar kuvvetleri mütemadiyen Karpatlar'ın güneyine müdahalede bulunuyor, II. Dan'ı tahta çıkarmak istiyorlardı. Böylece II. Dan ile birlikte Osmanlı desteğini arkasına alan Radu'ya saldırmayı planlıyordu. Nitekim 1422 senesinde II. Dan başa geçti ve Osmanlı karşıtı kuvvetlerini ülkede ve Güney Tuna'da topladı. Böylece Osmanlı ile mücadele edebilmek üzere kuvvet kazandı[37]. Aynı dönemde Macarlar, aşağı Tuna'nın ticarî önemini kavramışlar ve burayı ele geçirmeye çalışmışlardır. Tuna ve Transilvanya üzerinden Karadeniz ile Doğu-Orta Avrupa arasındaki trafiğin kapısı durumundaki Kili, böylece on beşinci yüzyıl boyunca Macaristan ile Osmanlılar arasındaki en önemli mücadele konularından biri haline gelmiştir. Osmanlılar Eflak üzerindeki egemenliklerini koruyabildikleri sürece Kili'yi de denetim altında tutabilmişlerdi.[38]

I. Çelebi Mehmed ve II. Murad saltanatları esnasında bu hattı muhafaza altına almak için Tuna Nehri boyunca Demir Kapılar'dan denize kadar uzanan bir sınır çizmekle yetinmişlerdi. Bu sınırın güvenliğiyse Vidin, Rahova, Niğbolu, Turnu-Nikopolis, Rusçuk, Tutrakan, Yergöğü, İsakçı ve Enisale gibi önemli kavşak noktalarında bulunan Mihaloğulları komutasındaki akıncı birlikleri tarafından sağlanıyordu. Bu noktalardan Eflak vasal devleti denetim altında tutulduğu gibi Eflak da Kili sayesinde Tuna Halici'nin kuzey kolunu denetliyordu. II. Mehmed ise çekilen bu hattı yeterli bulmuyor, bu hattın ötesine uzanmak istiyordu. II. Mehmed 14. yüzyılın başlarında Romen prensliği olarak kurulan ve Macaristan'ın hâkimiyet iddiasında bulunduğu Eflak ve Boğdan'ı ele geçirmek ve Karadeniz'in kuzeyindeki ticaret yollarını denetimi altında tutmak arzusundaydı. Fakat bu isteklerin önünde bir takım engeller vardı. Moldovya'da *Büyük Stefan*'ın güçlenişi, Stefan'ın Kili'yi ele geçirerek Osmanlılar için tehlikeli bir düşman haline gelişi bu engeller arasındaydı. Bu arada Macar kralı *Hunyadi*, Eflak üzerinde hâkimiyetini yeniden kurmaya çalışıyordu. 1456'da *III. Vlad* voyvoda olarak atandı. Tıpkı babası Drakula gibi o da "Tepeş" (Kazıklı) olarak nam salmıştı. 1461'de Vlad'ın vergisini ödememesi ve vergiyi tahsil için gelen Vidinli Hamza Paşa'yı kazığa oturtması, Tuna'ı geçerek Kuzey Bulgaristan'ı yakıp yıkması, Hırsova, Tutrakan, Marten, Rusçuk, Yergöğü, Turnu-Nikopolis, Ziştovi, Samovit ve Gigen'i zapt etmesi üzerine II. Mehmed (Fatih) 1462 yılında III. Vlad üzerine sefere çıktı. II. Mehmed, Eflak'ı ele geçirdi. Vlad sürgüne gönderildi ve Macaristan'da hapse atıldı[39].

[37] Tasin Gemil, *a.g.e.*, s. 143.
[38] Halil İnalcık; Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, Çev: Ayşe Berktay; Süphan Andıç, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 343-344.
[39] Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 138-140.

1457'de Moldavya tahtına çıkan Boğdanlı Büyük Stefan askerî varlığının yanı sıra oldukça kuvvetli siyasî becerisi sayesinde ülkesini büyük bir bölgesel güç haline getirmeyi başardı. Kili'yi üç gün muhasara edip alırken (24 Ocak 1465), Akkirman'ı ise neredeyse hiç savaşmadan ele geçirdi. Büyük Stefan'ın, Kili'yi muhasara altına alırken top kullandığı bilinmektedir. Stefan, Transilvanya'daki iki kalesini sağlamlaştırarak iktidarını pekiştirirken 1475 yılında hem Osmanlı'ya hem de Vlad'ın Eflak'ta hüküm süren kardeşi Prens Radu'ya karşı başarılı bir mücadeleye girişti. Kili Kalesi Stefan hâkimiyetinde güçlendirilmiş, muhtemel Osmanlı muhasarasına hazır hale getirilmişti. Selefi II. Mehmed'in yarım bıraktığı işi tamamlamak için önünde sonunda yola çıkacak olan II. Bayezid'in nihaî maksadı Kili ve Akkirman'ı tahkim edip Karadeniz kıyılarını emniyete almaktı[40]. Kili ve Akkirman limanlarının Tuna ve Dinyester (Turla) nehirlerine açılması, buraları hâkimiyeti altına alacak olan devletin Karadeniz ile Orta ve Kuzeydoğu Orta Avrupa'ya bağlanan önemli ticaret yollarını da ele geçirmesi anlamına gelmekteydi[41]. Bu açından Bucak bölgesi Osmanlı Devleti için stratejik bir önem taşımaktaydı. Zira Kuzey Karadeniz sahilleri boyunca Kırım'a, Kafkasya'ya ve Hazar denizine giden en kısa yollar buradan geçmekteydi. Kırım-İstanbul yolu, Bucak-Dobruca-Doğu Trakya hattını takip etmekteydi. Nispeten kolay geçit veren Balkan dağlarının doğusundan geçen bu yolun Kili Kalesi'nden İstanbul'a uzaklığı yaklaşık 1000 km civarındaydı[42]. 1475 ve 1476'daki Osmanlı akınları sonrası, bu önemli ticari şehrin müdafaasının ne denli elzem olduğu iyice idrak edildiğinden Tuna'nın sağ kıyısında (güney) bulunan eski kalenin yerine nehrin sol kıyısında 1478 senesinde yeni bir kale inşa edildi[43]. Kalenin ilave inşaatı ivedilikle bitirildi. Kroniklere göre, bu inşaat sadece 24 gün sürmüştü ve aslında bu bir tamirat harekâtıydı[44].

B- Kili'nin Fethi

15. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı Devleti, Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirme çabalarına girişti. Kefe'nin ve diğer bağımsız Kırım şehirlerinin 1475'te fethinden sonra, Kili ve Akkirman'ın da fetihleri kaçınılmaz olmuştu[45]. II. Bayezid'in bizzat başlattığı

[40] Peter Purton, *A History of the Late Medieval Siege 1200-1500*, The Boydell Press, Woodbridge 2010, s. 339.
[41] Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkirman Fortress: The View from a Historical and Archaeological Project", *The Frontiers of the Ottoman World*, Editör: A. C. S. Peacock, Oxford University Press Inc., New York, 2009, s. 139.
[42] Kemal Karpat, "Bucak", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara 1992, s. 341.
[43] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 1.
[44] Peter Purton, *a.g.e.*, s. 378.
[45] Nicoara Beldiceanu, "Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans", *La Revue des Études Islamiques*, 1968/2, Paris, 1986, s. 217.

1484 seferi öncesinde, Süleyman Paşa ve II. Mehmed'in, esas niyetinin Büyük Stefan'a boyun eğdirerek Boğdan'ı vasal bir prenslik haline getirmek olduğu bilinmekteydi. II. Bayezid'in asıl maksadının ise Kuzey ve Güney Karadeniz'de çok mühim ticari rol oynayan bu iki şehri ele geçirerek, Boğdan'ı kontrol altına almak olduğunu söyleyebiliriz[46]. II. Bayezid bu iki şehri mahrumiyet bölgesi haline çevirerek direnme kuvvetini kırmak ve Baltık ile Yakın Doğu arasındaki ticari akışı kısmen de olsa kontrol edebilmek niyeti içindeydi. Burada II. Bayezid'in askerî stratejisini değiştirdiğini ve babasının başlattığı Karadeniz kıyılarındaki Osmanlı hâkimiyetini genişleterek kuvvetlendirme politikasını devam ettirdiğini görmekteyiz. Zira II. Mehmed'in vefatından sonra Kili ve Akkirman, Karadeniz'de Osmanlı hâkimiyeti altına alınamayan iki ticari şehirdi. Padişah için bu iki şehrin alınamaması demek bölgenin tamamıyla ele geçmemiş olması demekti. Öyle ki Konstantin Mihailoviç'in anılarına göre II. Mehmed "Romanyalılar Kili ve Akkirman'ı, Macarlar da Belgrad'ı elinde tuttuğu sürece zafer kazandığımızı söyleyemeyiz" diyerek bu şehirlerin fethinin zaruri olduğunu ifade etmiştir[47]. II. Bayezid'in bu iki şehri fethetmek istemesinin bir sebebi de Boğdan Yolu'nun ticarî önemiydi[48]. Buraların fethi sağlanırsa Karadeniz ticareti denetim altına alınır ve Dobruca ve Doğu Balkanlar'ın emniyetini sağlanabilirdi. Bu iki kalenin fethinden sonradır ki *Bucak* idari bir bölge olarak ortaya çıkmıştır. Kili Kalesi, Turla nehri üzerindeki Boğdan-Lehistan yolunun denetimi açısından Osmanlı için stratejik bir öneme sahipti. Hem Büyük Stefan hem de Türkler bu önemin farkındaydı[49]. 1484'ten birkaç sene evvel Boğdan Prensi elçisinin, Venedik Doçesi'ne Kili ve Akkirman'ın stratejik rolü hakkındaki şu sözleri de bu öneme işaret etmesi bakımından zikre değerdir: "*Ekselansları bu toprakları, Macaristan ve Polonya (Lehistan) için tampon bölge saymalıdır.*"[50].

Büyük Stefan'ın takip ettiği siyaset de fethi zaruri kılmıştır. II. Bayezid için Büyük Stefan, Eflak'taki Osmanlı nüfuzunu bertaraf etmek ve kendi seçtiği bir prensi tahta geçirmek için Osmanlı ile mücadeleye girişmişti. Süleyman Paşa ve II. Mehmed tarafından yürütülen seferler göstermişti ki, Boğdan'daki bu mücadele Tuna kıyısındaki kaleleri zapt edilinceye kadar Bucak'ta kesin bir zafer elde edilemeyecekti. Bizzat II. Bayezid, 1484 seferlerinin sebepleri arasında, Büyük Stefan'ın yürüttüğü politikalar ve Osmanlı Devleti'nin tazminat hakkı olan Eflak'ın Stefan tarafından yağmalanması neticesinde Boğdan'a doğru sefere

[46] Nicoara Beldiceanu, "La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albâ par Bayezid II", *Südost Forschungen*, XXIII, Münih, 1964, s. 44-45.
[47] Tasin Gemil, *a.g.e.*, s. 209.
[48] Nicoara Beldiceanu, *a.g.m.*, s. 45.
[49] Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 341.
[50] Nicoara Beldiceanu, "La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albâ par Bayezid II", s. 53-54.

koyulduğundan bahsetmiştir[51]. 1484 seferinin gerçekleşmesinde diğer bir sebep de iki devlet arasında gerçekleşen savaşlar neticesinde Büyük Stefan'ın saltanatının başında ödenmesi gereken tazminatı ödememesi olmuştur[52].

Osmanlı donanması, 1450'lerde Sırbistan'ın ele geçirilmesinde mühim rol oynamıştı. 1456'da Belgrad muhasarası için Fatih Sultan Mehmed, yerel Hristiyan halka silahlarla techizatlandırmış, onlara yüz adet gemi yapması için emir vermiş ve bu gemileri Tuna'nın Morava koluna sürmeyi planlamıştı. Fatih bu filoyu özel bir savaş gücü olarak değil de bir nakil aracı olarak düşünmüştü. Saltanatı boyunca göze çarpan büyüklükte bir deniz savaşı gerçekleşmese de saltanatının son zamanlarında birçoğu savaş gemisi olmak üzere devlete yaklaşık 500 adet büyük gemi kazandırmıştı. II. Bayezid, 1484'te de Boğdanlılardan Kili ve Akkirman'ı almak üzere askerleri, muhasara teçhizatını, harp malzemelerini ve diğer levazımatı taşıması için yaklaşık yüz gemi görevlendirmişti. Kara ordusu, bölgeye hareket ederken, Osmanlı donanması Tuna Nehri'ne giriş yaptı[53].

Osmanlı kara ordusu, Tuna'yı 26 Haziran 1484'te aşmış ve Kili muhasarası 8 Temmuz günü başlamıştı. Şehir karadan ve nehirden muhasara altına alındıktan altı gün sonra ise feth edilmişti[54]. Kimi kaynaklara göre ise muhasara süresi on güne kadar çıktıktan sonra kale kumandanının şehri teslim ettiği belirtilmiştir[55]. Ordu daha sonra Akkirman üzerine yürümüş, 22 Temmuz günü Akkirman önlerine gelen Osmanlı ordusu burada Kırım Tatarları ile birleşmişti. Teslim olma görüşmeleri 5 Ağustos günü başladıysa da Stefan şehri teslim etmeye razı gelmedi. Kalenin önüne toplar yerleştirildi ve şehir üç taraftan ateşe tutuldu. Kili Kalesi de aynı şekilde feth edilmişti. Sonuçta Kili, *14 Temmuz*'da, Akkirman ise *7-8 Ağustos*'ta Osmanlı kuvvetleri tarafından feth edilmişti[56]. Romen kaynaklarına göre ise Akkirman'ın fethi, 5 Ağustos olarak kaydedilmektedir[57].

Kili ve Akkirman'ın fethi Büyük Stefan'ın Osmanlı'ya karşı direnişinin sonu anlamına gelmekteydi. Buraların fethiyle Voyvoda Büyük Stefan'ın saltanatı da tehlikeye girmiş, müttefiksiz kalmış ve direnememişti. Stefan'ın Kili ve Akkirman'ı elinde tutması demek

[51] Nicoara Beldiceanu, *a.g.m.*, s. 53-54.
[52] Nicoara Beldiceanu, *a.g.m.*, s. 55.
[53] Jean W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, University of Washington Press, 1994, s. 253.
[54] Nicoara Beldiceanu, "Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans", s. 217.
[55] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 1.
[56] Nicoara Beldiceanu, *a.g.m.*, s. 217.
[57] Mehmet Ali Ekrem, *Romen Kaynak ve Eserlerine Türk Tarihi I Kronikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 8.

denizden yardım alabilmesi demekti. Bu mevkileri kaybedince kaynaksız kalmış ve Türk kuvvetlerinin Boğdan topraklarına yerleşmesi kolaylaşmıştı[58]. Böylece Boğdan'ın elinde Galati bölgesinde bulunan ve Tuna'ya açılan sadece ufak bir toprak parçası kaldı[59]. Nisan 1486'da Büyük Stefan, II. Bayezid ile antlaşma yaptı ve iki devlet arasında sınır yeniden belirlendi. II. Bayezid, Stefan'ı köşeye sıkıştırmasına rağmen bu barışa razı geldi çünkü doğuda Memlûk tehlikesi devam etmekteydi[60].

Kili ve Akkirman'ın fethi Osmanlı Devleti'ne hem askerî hem de jeo-politik açıdan birçok fayda sağlamıştı. II. Bayezid, Balkan fetihleri sürecinde çok önemli iki mevki kazanmıştı. Öyle ki babası Fatih de "*bu iki şehir alınmadan muzaffer sayılamayız*" diyerek bu iki muhkem kalenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinin önemini belirtmişti. Ayrıca Tursun Bey, II. Bayezid'i, Fatih Sultan Mehmed'in olanca "mehabbet ve azametine" rağmen üzerine gidemediğini söylediği Kili Kalesi'nin fethini tamamladığı için Bayezid'i sitayişle anmıştır[61].

Evliya Çelebi, Kili kalesinde tatbik olunan bir âdetten bahsetmektedir. Buna göre kale II. Bayezid zamanında cuma günü fetholunduğundan her cuma günü sabahları bütün burçlara filendere, alem ve sancak dikilir, gülbang-ı[62] Muhammedi okunur ve top atışlarıyla Kili halkına kalenin fetih günü her hafta hatırlatılırdı[63].

1- Fetih Sonrası Kili

Akkirman ve Kili'nin fethinden sonra bölgenin demografik yapısı da yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Fetihten bir sene sonra 1485 yılına ait bir kayda göre Kili Kalesi garnizonunun, 396 asker ve 3'ü gemi komutanı olmak üzere 8 komutandan müteşekkil olduğunu görmekteyiz. Burası Büyük Stefan idaresi altındayken ise Kale garnizonunun işgücü 400 adamı aşmıyordu[64]. Bu veriler ile Osmanlı idaresi altında geçen yalnızca bir sene içinde Stefan dönemindeki ile neredeyse aynı oranda iş gücü oluşturulduğu görülmektedir. 16. yüzyılın ortalarında da, Kili tüccarları İstanbul, Eflak, Boğdan ve İmparatorluğun diğer ticaret

[58] Jean W. Sedlar, *a.g.e.*, s. 396.
[59] Laurentiu Radvan, *a.g.e.*, s. 491.
[60] Tasin Gemil, *a.g.e.*, s. 209.
[61] Tursun Bey, *a.g.e.*, s.199-201.
[62] Eskiden muhtelif tarîkatların âyinlerinde, saray, lonca, yeniçeri ocağı, mehter vb. yerlerdeki muayyen merâsimlerde belli bir tertîbe göre yüksek sesle okunan duâ ve ilâhî dizisidir. Gülbang hep beraber veya topluluğun içinden bir kişi tarafından okunur, diğerleri "Allah Allah" veya "Hû" zikriyle ona katılırlardı (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2010, s. 443-44).
[63] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, s. 303.
[64] Nicoara Beldiceanu, "Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans", s. 218-221.

merkezlerinden gelen tüccarlarla yakın ilişki içinde olmaya devam etmişlerdir. Özellikle Vidin, Niğbolu, Silistre, İbrail, Varna, Nesebar, Trabzon ve Kefeli tüccarlar bölgede hummalı alım-satım faaliyetleri içindeydiler. Elde edilen verilere göre Hıristiyan dünyasıyla ya da Hıristiyan etkisi altındaki ticari merkezlerle yapılan ticari faaliyetler Kili ve Akkirman şehirleriyle sınırlı görünmektedir. Kili ve Akkirman'a dokuma kumaşı, malvoisie üzümü, Vidin, Niğbolu, Silistre, Trabzon, Nesebar ve Varna'dan gelen üzümler, malt, sirke, Varna ve Modon kanyağı, kuru balık, mersin balığı, tekir balığı, ağaç kütükleri, kereste, padavra, deri, at, kısrak, koyun, sığır, yük hayvanı, domuz eti, çeşitli erzak, fıçı çemberi, eyer, tahta kap-kacak, vazo-sürahi, ahşap ve kil, kavanoz, kova gibi kaplar; çeker dingili, kürek, sabun, kömür, peynir, cam mamuller, bal, limon yaprağı, incir, üzüm, pirinç ve tahıl gibi ürünler gelmekteydi. Ayrıca yine bu şehirlere Kefe ve bazı Tatar illerinden köle getirilmekteydi. Bunların dışında inek, ahşap, peynir, bal, bazı tahıllar, pastırma, balık ve sabunun yerel üretim mahsulleri olduğunu söyleyebiliriz[65]. Evliya Çelebi, İstanbul esnafının Galata'da, Tophane'de ve hatta taşrada kuru Kili pastırması sattığını belirtmektedir[66].

2- Kili'nin İdarî ve Demografik Yapısı

Osmanlı taşra teşkilatı, tımar sistemi çerçevesinde oluşturulan eyalet sistemi esasına dayanmaktaydı. *Beylerbeyi* ya da *vali* denilen eyalet yöneticileri, o bölgenin en yüksek askerî, idarî ve malî amiri durumundaydılar. Valinin başta gelen görevi, emri altındaki eyalet kuvvetlerini en mükemmel şekilde hazırlayıp orduya katmaktı. Askerî amaçlar gözetilerek oluşturulan bu yönetim biçiminde temel idari birim *sancak*tı. Beylerbeyleri "Paşa Sancağı" adı verilen merkez sancakta bulunurdu. Beylerbeyine bağlı sancakların idaresi ise paşa sancağına bağlıydı. İmparatorluğun kuruluş ve gelişme dönemlerinde beylerbeylerinin sancakbeyleri üzerinde askerî denetimleri bulunmaktaydı. Vali/beylerbeyi, idaresi altındaki sancaklardaki tımarlı sipahinin birinci derecede amiri sayılıyordu. Bu yönetim biçiminin Tanzimat'ın ilanına kadar hemen hemen hiç değişmeden sürdüğü kabul edilmektedir[67].

1522 tarihli Kanunî Sultan Süleyman Kanunnâme'sine göre Osmanlı'nın hâkimiyetindeki topraklar yedi beylerbeyilikten müteşekkildi: Rumeli, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbekir, Şam ve Mısır. Kili ise Rumeli Beylerbeyiliği'nin *Silistre* sancağına

[65] Nicoara Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 137-140.
[66] Evliya Çelebi, *Eviya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 535.
[67] Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 22, Yaz 2009, s. 87.

bağlıydı[68]. 16. Yüzyılın başında Silistre Sancak Bey'inin has geliri 455.000 akçeydi[69]. 17. yüzyılda Rumeli yedi eyaletten ibaretti: 1- Sofya, 2- Bosna, 3- Özi, 4- Ulah (Eflak)- Boğdan, 5- Mora, 6- Girit, **7-** Deniz Mıntıkaları[70].

Rumeli kelimesi Roma imparatorluğuna ait topraklar anlamında olan 'Rumili'nden gelmektedir. *Rumeli, doğudan Karadeniz ve Adalar denizi, güneyden Akdeniz, batıdan da Adriyatik denizleriyle çevrili olup Anadolu gibi bir yarımada durumundadır.* Kara sınırları, batıda Dobravenedik, Dalmaçya ve Hırvatistan; kuzeyde Slovenya, Macaristan, Transilvanya, Lehistan ve Turla nehrine kadar uzanır. Rumeli'nin yüzölçümü, Kırım da dâhil olmak üzere takriben 10544 mil karedir. Nüfusu Türk, Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar, Sırp, Bosnalı, Arnavut, Tatar, Ulah vb. olmak üzere çeşitli milletlerden müteşekkildir. Ülkede çeşitli diller konuşulmakla birlikte ortak dil Türkçedir. Bölgede bulunan Tuna ve Turla nehirleri Karadeniz'e dökülür. Akdeniz'e dökülen nehirler nispeten ufak sulardan ibarettir. Rumeli iklimine gelince kıyı bölgeleri ılımlı, kuzeyde bazı yerler, mesela Boğdan oldukça soğuktur ve buralarda tarih boyunca sıklıkla veba salgını baş göstermiştir. Toprakları ziraata çok elverişlidir. Geniş mera ve ormanları bulunan bölgenin kuzey bölgelerinde pek çok buğday, hububat yetişir. Ülkede en çok yetiştirilen hayvanlar beygir, inek, keçi ve koyundur. Tereyağ, peynir ve yağ üretimi oldukça fazladır. Güney bölgelerinde ise şarap, zeytinyağı ve çeşitli meyveler yetişmektedir[71].

Fetih sonrasında Boğdan Osmanlı'nın bir kolu haline gelmiş ve Kili, Akkirman ve Bucak'ın (Baserabya) güney kısmı Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı olan *Silistre Sancağı*'na katılmıştır. Ne var ki bölgenin tam olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi 1538'de Kara Boğdan Seferi ile I. Süleyman'ın Bender'i, Bucak'ın geri kalan kısmını ile Turla (Dinyester) ve Özi (Dinyeper) nehirleri arasındaki kıyı şeridini almasıyla sağlanmıştır. Bu fetihler neticesinde Karadeniz tamamen Türk gölü haline gelmişti. I. Süleyman'ın bu fetihlerinin hemen akabinde Akkirman, Kili, Bender ve Özi'yi içine alacak şekilde Akkirman Sancağı teşkil edilmiştir[72]. Kili'nin idarî yapısı bölgedeki toprak kayıpları ve savaşlar sonucunda zaman zaman değişim göstermiştir.

---

[68] Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 12, S: 1, Elazığ 2002, s.268.
[69] Enver Çakar, *a.g.m.*, s.279.
[70]P.L İnciciyan- H.D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, s. 15.
[71] P.L İnciciyan- H.D. Andreasyan, *a.g.m.*, s. 13-14.
[72] Victor Ostapchuk-Svitlana Bilyayeva, *a.g.m.*, s. 139.

977 **(**1569-1570**)** tarihli Silistre Sancağı Kanunnâmesi, padişah II. Selim devrinde hazırlanmıştır. Bu kanunnamenin muhtevi olduğu defter Silistre Sancağı'nın idarî yapısı hakkında bize bilgiler vermektedir. Bu deftere göre Silistre ve Akkirman Livâsına bağlı kazâ merkezleri şunlardır: Akkirman Kazâsı, Cankerman Kazâsı, Kili Kazâsı, Bender Kazâsı, İbrail Kazâsı, Silistre Kazâsı, Harsova Kazâsı ve Tekfur Gölü Kazâsı olarak sekiz idarî bölgeye ayrılmaktaydı[73].

Tarihte, Boğdan (Beserabya)'nın güneyini oluşturan Kili, Akkirman, İsmail, Kartal ve Bender şehirlerinin meydana getirdiği bölgeye Osmanlı Devleti "*Bucak*" adını vermişti. Bucak'ın sınırları doğuda Turla (Dinyester), batıda Tuna, kuzeyde ise Prut nehirleriydi[74]. Türkçe bir kelime olan Bucak, "uzak, sınırsız bölge, köşe, uç" gibi anlamlara gelmektedir. Kelime, Kuman Türkçesi'nde "*bucgak"* şeklinde geçer. Osmanlı idaresi altında siyasî ve idarî bir bölge olarak ise Kuzey Karadeniz hâkimiyetiyle ortaya çıkmış XIX. yüzyılın başlarında bu sona ermiştir. XV. ve XIX. yüzyıllar arasında Bucak (Besarabya) gerek Türk kavimlerinin yerleşim yeri olarak gerekse Kırım yollarını denetleme bakımından Türk tarihinde mühim kültürel ve stratejik öneme sahipti. Bucak bölgesi, Boğdan (Moldovya) eyaletine dâhil olup Prut ve Turla (Dinyester) nehirlerinin arasında kalan toprakların güneyini teşkil etmeydi. Zikri geçen arazi 8000-9000 km² çapında olup Kuzey Karadeniz sahillerinde bulunan Kıtai, Katlabuk, Kahul, Alibey, Sagan göllerini içine almaktaydı. Bölgenin tamamın yüzölçümü 45.630 km² ydi[75].

1569-1570 yılında Kili kazâsı, Pâdişah hassıydı ve kasabada 13 mahallede -ki bunların arasında Çerkes mahallesi de vardı- 298 Müslüman; 5 mahallede, 316 gebrân hânesi, kale merdân (72), beşluyân/farisan[76] (19) ve topçuları tespit edilmişti[77]. Padişah hassı olan Nefs-i

[73] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 7, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 712.
[74] Mustafa Işık, "XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı", *Karadeniz Araştırmaları*, Say: 18, 2008, s.19.
[75] Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 341.
[76] XVI. yüzyılda Rumeli sınırlarında, Rumeli Beylerbeyi maiyetinde, *deli* adı verilen kuvvetler bulunmaktaydı. Bu kuvvetler sonraları valilerin de hizmetlerinde bulunmuş, ayrıca *serhat kulu hudut askeri* olarak hafif süvari hizmeti görmüşlerdir. Serhat kulu süvarilerinden olan *beşliler*, palangalarda yani siperler ve hendekler ile çevrilmiş düşman toprağına yakın bölgelerde görev yapmaktaydı. Lüzumu halinde düşman topraklarına akın eder, istihbarat toplarlardı. *Beşli ağası* adında ağaları da vardı. Maaşlarını bulundukları eyaletin maliyesinden veya ocaklık olarak gösterilen mahallin hâsılatından alırlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu *beşli* adı verilen süvari asker teşkilatının diğer adının "farisan" olduğunu söylemekte, bu teşkilatın Macaristan, Semendire ve Bosna'daki kalelerde görüldüğünü, beşli sınıflarına ise Vidin, Hotin, Kili, Akkirman ve Lehistan hududundaki kale defterlerinde rastlandığını belirtmektedir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, K.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 287).
[77] Tayyib Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *BELLETEN*, C: XX, S: 78 (Nisan 1956'tan ayrı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956, s. 267.

Kale-i Kili'nin geliri toplam 60.025 akçeydi[78]. Kili iskelesini muhafaza eden *farisân-ı evvel* askerlerinin senelik 2160 guruş tutarındaki maaşları Kili nezareti mukataası malından ocaklık olarak karşılanıyordu[79].

Bucak (Beserabya), yazları sıcak ve kuraktı. Kumlu topraklarıyla kendisinden iki misli daha fazla yağmur alan kuzey arazisine göre daha fakirdi ve daha az nüfusa sahipti. Kuzey Karadeniz sahili boyunca Kırım'a, Kafkasya'ya ve Hazar Denizi'ne giden en kısa yollar bu araziden geçtiğinden ötürü bölge tarih boyunca stratejik önem taşımıştır. Kırım-İstanbul yolu *Bucak-Dobruca-Doğu Trakya* hattını takip etmekteydi. Kolay geçit veren Balkan dağlarının doğu bölgesinden geçen bu yolun Kili Kalesi'nden İstanbul'a olan uzaklığı yaklaşık 1000 km civarındaydı. Tuna ve Tuna'nın güneyinde bulunan *Dobruca* gibi stratejik önemi olan bölgelerin savunması Bucak'ın Osmanlı denetimde olmasıyla mümkündü. Bucak'ın siyasî ve idarî olarak ayrı bir bölge olarak ortaya çıkması, II. Bayezid'in Kili ve Akkirman'ı Osmanlı topraklarına katmasıyla gerçekleşti. Osmanlılar'ın Boğdan'ı almak istemelerin temel sebebi Karadeniz ticaretini denetim altına almak, Dobruca ve Doğu Balkanlar'ı emniyet altında tutmaktı. Daha sonra bu bölgeyi kontrol altına almak ve emniyetini sağlamak, ticaret yollarının güvenliğini temin etmek için yani ticarî, askerî stratejik ihtiyaçlardan dolayı idarî bir yapı olarak ortaya çıktı. Kanuni devrinden itibaren Bucak'a Nogay ve Tatar iskânı yapılmıştır[80]. Bölgeye Türk ve Müslüman unsurların yerleştirilmesi, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikasının sonucudur.

Bucak, ilk olarak sancak hüviyetiyle Akkirman'a bağlanmıştı. Bölgedeki Tatarlar da Kırım hanının idaresine verilmişlerdi. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kili, Akkirman ve İsmail gibi ticarî-idarî merkezlerde Anadolu lehçesini konuşan Türkler çoğunluktaydı ve bunların önemli bir bölümü Anadolu ve Rumeli'den göçmüşlerdi. XV. yüzyılda Akkirman sancağı olarak Rumeli Beylerbeyiliği'ne bağlıydı. *Bucak (Besarabya)* bölgesinde bulunan önemli stratejik kaleler: Bender, Kili, Akkirman, İsmail'di. II. Bayezid Tuna Nehri'ni geçtiğinde, vasalı durumunda olan Eflak beyi Osmanlı ordusuna 20.000 kişilik bir kuvvetle iştirak etmiş ve Osmanlı ordusu Kili'yi 10 günlük bir kuşatmanın ardından ele geçirmişti. Kili'nin fethini Akkirman'nın fethi takip etmiştir. Fethin ardından Kili ve Akkirman kiliseleri camiye çevrilmiştir. Kili ve Akkirman'ın fethiyle Boğdan prensliğinin deniz ile bağlantısı kesilmiş ve buna bağlı olarak prenslik ekonomik sıkıntı çekmeye başlamıştır. Öte taraftan Osmanlı ile

[78] Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 254.
[79] BOA, AE. SMST. III, 155-12227 (8 R 1182/22 Ağustos 1768).
[80] Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 341.

Kırım arasında kara bağlantısı sağlanmış ve hemen hemen Karadeniz'in bütün sahilleri Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bunun neticesinde Karadeniz bir Türk gölü haline gelmiştir.[81]

XVI. yüzyıl sonuna ait bir tahrir defterinden anlaşıldığına göre, Kili'de yirmi bir mahallede 1165 hane (yaklaşık 6000 kişi) bulunuyordu. Kili kazasında ise 1579'da sadece 150 haneden (600-900 kişi) bahsedilmektedir. 1780 tarihli Bucak defterine göre Kili kazasında on sekiz Tatar köyü tespit edilmiştir. Evliya Çelebi'nin ziyaretinden on üç yıl sonraki bütçe defterinden anlaşıldığına göre Kili Kalesi'nde *atlı, azap, topçu, gemici* olmak üzere toplam 248 hisarerine maaş ödenmişti. Kili sancağı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında gittikçe artan Kazak tehlikesi tehdidinden dolayı kaza haline getirilerek Rumeli beylerbeyliğine tabi Akkirman sancağına bağlandı. XVII. yüzyıl başlarından itibaren Kili Kalesi ve şehri Silistre beylerbeyliğine dâhil edildi."[82]

a. Kili'nin Coğrafî Konumu ve Özellikleri

1657'de Kili Kalesi'ni ziyaret eden Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, burası Tuna Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü boğazın ağzında yarım ay şeklinde üç kaleden müteşekkildi. Kara tarafı 3 kat duvar, Tuna Nehri'ne bakan tarafu ise 2 kat hendeksiz duvardan müteşekkildi. Yeşillikler içinde, bağı bahçesi çok, alçak ve düz bir arazi üzerine inşa edilmiş olan kalenin güney duvarı Tuna Nehri'ne dayanmaktaydı. Kara tarafı 2000, nehir tarafı 1000 olmak üzere kalenin çevresi 3000 adımdı. Kara tarafı üç, nehir tarafı ise iki kat hendeksiz duvarla çevrilmişti[83]. Kale'de müftü, kale dizdarı, 21 adet kale neferatı, yeniçeri serdarı, sipah kethüdayeri, şehir subaşısı, muhtesibi ve bir cebeci serdarı bulunmaktaydı[84].

İç kale dört köşe, dörtgen şekilli bir kaleydi. Büyük kaleye açılan küçük bir demir kapısı vardı ve etrafında iki kat derin hendek kazılı olup balıklar yüzmekteydi. Hisar içinde dizdar, kethüda ve imam haneleri, buğday ambarı, cephanesi ve birkaç neferat haneleri bulunmaktaydı[85].

Dış kalenin çevresinde 4 adet kapı vardı. Kara tarafında oldukça geniş bir hendek bulunmaktaydı ve dört kapısından batıdaki kapı varoşa açılır, bu kapının sağında ve solunda 2

[81] Mustafa Işık, *a.g.m.,* s.21-22.
[82] Mihai Maxim, *a.g.m.,* s. 3.
[83] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* C. V, K. 1, s. 300-301.
[84] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* C. V, K. 1, s. 300-301.
[85] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* C. V, K. 1, s. 302-303.

adet uzun toplu ve tüfekli sarp kule mevcuttu. Diğer üçü Tuna Nehri'ne açılıyordu. Bunlara *Sukapısı* deniliyordu. Bu kapıların iç kısmında üzerleri tahta örtülerle kapatılmış hendekler mevcuttu. Dış kalenin içinde fetihten evvel "satranç nakşı" 150 adet bölme sokak vardı ve sokaklarında kalın ağaç direkler döşeliydi. Sokakların için baştanbaşa üçer adam boyu (takriben 5,5-6 metre) üzerleri ağaç kirişler döşeli derin geniş hendekler mevcuttu. Kuşatma esnasında döşeme tahtalarını herkes evine çeker yollar ortadan kaybolur ve Tuna Nehri ile dopdolu olmuş sokak sokak hendekler ortaya çıkardı. Ustaca kurulmuş bu hendekli yollara bakan mazgal delikleri saçma top delikleri ile benzenmişti. Sokak başlarındaki sarp kaleyi andırır evlerden düşman; top, kurşun ve taş yağmuruna tutulurdu. Bütün bu ustaca tuzak ve tedbirlere rağmen kale sulhla Sultan II. Bayezid'e teslim olmuş ve kaleye ilk kez Gedik Ahmed Paşa girmiştir. Dış kale içinde 700 adet avlusuz, bağ ve bahçesiz kasvetli dar evler mevcuttu ki tamamı tahta şindire örtülü alt ve üst katlı, çarşı pazarsız mükellef ve süslü mamur evlerdi[86].

Kili Kalesi'nin varoşu büyük kalenin batısında düz bir vadide beşgen şekilliydi. 11 mahallesi ve 2000 adet altlı üstlü tahta avlulu ve tahta şindire örtülü hanesi vardı. Çarşı içinde kalabalık cemaate sahip bir camiisi mevcuttu. Varoşta medrese, darülhadis ve darülkurra yoktu. Fakat ebced okuyan çocuklar için sıbyan mektepleri çoktu. Çarşı içinde Tuna kenarında paşanın üstü kurşun örtülü çifte hamamı vardı. Her türlü esnafın bulunduğu toplam 500 adet dükkânı vardı fakat bedesteni yoktu. 11 adet bedesten metaı bulunur tüccar, neccar, füccar kara ve deniz bezirgân hanları vardı. Suyu ve havası oldukça tatlı olduğundan câriye ve köleleri gayet hoştu. Çarşı içindeki tüccar hanlarında esirler ve köleler oldukça 20-30 kuruşa satılmaktaydı. Reayası Eflak ve Boğdanlılar ile Ruslar'dan müteşekkildi. Kili pastırmasıyla meşhurdu. Bu pastırma koyun ve sığır etinden yapılırdı. Balı, yağı, buğday ve balığı çoktu[87].

Şehrin "Yılanlı Ada" (Yılan Adası) adı verilen güney tarafında bir ada vardır, bu adanın bir ucu Tolcı'ya bir ucu İsmail şehrine uzanırdı. Yılanlı Ada (Yılan Adası), oldukça verimli bir arazi yapısına sahipti; burada her sene kırk elli bin sığır boğazlanıp pastırma yapılır ve satılırdı. Kili halkı ekseriyetle yemeklerini misafirsiz yemezlerdi. Varoş tarafı kale ile çevrilmemişti[88].

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre *bölgenin coğrafi yapısı* ise şöyleydi: "Tuna Nehri, Yılanlı Ada'nın sol tarafından Kili Kalesi dibinden geçerek Karadeniz'e dökülürdü. Küçük Tuna, Yılanlı Ada'nın sağında bulunan Tolcı Kalesi boğazından Karadeniz'e karışacak yerde iki kola ayrılır ki bir kolunda Sünne Boğazı, diğer kolunda Hızır İlyas Boğazı vardır. Tolcı

[86] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* C. V, K. 1, s. 302.
[87] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* C. V, K. 1, s. 303-304.
[88] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* C. V, K. 1, s. 304.

boğazından kıvrılan Tuna Nehri'nin bir kolu, beş nahiye dolaşarak Kara Harman Kalesi önünde Karadeniz'e dökülürdü. Yılanlı Ada, Tuna'nın iki kolu arasında olup boyu doğudan batıya on mil, uzunluğu altı, yedi mil kadardı[89].

1672'de Bucaş Andlaşması ile Bucak bölgesinin sınırı 10 km kuzeye kaydırılmış, XVIII. Yüzyılın başından itibaren ise Türk-Rus münasebetlerinin seyrine göre durumu sık sık değişikliğe uğramıştır. Çar I. Petro, 1711 yılında burasını kısa süreliğine işgal ettikten sonra tahliye etmek zorunda kalmış, 1768-1774 yılları arasındaysa bütün Bucak kaleleri (Akkirman, Kili, İsmail, Bender) Ruslar tarafından işgal edilmiştir[90].

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1774'te imzalanan barış neticesinde Özi Kalesi Muhafızı Vezir Şerif Hasan Paşa'ya gönderilen hükümde, Osmanlı-Rus barış andlaşmasının şartlarına göre Bender, Hotin, Kili, Akkirman, İsmail, İbrail, Yergöğü kaleleri; Bucak, Eflak ve Boğdan'ın Rus ordusu tarafından tahliye edilip Osmanlı'ya iade edileceğini, hala Özi Valisi ve Silistre Muhafızı olan Şerif Hasan Paşa'nın andlaşmanın önemine binaen Akkirman, Kili, İbrail, İsmail ve Hırsova kalelerini Ruslar'dan teslim alıp içlerine asker sevk etmesi emredilmekteydi. Diğer vezirlerin zikri geçen bölgelere uzak yerlerde olmaları ve kış mevsiminin ağır şartları dolayısıyla buralara gitmelerinin mümkün olmadığı, bu bölgelere en yakın yerde en müsait kişinin Hasan Paşa olduğundan bu vazifenin kendisine tevcih edildiği bildirilmekteydi. Bu emri alır almaz hiç vakit kaybetmeden derhal Özi'ye gitmesi, kaleyi teslim alıp içine muhafız ve asker sevk etmesi emredilmekteydi[91]. Neticede 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ile kaleler tekrar Osmanlı idaresine geçmişlerdi.

b. Kili'deki Camiler

Evliya Çelebi'ye göre Kili'de fetihten sonra Sultan Bayezid-i Velî Camii ve 7 adet mescid mevcuttu. Ayrıca kale içinde kadılara mahsus bir şer'i mahkeme vardı[92].

Kili'de Çarşı Mahallesi'nde Hacı Mahmud Ağa Camii bulunmaktaydı. Bu caminin hatibi olan Mehmed adlı kişinin kendi rızasıyla hatiplik vazifesini devretmiş olduğu anlaşılmaktadır[93]. Kili'de bulunan diğer bir cami ise Sultan Bayezid Han Cami'ydi. Bu caminin müezzini olan

[89] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, s. 304; Kili Kalesi civarındaki Yılan Adası'nın konumu ve haritası için bkz. *EK 1*.
[90] Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 342.
[91] BOA, C.DH, 303-15134 (Evahir-i Safer 1188/3-11 Mayıs 1774).
[92] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, s. 302.
[93] BOA, C.EV, 38-1883 (tarihsiz).

Mustafa bin Mehmed, cülûs-ı hümâyun neticesinde beratının yenilenmesi hakkında arzuhal yazmıştı. 1188/1774-75 senesinde beratının yenilenmesini için evkaf-ı hümâyun'un kaymakam mütevellisine arz etmiş, neticede beratı yenilenmişti. Müezzin Mehmed'in tahsisatı Kili İskelesi mukataası malından günlük 7 akçeydi[94]. Mart 1775 tarihli bir belgede Sultan Bayezid için Kili Kalesi içinde inşa ettirilecek caminin imam, hatip, hademe ve sairesinin sundukları arzuhal sonucunda caminin yapımı ve hizmetlilerin maaşlarının Kili Kalesi mukataası malından karşılanması ve ayrıca beratlarının yenilenmesi talep ediliyordu. 1189/1775-76 senesi itibariyle daha evvel bu cami ve hayratlar için verilen beratların zikri geçen senenin Mayıs ayı başından itibaren yenilenmesi talep edilmekteydi[95]. Yine Kili'de Sultan Orhan adında bir cami daha bulunmaktaydı[96]. Yine Sultan Bayezid zamanında inşa edilen bir camide günlük 9 akçe ile "imam-ı evvel" vazifesini yürüten Muhammed Halife vefat etmiş, yerine 17 Şubat 1775 tarihinde Seyyid Hafız el-Hac Ahmed geçmişti. O da günlük 9 akçe almaktaydı[97]. Belgelerdeki bilgilerin ışığında Osmanlı idaresi altında 18. Yüzyılın ikinci yarısında Kili Kalesi'nde bir imam-ı evvel, aylık ortalama 270 akçe, müezzin ortalama 210 akçe akmaktaydı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastladığımız bir belgede, Osmanlı idaresinde kalebentlik cezasının imamlık vazifesini ifa ederek de ödendiği anlaşılmaktadır. Örneğin Bender-i Kili'de (Kili İskelesi) Sultan Bayezid Han zamanında yaptırılan camide imam olan *el-Hac Mustafa* adlı kişi öteden beri kalebentti. El-Hac Mustafa bir suçundan dolayı Viranşehir kazasına sürgün edilmişti[98]. Kalebentlikten sonra ikinci bir sürgün daha yaşadığı görülmektedir.

C- Kili'nin Ekonomik Yapısı

Osmanlı yönetimi fetihten hemen sonra Kili'de yaşayan halka, tarım ve ticaret erbabına bazı kolaylıklar sağlamıştır. Devlet halkın ekonomik vaziyetini iyileştirebilmek için eski kanunlardan da yararlanarak yeni kanunlar çıkarmış, Kili Kalesi Bac ve Gümrük Kanunnamesi ile Kili'ye girip çıkan mallardan alınacak vergiler tanzim edilmiştir. Fetih sonrası tutulan kayıtlarda şehrin ekseri ticarî ve ekonomik canlılığını gösterir verilere ulaşmaktayız. Yönetimi düzenlemek ve ticari hayatı yeniden canlandırmayı teşvik etmek için, II. Bayezid tarafından yürürlüğe konulan bu düzenlemeler Kili ve Akkirman piyasalarında satın alınabilir emtia hakkında oldukça kapsamlı bir bakış açısı sağlamaktadır. Osmanlı'nın nüfus ve iskân

[94] BOA, C. EV, 315-16042 (1188-1774).
[95] BOA, C.EV, 573-28906 (4 M 1189/7 Mart 1775).
[96] BOA, AE. SMST. III, 179-14088 (tarihsiz).
[97] BOA, C. EV, 425-22019 (16 Z 1188/17 Şubat 1775).
[98] BOA, C.DH, 156-7790 (Evâil-i Rebiülevvel 1190/20-29 Nisan 1776).

politikasına çok da fazla maruz kalmamış olan Kili şehrinde nüfus azaltmasına gidilmemiş, halk genel olarak yerinde bırakılmış ve fetihten önce hangi işi yapmaktaysalar o işi yapmaya devam etmişlerdir. Zira Osmanlı Devleti genel olarak ticarî kazanç sağladığı bölgelerde nüfus yapısı ile oynamamıştır[99].

1. Balıkçılık

15. yüzyılda Kili'nin en büyük geçim kaynaklarından birisi balıkçılıktı. Tuna Nehri deltasının verimli ağzında, nehrin kendi adıyla anılan kolunun üzerinde konuşlanmış olan bu bölge, balık avcılığının ve ticaretinin önde gelen merkezlerindendi. Karadeniz'e açılan transit yol üzerinde bulunmasıyla şehir, sularından çıkan balığın merkeze ve diğer memleketlere kolaylıkla gitmesini sağlamaktaydı. Kili Tunası'ndan çıkarılan balıklar daha çok Avrupa'dan Polonya (Lehistan) ve Rusya'ya şarap getiren gemicilere satılıyordu. Tatlı su balıkçılığı yapılan kentte en çok çıkarılan balık türü mersin balığıydı. 15. Yüzyılın sonlarına doğru, henüz Osmanlılar Kili'yi hâkimiyetleri altına almadan önce, Boğdan Beyliği'nin ve kalenin iki kumandanının sağlamış olduğu aşar vergisi yaklaşık 12.296 kg. idi. Tüm Boğdan'ın Transilvanya'daki Braşov'a 10 ay gibi bir süre zarfında ihraç ettiği balığın miktarının da 308.825 kg olduğu bilinmektedir. Bu miktar yaklaşık 5 bin altın değerinde idi. Bu kadar altın ise 17,5 kg altına tekabül etmekteydi. Bu ihracat hacminin bir kısmının Kili sularından sağlandığına şüphe yoktur[100]. Evliya Çelebi, Kili'de morina, mersin, çığa, uştuka, liçse, kefal, som, lom, sazan ve daha nice isimde balıkların mevcut olduğunu, Özi, Akkirman, Yanık, İsmail, İbrail, İsakçı, Hırsova ve Tulça kalelerinin kullarına bütün bu balık dalyanı gelirinden ulufe verildiğini söylemektedir[101]. Ayrıca dalyan yöntemiyle avlanan balıkların yakalandıktan sonra tuzlanıp balık salamurası haline getirilerek tüccarlar vasıtasıyla ihraç edildiği hatta morina balığından beş altı kantar havyar çıktığından bahseder[102].

Kili'deki balıkçılığın senede minimum 80.000 altın getirisi vardı ve ihracattaki payı da son derece büyüktü. Bu da, II. Bayezid'in savaş alanını terk etmeden önce buradaki balıkçılık faaliyetlerini yeniden canlandırma niyetini izah etmektedir[103]. Kili balıkçılığı ve balıkçıları ile ilgili malumat alabileceğimiz ve günümüze kadar ulaşan belgelerin muhteviyatından

[99] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 2.
[100] Nicoara Beldicieanu, Irène Beldicieanu-Streinherr, "Déportation et Pêche à Kilia Entre 1484 et 1508", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 38, No. 1, 1975, s. 41.
[101] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, s. 298.
[102] *A.g.e.*, s. 299.
[103] Nicoara Beldiceanu, "Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans", s. 221-222.

Osmanlı'nın balıkçılık ile ilgili almış olduğu kararlar hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Kili'nin en büyük gelir kaynaklarından biri olan balık avcılığını bir düzene sokmak için *Yasakname-i Balıklağu-yı Kili* adıyla konulan bu kanun gereğince balıkçılıkla ilgili eski adetler ve hükümler aynen kabul edildi ve 80.000 altınlık gelir olduğu gibi Osmanlı'ya geçti[104].

Bu düzenlemelerin ilki, fetihten hemen sonra, 23 Ağustos 1484 tarihinde alınmıştır. Buna göre; Tuna üzerinde balıkçılıkla uğraşılan kolların tespiti yapılmış, buraların sayısı yirmiye yakın olan yetkilileri belirlenmiş ve standartlar saptanmaya çalışılmıştır. İkinci düzenleme 8 Nisan 1485 tarihlidir. Bu ferman Kili'den alınan haraçlarla ilgilidir ama aynı zamanda buradaki balıkçılık faaliyetlerinin ve ton balığı dalyanlarının işletiminin devamını sağlamak için Kili'ye Silistre'den ve başka memleketlerden getirilen balıkçılarla ilgili malumat da vermektedir. Ton balığı dalyanlarından alınan işletim vergisi Osmanlı'nın gelir kalemleri arasında yerini almaktaydı. 1502 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre 11 Şubat- 6 Ağustos 1502 tarihleri arasındaki beş ay yirmi günlük dönemde balıkçılıktan 64.962.5 akçe öşür vergisi alınmıştı[105].

14 Haziran 1508 tarihli bir kanun ile II. Bayezid'in hâlihazırda ton balığı dalyanlarında çalışan balıkçıların Kili'ye iskânı ile ilgili emri mevcuttur. Bu tarihten itibaren belgelerde buraya iskân ettirildikten sonra Kili'yi ve dalyanlarını terk eden balıkçıların geri getirilmesi ile ilgili kararlar alınmışsa da bunların dalyanlarını bırakmalarının önüne geçilememiştir[106]. Merkezin bu problemin devam ettiğini fark etmesi üzerine Kili kadısına pek çok kez buraya nakledilmiş balıkçıların neden, çalışma sahalarını terk ettikleri sorulmuş, akabinde balıkçılardan bir temsilci seçilip İstanbul'a gönderilmiştir. Bu temsilci balıkçıların içinde bulunduğu vaziyeti padişaha arz etmiş ve kendilerinin mağdur olduklarından bahsetmiştir. Bunun üzerine II. Bayezid, Kili Kadısına göndermiş olduğu ferman ile durumun araştırılmasını ve balıkçıların mağduriyetinin giderilmesini emretmiştir[107].

[104] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 2; Nicoara Beldicieanu, Irène Beldicieanu-Streinherr, "Déportation et Pêche à Kilia Entre 1484 et 1508", s. 41-42.
[105] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 2.
[106] Nicoara Beldicieanu, Irène Beldicieanu-Streinherr, "Déportation et Pêche à Kilia Entre 1484 et 1508", s. 41-43.
[107] Nicoara Beldicieanu, Irène Beldicieanu-Streinherr, "Déportation et Pêche à Kilia Entre 1484 et 1508", s. 42.

2. Denizcilik ve Ticaret

Halil İnalcık'ın tespitine göre Boğazları hâkimiyeti altına alan her devlet sonunda Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Tarihte Bizans ve Osmanlı örneği de bunu kanıtlamaktadır[108]. Yıldırım Bayezid'in Gelibolu Tersanesini kurup Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almak istemesi, Anadolu Hisarı'nı yaptırması; Fatih'in Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nı inşası ve II. Bayezid'in Kili ve Akkirman'ı fethi hep bu maksada matuf siyasetin bir sonucu olmuştur. Nitekim bu konudaki istikrarlı çaba hem stratejik geçitler olan boğazların kontrolü hem de askerî, idarî ve iktisadî bir zaruret teşkil ediyordu. Karadeniz'in hâkimiyetini ele geçirmek hem kuzeyden gelebilecek askerî tehditleri savuşturmak hem de *kuzey-güney ticareti*ni kontrol altında tutmak için elzemdi. Osmanlı Devleti'nin Yakındoğu ve Doğu Akdeniz'de yükselişi ve Türk denizciliğinin cihanşûmül bir gelişme istikameti almaya başladığı devir II. Bayezid devri (1481-1512) olmuştur[109]. Bu anlamda II. Bayezid devri Osmanlı denizciliği, Fatih devrinde geliştirilen Osmanlı deniz politikalarının devamı şeklindeydi. 1484'te Karadeniz'in en önemli ticaret limanlarından Kili ve Akkirman'ın fethi üzerine güney-kuzey ticaretinin bütün çıkış noktaları Osmanlı hâkimiyetine girmiş oluyordu. Bu sayede Karadeniz'in ünlü ticaret limanları imparatorluğun başşehri İstanbul ile Doğu Avrupa arasındaki ticaretin antrepoları duruma geldi[110]. Böylece dış ticarete tamamen kapanan Karadeniz, XVI. yüzyıl boyunca siyasî, idarî ve ticarî bakımdan bir iç deniz hâline geldi ve bu durumu XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar sürdürdü[111].

Kili'de transit ticaretinden elde edilen gelir oldukça önem taşımaktaydı. Başta şarap olmak üzere Kili iskelesinden geçen mallardan da vergi alınıyordu. Şarap geçiş ticaretinin tekeli, XVI. yüzyıl ortalarında Nakşalı zengin bir Yahudi olan Joseph Nasi'ye verilmişti. Osmanlı yönetimi, Kili iskelesinden geçen gemilerden yılda 300.000 akçe transit vergisi alıyordu. Kili iskelesinden transit geçen veya Kili pazarlarında satılan malların çeşidi 65-120 arasında değişiyordu. Bunların içinde hububat ve hayvan ürünleri başta geliyordu. Kili'deki esnafın ve askerî sınıfların durumunu düzenlemek üzere *Kanun-ı Dekakin der Dâhil-i Kili* adıyla bir kanun daha çıkarıldı. Bu düzenlemeler sayesinde Kili, kısa zamanda gelişti. Balkan,

[108] İdris Bostan, *Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 285.
[109] Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.9
[110] İdris Bostan, *a.g.e.*, s. 22.
[111] İdris Bostan, *a.g.e.*, s. 349.

Tuna ve Karadeniz ticaretinin önemli bir merkezi, diğer Tuna iskeleleri için bir kavşak noktası, İstanbul'a gönderilecek malların toplanma yeri oldu[112].

10 Mart 1769 tarihli bir ay boyunca Kili Nezareti İskelesi Gümrüğü'ne giren emtiayı gösteren bir belgeden Kili iskelesine giren malların, alınan vergilerin, tüccarların mesleklerinin ve nereli olduklarının bilgisine ulaşmak mümkündür. Mesela Kili İskelesinden alınan vergiler arasında "resm-i ayak, damga-i esir, resm-i pencik, resm-i kevn, resm-i asel (*bal*), resm-i *pastırma*, resm-i hamr (*şarap*), resm-i ayakkabı, resm-i kahve, resm-i meşin (koyun derisi vergisi), resm-i perakende, resm-i kalem, resm-i pirinç, resm-i revgan-ı sade (sadeyağ), resm-i tarik (yol vergisi), resm-i küçük kürek, resm-i tobra (torba), resm-i fındık, aşar-ı şeriyye, resm-i duhan (tütün vergisi), resm-i tırpan, resm-i zeytin, resm-i kestane, resm-i balmumu" bulunmaktaydı[113]. Şarabı Kili'deki gayrimüslim tüccarlar satmaktaydı. Mesela, iskeleye mal sokan tüccarlar arasında Meyhanecibaşı Manok'un ismi zikredilmektedir. Gelen emtia arasında bal, pastırma, ayakkabı, şarap, kahve, tütün, koyun derisi, pirinç, yağ, fındık, zeytin, kestane ve balmumu dikkati çekmektedir. Ayrıca "damga-i esir" vergisinden Kili'de esir ticaretinin yapıldığı sonucuna varmak mümkündür.

Tüccarların meslekleri de bize Kili'deki ticareti kimlerin yürüttüğü hakkında bilgi vermesi açısından zikre değerdir. Mesela meslekler arasında, "emir, leblebici, kalyoncu, kara kullukçu[114], paşa, reis, hacı, yemişçi, berber, ağa, çubukçu, molla, meyhaneci, kahveci, balcı, katrancı, bakkal, peştemalcı, kayıkçı ve hatta derviş bile bulunmaktaydı[115].

Defterde geçen tüccarların isimleri ise şöyledir: *Benderli* Hasan Paşa, Oflu Kara Hasan, Gedizli Ahmet Ağa, Anadolulu Hacı Hüseyin, Selamet Sefine-i *Tolçı* Emin Reis, Boşnak Molla Ali, *Rusçuklu* İbrahim Paşa, *Edirneli* Seyyid Mehmed, Babadağlı Mehmed, İstanbullu İbrahim Paşa, Giritli Ömer, Karamanoğlu İsmail, Özili Ahmed, Vidinli Hüseyin, Sürmeli Ahmet, Kürt Mehmed Reis, Akkirmanlı Mustafa, Bursalı Hüseyin Paşa, İzmirli Ahmet, Kastamonulu Hacı Ali, Arap Süleyman Ağa, Kürt Yusuf, Konyalı Emir Ali, Didimli Osman Paşa, Ünyeli Mehmed Paşa, Kırcı Stefan, Varnalı Panyot Reis, Pazarcıklı Ali, Bozcaadalı Osman Reis, Tophaneli Molla Mustafa, Lofçeli Toma, (?) Konstanti Reis, (?) Agop, Nogaylu (?), (?) Aleksandır Reis[116]. Defterdeki bilgilere göre Kili'ye müslim ve gayrimüslim tüccarlar gelmekteydi. Ayrıca sadece

[112] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 2.
[113] BOA, D. İSM. d, 25452.
[114] Yeniçeri bölük ve ortalarında çorbacıların ve zâbitlerin emir çavuşu durumunda olan ve oda hizmetlerine bakan küçük çavuş.
[115] BOA, D. İSM. d, 25452.
[116] BOA, D. İSM. d, 25452.

Tuna kıyısındaki kalelerden değil, Anadolu ve Rumeli'nin birçok bölgesinden hatta Ege'deki adalardan dahi mal alıp satmak için giriş çıkışın olduğunu öğrenmekteyiz.

Defterde bazı *han* isimleri zikredilmektedir. Bunları tam olarak tespit edemesek de Kili'de bulunan hanların isimleri olduğu kanaatine sahibiz. Mesela bunlar arasında, "Dizdar Ağa Hanı, Tokadî Hanı, Çelebi Ağa Hanı, Keçeciler Hanı, Dedeoğlu Hanı, Konyalı Hanı, Taş Hanı" bulunmaktadır. Başta geçen Dizdar Hanı, bu han isimlerinin Kili Kalesi'ne ait olduğu kanaatimizi güçlendirmektedir. Ayrıca bir adet mahalle ismi geçmektedir ki o da "Beşlu Mahallesi"dir[117].

Kili, Tuna-Karadeniz ticaret güzergâhının ilgi çekici noktalarından biri olmakla beraber, yoğun kara ticaret rotaları üzerinde bulunmasıyla da önem arz etmekteydi. Karpat Yolları (Sibiu/Hermannstadt-Tuna, Brasov/Kronstadt-Tuna vb.), Ialomita (Braila/İbrail) Yolu, Boğdan (Moldova) Yolu, Tatar Yolu Tuna'nın kuzeyi ve güneyi arasındaki ticarî yükü çeken yollardandı[118].

Bu ticarî yollardan Boğdan Yolu, on dördüncü ve on altıncı yüzyıllarda en çok kullanılan üç temel ticaret yolundan birisiydi. *Via Tartarica* olarak anılan Tatar Yolu[119], Boğdan Yolu ve Lviv-Hotin-Dorohoi-Yaş-Galati güzergâhını takip ederek Pazarcık-Edirne üzerinden İstanbul'a varan diğer ticaret yolu ile beraber kronolojik olarak birbirini takip etmekteydi. Boğdan Yolu, Lviv'den yola çıkarak, Eflak ve Boğdan'ı geçerek Transilvanya'ya, oradan Karadeniz, Anadolu kıyıları ve Yunan adalarına varmaktaydı. Bu yol Çernivtsi ve Suceava'dan geçerek buradan Yaş, Kili ve Akkirman'a uğramakta, Tuna üzerindeki bu ticaret merkezlerinden de Karadeniz'e açılarak Kefe ve Tuna'ya gitmekteydi. Bu yolun varlığına dair ilk emare 1368 yılının Lviv kent kayıtlarında geçmektedir[120].

Boğdan rotası üzerinden silahlar, Alman ve Litvanya yapımı keten kumaşları, Alman ve Polonya (Lehistan) kumaşları, ipek süslü at eyerleri, çeşitli deriler, şarap, tahıl, doğudan gelen ticari mallar (ipek, biber, tarçın, tütsü vs), canlı hayvan, kurşun ve kalay alaşımı nesneler, bıçak, orak, saban demiri, mum ve balık ticareti yapılmaktaydı[121]. 1 Mart 1502 senesinde Akkirman için yapılan bir düzenlemede sallarla ağaç tomruklarının getirildiğinden ve Akkirman ve Kili'ye

[117] BOA, D. İSM. d, 25452.
[118] Mihai Maxim, "Tuna", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, Ankara 2002, s. 373.
[119] Lviv'den Kırım'daki Kefe'ye ya da Azak'daki Tuna'ya değin uzanırdı. Yol ikiye ayrılarak Kefe'den Trabzon'a ve Mısır'a, Tuna'dan da Saray, Astarhan, Hindistan ve Çin'e varırdı.
[120] Eleonora Nadel-Golobic, "Armenians and Jews in medieval Lvov: Their Role in Oriental Trade, 1400-1600.", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, Vol. 20, No: 3, 1979. s. 355.
[121] Nicoara Beldiceanu, "La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albâ par Bayezid II", s. 46.

getirilen kölelerden de bahsedilmektedir. Kili-Braşov yolunda keten, Flandre, Bohemya, Leuven, Köln ve Buda kumaşı, hayvan ve balık ticaretinin yapıldığı göze çarpmaktadır. Anlaşıldığı üzere Boğdan'ın refah kaynağı bu ticaret yollarıydı[122].

16. yüzyılın ortalarında da, Kili tüccarları İstanbul, Eflak, Boğdan ve İmparatorluğun diğer ticaret merkezlerinden gelen tüccarlarla yakın ilişki içinde olmaya devam etmekteydiler. Bu tüccarlar özellikle Vidin, Niğbolu, Silistre, İbrail, Varna, Nesebar, Trabzon ve Kefeli tüccarlar ile alım-satım faaliyetleri içindeydiler. Kili ve Akkirman'a dokuma kumaşı, malvoisie üzümü, Vidin, Niğbolu, Silistre, Trabzon, Nesebar ve Varna'dan gelen üzümler, malt, sirke, Varna ve Modon kanyağı, kuru balık, mersin balığı, tekir balığı, ağaç kütükleri, kereste, padavra, deri, at, kısrak, koyun, sığır, yük hayvanı, domuz eti, pastırma, çeşitli erzak, fıçı çemberi, eyer, tahta kap-kacak, vazo-sürahi, ahşap ve kil, kavanoz, kova gibi kaplar, çeker dingili, kürek, sabun, kömür, peynir, cam mamuller, bal, limon yaprağı, incir, üzüm, pirinç ve tahıl gibi ürünler ithal edilmekteydi. Ayrıca yine bu şehirlere Kefe ve bazı Tatar illerinden köle getirilmekteydi. Bunların dışında inek, ahşap, peynir, bal, bazı tahıllar, pastırma, balık ve sabunun yerel ürünler ihrac edilmekteydi[123].

"Kuzey-güney ticaretinin önemli bölgelerinden Karadeniz dört gümrük bölgesine ayrılıyordu: güney batı kıyılarında, Varna-Sinop arasında uzanan *İstanbul gümrük bölgesi*; Sinop'tan Tranzon'a kadar uzanan *Sinop gümrük bölgesi*; kuzeydoğuda Çerkezistan'a kadar uzanan *Kefe gümrük bölgesi*; nihayet kuzeybatıdaki *Akkirman gümrük bölgesi*. Akkirman gümrük bölgesi, Özi, Kili ve 1538'den itibaren Bender'i kapsıyordu. Silistre sancağında, Tuna üzerindeki İbrail, Tolcı, İsakçı, Maçin, Harsova ve Kara Harmanlık gibi iskeleler, Tuna boyları ile Karadeniz kıyılarının bu kesimi arasındaki transit merkezleri olduklarından, Akkirman gümrük bölgesiyle ilişkilendirilmişti. Gümrükte şarap, kumaş ve baharat ithalatı ile canlı hayvan, at, et, balık, un ve köle ihracatı yapılmaktaydı. Standart gümrük vergisi İstanbuldaki'nden farklıydı. Gerek Müslüman gerekse Gayrimüslimlerden değer üzerinden yüzde 4.2 olarak alınırdı. Herhangi bir gümrük bölgesinde bir vergi tek bir defa ödenir, aynı malın aynı bölge içerisindeki başka noktalara sevki halinde başkaca vergi alınmazdı."[124]

"Anadolu'dan Kefe, Kili ve Akkirman gibi kuzey Karadeniz limanalarına büyük miktarda *ipek*, *pamuk* ve *kenevir*den mamul *kumaşlar* ihracıyla karşılığında buralardan

[122] Nicoara Beldiceanu, *a.g.m.*, s. 47.
[123] Nicoara Beldiceanu, *Recherche sur la Ville Ottomane Au XVe Siècle Etude et Actes*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1973, s. 137-140.
[124] Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 246.

İstanbul'a tarım ve hayvancılık ürünlerinin ithali on beşinci ve on altıncı yüzyılların kuzey-güney ticaretinin çok önemli bir boyutunu oluşturuyordu."[125] "Güney-kuzey ticaretini, denizden Bursa-İstanbul-Kefe'yi (veya Akkirman'ı), karadan ise Edirne-Kili-Akkirman'ı birbirine bağlayan güney kesimlerinde Müslüman tüccar, umumiyetle de Anadolu ve Rumeli Türkleri, sayıca diğerlerine ağır basmaktaydı."[126] Her çeşit esnafın bulunduğu Kili çarşısında hububat, peynir, bal, sığır, domuz, koyun, pamuk ve kanaviçe başta olmak üzere çeşitli malların alışverişi yapılıyordu[127].

Eflak ve Boğdan ekonomik açıdan Osmanlılar için hububat, büyükbaş hayvan, bal, balmumu ve süt ürünleri kaynağıydı. Bu ürünler, Balkanlardan gelen her milletten tüccarlar tarafından yerel pazarlardan alınıp İstanbul'daki kapanlarda satılıyordu. Osmanlı Devleti belirli bazı tarım ürünlerinin sıkıntısını çekmesi nedeniyle, Eflak ve Boğdan'ın bu ürünleri yurt dışına satmasını yasaklamıştı. Bu yasak, 1774 tarihinden sonra, özellikle de 1829 antlaşmasının ardından kalkmıştır. 16. yüzyılın ortalarından başlayarak ticari olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlı hale gelen Eflak ve Boğdan için ağır bir sorun oluşturan, İstanbul'un Romen ürünleri üzerindeki ihraç yasağıydı. Yasağa rağmen küçük ve büyükbaş hayvan, kereste, tuz gibi temel ürünlerin, bazı Hıristiyan ülkelere satıldığı da olurdu. Bu örnekler fazla yaygın olmasa da, Boğdan voyvodalarının Lehistan (Polonya)'a yılda 40 bin büyükbaş hayvan gönderdikleri tespit edilmişti. Osmanlı başkenti İstanbul'la ulaşım ve ticaret, deniz yoluyla sağlanırdı. Bu özellikleriyle Karadeniz'deki liman şehirleri büyük ölçekte ticaretin gerçekleştiği önemli merkezlerdi. Arşiv belgelerinden İstanbul'a ihraç edilen malların, bugün Ukrayna'ya ait olan Kili ve İsmail limanlarından, Bulgaristan'ın Varna limanından yüklenen gemilerle İstanbul'a taşındığı sonucu çıkmaktadır. Kili, İsmail ve Galati'de Türkler diğer tüccarlara göre daha avantajlı durumdaydılar. Burada her milletten tüccar mevcut olduğu gibi Fener Rumlarının voyvodalık dönemlerinde, Rum tüccarları ön plana çıkmışlardı[128].

18. yüzyılın başında Anadolu ve sair mahallerden Kili İskelesi'ne mal getiren tüccar taifesinin Kili'ye geldiklerinde gümrük resimlerinin alınması, İsmail'de İsmail mütevellileri tarafından gümrük resmi alınması emredilmekte, dışarıdan getirilen malların İsmail'de satılmasına müsaade edilmemekteydi. Malların İsmail'den Kavşan, Bender, Akkirman ve sair mahallere nakledilmesi emredilmekteydi. İsmail iskelesinde ödedikleri baç (vergi) ikişer üçer

[125] Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 331.
[126] Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 335.
[127] Mihai Maxim, *a.g.m.*, s. 2.
[128] Arzu Kılınç, "Eflak-Boğdan ve Karadeniz'de Bal ve Balmumu", *Acta Turcica Dergisi*, Yıl III, S. 1/1 Ocak 2011, s. 43-45.

kuruştu. Belgede karada aksi emir verildiği halde bir takım kişilerin gümrük kurup vergi aldıklarını bunlara engel olmak gerektiği hakkında Babadağı, Kili, İsmail ve Özi kadılarına hüküm yollanmıştı[129]. Belgeden anlaşıldığına göre Anadolu'dan ve diğer yerlerden mallarını Karadeniz kıyısındaki kalelere getirip satmak isteyen tüccarlar geçtikleri her bir iskelede vergi ödemek zorundaydı. Bu ticaret oldukça hareketli ve kârlı olmalıdır ki yerli halk karada gümrükler ihdas ederek kaçak vergi almakta, Osmanlı idaresi ise tüccarı ve ticareti korumak, kaçakçılığı engellemek için bunların önüne geçilmesi hakkında tedbirler almaya çalışmaktaydı.

Osmanlılar'ın güney-kuzey ticaretini kontrol altına almaya çalışmaları, aşağı Tuna iskeleleri ile Akkirman'ın bu ticaretin başlıca merkezleri olarak sivrildiği on beşinci yüzyıl başlarına dayanır. I. Mehmed döneminde Osmanlılar, 1420'de Kili ve Akkirman'ı ele geçirmeye çalışmışlardı. Bundan önce, 1417'de Tuna'nın sol yakasındaki Yergöğü'yü almak suretiyle kilit bir mevzie kavuşmuşlardı. Aynı dönemde Macarlar da, aşağı Tuna'nın ticarî önemini kavramışlar ve burayı ele geçirmeye çalışmışlardır. Tuna ve Transilvanya üzerinden Karadeniz ile doğu-orta Avrupa arasındaki trafiğin kapısı durumundaki Kili, böylece on beşinci yüzyıl boyunca Macaristan ile Osmanlılar arasındaki en önemli mücadele konularından biri haline gelmiştir. Osmanlılar Eflak üzerindeki egemenliklerini koruyabildikleri sürece Kili'yi de denetim altında tutabilmişlerdi.[130]

Rusya XVII. yüzyılın son çeyreğinde büyük bir kara devleti olarak tarih sahnesine çıkmaya başlamıştı. Rusya ilk olarak Azak Kalesi'ni zapt edip burada bir donanma inşa ederek Karadeniz'e çıkmak için bir fırsat elde etti. 1699 Karlofça Barışı ile Rusya Azak'tan İstanbul'a kadar Rus gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşmalarını talep ediyor buna karşılık Osmanlı Rusya'dan Azak'ı geri istiyordu. 1686-1700 Osmanlı-Rus savaşını sonlandıran 14 Temmuz 1700'de Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Azak Rusya'ya terk edildi buna karşılık Rusya'nın Karadeniz'de serbest ticaret yapmasına müsaade edilmedi. 1701'de Edirne'de tasdik edilen bir antlaşma ile Rusya Karadeniz'in Osmanlı'nın bir iç denizi olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. İstanbul Antlaşması'yla iki ülke arasında 30 yıl süre ile imzalandığı halde Karadeniz üzerindeki hâkimiyet çabaları sonucunda 1711'de *Prut Savaşı* patlak verdi. Baltacı Mehmed Paşa'nın Rus ordusunu mağlup etmesi sonucunda Rusya Azak bölgesi ve denizini terk etmek zorunda kaldı. Bundan yaklaşık on yıl sonra 12 Kasım 1720'de imzalanan bir yenileme antlaşmasıyla Osmanlı tüccarı Moskov ülkesinde Rus tüccarı da Osmanlı ülkesinde ticaret yapabilir hâle geliyordu. Karadeniz'deki Rus tüccarın statüsüne dair

[129] BOA, C.ML, 13-596 (2 Z 1127/29 Kasım 1715).
[130] Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 343-344.

imzalanan bir diğer antlaşma 1739 tarihli Belgrad Antlaşması olmuştu. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı-Rus antlaşmaları içinde Karadeniz'i bir Türk gölü olmaktan çıkaran ve Boğazları milletlerarası tartışma konusu hâline getiren antlaşma Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma ile Rus tüccarına, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin tüccarlarının tabi olduğu imtiyazlar verilmiştir. Rus tüccarı bu antlaşmayla İngiliz ve Fransız tüccarının ödediği gümrük vergisinden başka vergi ödemeden ticaret yapabilecekti. Yaklaşık bir asırlık mücadeleden sonra Rusya Karadeniz'de ilk defa kendi gemileriyle ticaret yapabilme hakkı kazanıyordu. Bundan sonra Rusya Karadeniz ve Akdeniz'de ticarete serbestîsi kazandı. Fakat 21 Mart 1779'da imzalanan Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin altıncı maddesiyle Rusya'ya Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret yapabilme hakkı tasdik edilmekle birlikte gemilerinin büyüklüğüne bir kısıtlama getirildi[131]. 1768-1774 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus harbi sebebiyle Rus tüccarının Karadeniz'deki ticareti akamete uğradı ve hiçbir tüccar Osmanlı gemileriyle dahi olsa bu denize çıkma hakkını elde edemedi[132].

3. Tarım ve Hayvancılık

Bucak (Beserabya) eyaletinde yaşayanların bir diğer geçim kaynağı *tarım* ve *hayvancılık*tı. Düz bir arazinin üzerinde konumlanmış olan bu eyaletin sakinleri olan Kırım halkı *koyun, sığır, deve* yetiştiriciliği açısından oldukça zengindi. 'Buğdayı ve arpası bol olan bu arazide Tatar halkı, mahsullerini deve arabalarına yükler aynı hudutta olan *Kili, Akkirman* ve *İsmail'*e götürüp satarlardı. Yetiştirdikleri koyunların yapağısı bol olmasıyla meşhurdu. Bucak halkı Kili, Akkirman ve İsmail kaleleri haricinde daha sonraları Lehistan (Polonya) pazarına da açılmışlardı. Bu pazarlar vasıtasıyla Bucak'ta çuha ticareti ortaya çıkıp çuha dokumacılığı yaygınlaşmıştır. İmparatorluğun başkenti İstanbul'un *buğday*, *süt*, *yağ* ve *yoğurt* gibi gıda maddeleri Bucak'tan temin edilirdi. Hatta bu hususta aracılar türemiş olup 'Kırcı' adıyla meşhur Ermeni ve Müslüman tüccarlar Bucak'tan peşin parayla bu mamulleri satın alır ve Kili, İsmail ve Akkirman'a getirirlerdi. Bezirgânlar taifesi Kırcıların getirmiş olduğu mamullere 'kuyruk yağı karıştırıp' testilere ve yedek tulumlara doldurup İstanbul'a satarlardı. Bazı kalender Tatarlar yağlarını Kırcı'ya vermeyip 'benim yağım vardır' diye gıda maddelerini kendileri götürür 10 okka/vukıyesini bir akçeye satarlardı. Ayrıca sığır ve koyunların tezeklerini saman ile yoğurup kerpiç gibi keserler ve kışın bununla ısınırlardı[133].

[131] İdris Bostan, *a.g.e.*, s. 286-290.
[132] İdris Bostan, *a.g.e.*, s. 294.
[133] Hans-Jürgen Kornrumpf, *a.g.e.*, s. 238.

Bucak eyaletinin bir parçası olan İsmail ise Bender, Akkirman ve Özi taraflarına gitmek için bir menzil yeriydi. Bu menzilden Tatarpınarı'na oradan da Tuna Nehri vasıtasıyla 55 derece boylam ve 47 derece enlemde bulunan Kili ve Semendire gibi kalelere vasıl olunurdu. Semendire kalesinin üç kapısı vardı: *Yalı Kapısı, Su kapısı* ve *Bab-ı Kebir*. Su Kapısı'ndan her gün Kili'den yoğurt ve süt getirilir, beşer akçeye satılırdı. Kili'den alınan bu yoğurt ve süt bir hafta boyunca bir haneye yeterdi. Kalenin meyve ihtiyacı da bu kapıdan karşılanırdı. Kili haklının çoğunluğu koyun, sığır ve hergelesi besiciliğiyle meşgul olur bu hayvanlardan temin ettikleri süt ve yoğurdu kayıklarla taşıyıp satarlardı. Sütten peynir yapmayı ve yağ/kaymak çıkarmayı bilmezler fakat gayet güzel yoğurtlar imal ederlerdi[134].

"Erken dönemlerden beri Hindistan'ın Ganj vadisinde ve Çin'de şeker kamışından şeker elde etme yöntemleri bilinirdi ama bunun Ortadoğu ve Akdeniz'e doğru yayılması yüzyıllar aldı. 14. ve 15. yüzyıllarda Mısır'da şeker kamışından elde edilen şeker, İstanbul'a ve diğer şehirlere ulaşsa da yüksek fiyatı yüzünden, tüketimi kısıtlıydı. Saray ve şekerciler tarafından kullanılan bu madde evlere giremiyor, onun yerine bal ve pekmez tüketiliyordu. Amerika'nın keşfinden sonra kıtadaki şekerin Avrupa pazarlarına getirilmesi, 16. yüzyılı bulmuştu. Bu ihracat, Akdeniz şekerine rakip olsa da, gene de 18. yüzyılın sonlarına dek tüm tatlı gereksinimi, pekmez ve özellikle balla karşılanmıştır. Bal, yiyecek olarak sofralarda tüketildiği gibi içeceklere de katılırdı. Padişaha, öksürüğünü kesmek için bal sunulduğu örneğinde olduğu gibi, birçok hastalığın tedavisinde de kullanılırdı. Çiçek balı ve salgı balı (çam balı) olarak ikiye ayrılan bu besleyici yiyeceğin çok farklı lezzetlerde olanları mevcuttu. Bir de çölde yetişen arıların balı vardı ki, çöl bitkilerinin nadir olması bu balı daha da değerli hâle getirmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarında Balkanlar, Ege kıyıları, Anadolu, Ortadoğu, Arap ülkeleri gibi birçok farklı coğrafyada arıcılık yapılırdı. Ancak arşiv kaynaklarına göre Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının özellikle İstanbul'un bal ve balmumu gereksinimini karşılamakta büyük katkısı olduğu anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın sonunda Anadolu ve Rumeli'deki kentlerin nüfusu yüz bini bulmazken, Osmanlı başkentinin nüfusu yarım milyonu aşmıştı. Devletin yönetim merkezi olan saray ve çevresi, askerî kıtaları, eğitim kurumları, vakıfları, imaretleri, ziyaretçileri ve artan nüfusuyla İstanbul, büyük bir tüketim merkeziydi. Sarayda padişahın yemeklerinin hazırlandığı bölüm olan Matbah-ı Âmire için bal, vazgeçilmez temel gıda maddelerinden biriydi. Harem ve hademelerin mutfaklarını da kapsayan Matbah-ı Âmire'ye özellikle Eflak ve Boğdan ürünleri girerdi. Ayrıca yükümlülükleri gereği, Eflak voyvodaları Matbah-ı Hümâyun'a düzenli olarak bal, balmumu ve tuz temin ederlerdi. 17.

[134] Hans-Jürgen Kornrumpf, *a.g.e.*, s. 240-241.

yüzyılın sonunda Eflak voyvodası Konstantin'in saray mutfağına gönderilmek üzere hazırlattığı 9.000 vukıyye/kıyye/okka[135] (11.547.000 gr) saf balmumu, 15.000 vukıyye/kıyye/okka (19.425.000 gr) saf bal ve 400 parça kaya tuzundan oluşan gıda maddelerini, Tuna üzerindeki Silistre kazasından İstanbul'a götürülmek üzere görevli memura teslim etmiş olduğu, kadı tarafından bildirilmekteydi."[136]

"Elektriğin ve petrol ürünlerinin kullanılmaya başlamasından önce, dünyada aydınlanma için kullanılan araçların en önemlisi mumdu. Balmumu, Osmanlı saraylarının, idari kurumlarının, eğitim kurumlarının, ticaret merkezlerinin ve hamamlarının aydınlatılmasında kullanıldığı gibi, ordunun, donanmanın ve sanayinin ihtiyacını da karşılardı. Ve en kaliteli balmumu da Karadeniz'in kuzeyinden Eflak ve Boğdan'dan temin edilmekteydi. Karadeniz'deki Kerson (Herson) limanından gelen gemiler, tütün ve demir çubuğu gibi maddelerin yanı sıra balmumu da taşırlardı."[137] Eflak ve Boğdan'la olan ticaretin bu kadar canlı olmasındaki en büyük etken, kuşkusuz Karadeniz'e kıyısı olması ve Tuna Nehri'ydi. Osmanlı başkenti İstanbul'un da Karadeniz'e kıyısının olması, ürünlerin taşınmasında kolaylık sağlamıştı.

1484'ten 1850'ye kadar olan dönemde Kili-Akkirman bölgesinde kendine has bir yerleşim süreci yaşanmıştı. Güney-kuzey ticaret yolunun Kefe'den Kili-Akkirman ile Aşağı Tuna iskelesine kayması sonucu bölgenin içine girdiği ekonomik canlanış konjöktürüne ilaveten İstanbul'un artan gıda ve hammadde talebi, Bucak'ın (aşağı Beserabya'nın) bâkir ve bereketli topraklarında eşi görülmedik bir tarım ve hayvancılık patlamasına yol açtı. Bu gelişme iki ekonomik faktörden kaynaklanmaktaydı: Birincisi, yükte ağır pahada hafif zorunlu ihtiyaç maddelerinin deniz yoluyla taşıma maliyetinin düşük olması; ikincisi, İstanbul piyasasında oluşan büyük talebin, olağanüstü bir nakit birikimine yol açmasıydı… Başkentin ve ordunun at, koyun ve sığır talebi arttıkça, 1538-70 arasında Akkirman, Bender ve Kili'nin taşrasında yeni yerleşimler baş döndürücü bir hızla çoğaldı. Daha sonra bu şehir ve kasabaların çevresindeki terk edilmiş veya yeni tarıma açılmış geniş topraklar, büyük tarım ve hayvancılık işletmeleri (çiftlik, mezra veya kışlaklar) şeklinde kullanılmaya başlandı. Zamanla birçoğu müreffeh köylere dönüştü. Kili-Akkirman bölgesinde, başlangıçta her biri oldukça geniş bir alanı kaplayan çiftlik ve kışlaklar, zamanla normal boyutlardaki Osmanlı köylü çiftliklerine bölündü. 1542 tahririnde 89 çiftlik saptanmasına karşılık, 1570'de bu rakam 186'ya çıkmıştı.

---

[135] 400 dirhemlik Osmanlı ağırlık ölçüsü: *Kıyye-i âşârî:* Eski okka (1282 gr.) *Kıyye-i cedîde:* Yeni okka, kilo (1000 gr.)dur (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1320). Tezdeki karşılıklarında biz 1282 gramı esas aldık.

[136] Arzu Kılınç, *a.g.m.,* s. 46-47.

[137] Arzu Kılınç, *a.g.m.,* s. 51-53.

Mesela Kili'de 1542 yılında 2 köy mevcudiyetine karşın ve hiç çiftlik yokken, 1570 yılına gelindiğinde 4 köy ve 29 çiftliğin mevcut olduğu görülmektedir[138].

Osmanlı Devleti'nin boş arazileri iskâna açma ve askerî, ticarî amaçlı böyle küçük bölgelere yapılan göçlerde mukataa sistemiyle toprakları şenlendirme ve vergide sürekliliği sağlama politikası gereği Kili-Akkirman toprakları şenlenmeye başlamıştı. Osmanlı'da yerleşik reaya işlediği topraktan vergi verdiği için kale ve köprü yapımı, hudud bölgelerdeki akınlar ve kalelerin muhafazası gibi işler, göçebe Türkmen-Yörükler tarafından yapılmaktaydı. Göçebe Türkmenlerin yerleşik reayadan farklı olarak sabit vergi vermemesi neticesinde Osmanlı merkezi bürokrasisi bu muafiyet neticesinde boyunlarına bu askerî ödevi yüklemişti[139]. Göçebelerin, iskân siyaseti sayesinde yerleşik hâle getirilerek sabit vergi vermeye zorlandığını bilmekteyiz. Bu merkezi devlet anlayışının bir tezahürüdür. Vergi, bütün devletlerin başlıca gelir kaynağıydı. Bu yüzden göçebeler merkezi devlet için zaman zaman sorun teşkil etmekteydi. Örneğin Osmanlı arşivindeki bir belgede, Kili, İsmail ve diğer havalide iskân olunan Tatar taifesinin göçebe olarak yaşadığı, şayet bu göçebe Tatar taifesi hayvanlarını otlatmak için Eflak tarafına geçerlerse Kili'ye tekrar dönüşlerine ruhsat verilmemesi fakat bunların arasından isimleri defterde bulunan 30 kişinin ellerinde geçiş ruhsatı olduğundan geçişlerine müsaade edilmesi, listede ismi olmayan göçebelerinse Kili'ye girmesine asla müsaade edilmemesi istenmekteydi[140].

Çifthanesini/işlenecek toprağını terk eden köylü için geçim vasıtaları; ya akıncılara katılmak, ya ırgatlık yapmak ya medrese talebeliği (softalık) yapmak ya da derviş olmaktı. Tüm bu çabalar onları vergiden ve bürokratik tahakkümden muaf kılmak için gidilebilecek yegâne yollardı.[141] Ayrıca derviş ve konar-göçerlere toprak tevcihi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri yaygın olarak kullanılan bir yöntemdi. Umumiyetle dervişlere verilen toprak bir mezraa ya da daha ziyade bir çiftlik büyüklüğünde olup yeniden tarıma açılması istenen bir toprak olurdu. Bu toprak tevcihi karşılığında devlet, dervişlerden gelen geçen yolcuları dergâhlarında ağırlamak suretiyle bir kamu hizmeti ifa etmelerini beklerdi. Ayrıca devlet bu yöntem vasıtasıyla ana güzergâh yolları dışında kalan terk edilmiş toprakların iskânını özendirmeye çalışmaktaydı[142]. Mesela 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarında ordu için hem bir kışlak hem de

[138] Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 217-219.
[139] Halil İnalcık, ""Dervish and Sultan: an Analysis of the Ottman Baba Vilayetnamesi.", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: essays on economy and society*, 19-36, Bloomington: Indiana University Turkish Studies", s. 24.
[140] BOA, C.AS, 176-7662 (1212/1797).
[141] Halil İnalcık, *a.g.m.*, s.25.
[142] Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 216-217.

askerî bir üs olarak kullanılan Babadağı, adını Rumeli'nin Türkleştirilmesinde büyük hizmetleri geçmiş olan Kolonizatör Türk dervişlerinden, Horosan Erenleri ve Ahmet Yesevi'nin halifesi olan Sarı Saltuk'tan almıştı[143].

540 maddeden oluşan 977 **(**1569-1570) tarihli Silistre Sancağı Kanunnâmesi'nin birinci maddesi, sipahilerle re'aya arasında geçerli olan bütün kanun hükümlerini ihtiva ettiği belirtmektedir. İlk 104 maddede, harâc-ı muvazzaf demek olan çift akçesi, harâc-ı mukâseme demek olan öşür ve benzeri *şer'i vergiler* ile resm-i arûsâne ve resm-i âsiyâb gibi *örfi vergiler*i ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Sonraki maddelerde ise muhtelif iskele ve geçitlerden alınan gümrük ve bâc resimleri derlenmiştir.[144] Örneğin Kili Kazâsı'nda *bâc-ı bâzâr* (pazar vergileri) göz attığımızda; koyun satışından alınan vergi, alandan ve satandan iki koyuna birer akçe; sığır satışından, alandan ve satandan üçer akçe; at satışından, alandan ve satandan altışar akçe vergi alınırdı. Araba ve hınzır/domuz satışından, alandan ve satandan üçer akçe; esir satışından, alandan ve satandan dörder akçe alınırdı. Yükünü sırtlamış dolu bir arabadan, şayet öküz arabasıysa on dört akçe, at arabasıysa on akçe alınırdı. Şayet araba dolu değilse yüküne göre vergi alınırdı. Taşradan kazâya yüklü bir araba gelse, her arabadan sekizer akçe alınırdı. Hububattan, alandan ve satandan dört kile[145]de bir akçe alınırdı. Kapanda tartılan bal, yağ, peynir vs. nesneden, alandan ve satandan kantar[146] başına birer akçe alınırdı. Kişi, şehirliyse vergi vermezdi. Kili'de ve ona tabi olan idarî birimlerde İstanbul'un iaşesi için koyun ve sığır alıp da vergisini verdikten sonra onları boğazlasa, ayrıca başka bir vergi alınmazdı. Yine İstanbul'a götürmek için kurutup gemiye koyarsa kantar başına bir akçe kantar resmi/vergisi verirdi. Yine bir kimse Eflak, Boğdan ve sair vilâyetlerden İstanbul'un iaşesi için sığır alıp onu burada boğazlasa, vergi olarak ikişer akçe alınır, ayrıca bir ayak bâcı alınmazdı. Yine bir kimse kendi kışlasından koyun ve sığır getirip satmak için onu boğazlasa, iki koyuna bir akçe ve sığır başına üçer akçe bâc resmi alınırdı. Yerli kasaptan dört koyuna bir akçe, sığır başına üçer akçe kanâre bâcı alınırdı[147].

---

[143] Münir Aktepe, "Babadağı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara 1991, s. 372.
[144] Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 713.
[145] XVI. Yüzyılda bir İstanbul kilesi 20 okka/vukiyye/kıyye, yani 25,6589 kg buğday ve un, 23,093 kg. arpaya karşılık geliyordu. Kili'de ise 1 kilenin 180 okkaya tekabül ettiği görülmektedir. 1 eski kile =4 şinik = 8 kutu = 16 zarf = 37 litre iken 26 Eylül 1869 tarihli ölçü reformu ile şu eşitlik kabul edilmiştir: 1 kile-i a'şârî = 10 onluk = 100 ölçek = 100 litre (Cengiz Kallek, "Kile", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, s. 569-570).
[146] Yerine göre değişmekle birlikte 1 kantar 56, 449 kg'ye tekabül etmektedir. Çevirilerde bu ölçü esas alınmıştır (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 619).
[147] Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 729.

Boğdan sınırında kışlası olan kimse yabancıya koyun satsa, alandan ve satandan iki koyuna birer akçe ve sığır başına üç akçe alınırdı. Araba ile yapağı gelirse bundan da sekizer akçe vergi alınırdı. Kili içinde oturan Müslümanlardan Boğdan sınırında kışlaları olanların davarları altı ay Kili sınırında olan arâzi-i mîriyyede otlar, altı aydan sonra ise Boğdan sınırında otlardı. Şehirli tebaa kışlasından getirip yemek için boğazladığı pastırmalıktan ise vergi alınmazdı. Defterin "Kanun-ı İhtisâb ve İhzâriyye" bahsinde ise pazarı denetleyen muhtesibin görevlerinden bahsetmektedir. Buna göre muhtesip pazarı gözetip narha riayet etmeyenden cerîme (suçludan alınan para) almalıdır[148].

Silistre sancak kanunnâmesinde göz attığımızda on altıncı yüzyılda Kili halkının ekonomik olarak ağırlıklı geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim koyun, sığır, at, domuz gibi küçük ve büyükbaş hayvanların yanı sıra; hububat, bal, yağ, peynir gibi besin maddelerinin yanında, esir alış verişinin de ekonomik olarak vergi kalemleri arasında olduğu görülmektedir. Kuzey-güney ticaret yolunun geçiş güzergâhında olmasından ötürü gümrük vergisi gelirleri de bu kalemler arasında sayılabilir.

"İstanbul, bir yanda Karadeniz ve Tuna iskeleleri ile öte yanda doğu Akdeniz'in Arabistan'ın ve Hindistan'ın belli başlı şehirleri arasındaki kuzey-güney ticaret anayolunun mihveri konumundaydı. Kuzey-güney ticaret yolunun İstanbul'dan sonraki büyük transit merkezleri, Kefe, Kili ve Akkirman'dı. İstanbul'da zaman içinde artan nüfus miktarıyla birlikte ortaya çıkan gıda ihtiyacının karşılandığı bölgelerden birisi Kili'ydi. 1681 tarihli bir İhtisab defterinde İstanbul'a deniz yoluyla ulaşan erzaklar arasında Kili'den "gemiyle 3 ve 7 kantarlık[149] çuvallarda kurutulmuş Kili sığır eti"nin İstanbul'a ulaştırıldığı belirtilmektedir."[150] Ayrıca Karadeniz'in önemli ticaret limanları olan Burgaz, Varna, Kili ve Akkirman'dan İstanbul'daki tahıl kıtlığına önem olarak artan *buğday fazlası* yine İstanbul'a gönderilmekteydi.[151] Bucak bölgesinde bulunan stratejik olarak önemli bir diğer kale olan İsmail'deki buğday toplanıp, ambarlara konur, sonra İstanbul'a sevk edilmek üzere Kili'ye gönderilirdi. İstanbul halkı bunu, diğer buğdaylardan ayırmak için "Kili-İsmail buğdayı" diye isimlendirmişti[152]. Ayrıca Ahmed Resmî Efendi, *Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri* adlı eserinde

[148] Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s. 729-730.
[149] Takriben 170 kg ve 395 kg ağırlığındaki çuvallar.
[150]Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 228.
[151]Halil İnalcık; Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 234.
[152] Feridun Emecen,"İsmail", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Ankara 2001, s. 84.

Berlin şehrinin binek, yük hayvanı ve et ihtiyacının Eflâk, Boğdan ve Bucak'tan temin edildiğini belirtmektedir[153].

4. Kili'de Mukataa ve Cizye Gelirleri

Kili'de 1179/1766 Martı evvelinden 1180/1767 Şubat'ı sonuna değin bir senelik mutasarrıf maaşı 50.000 akçeydi. Hacı Giray, bunu Kili cizyesi malından almaktaydı[154]. Demek ki 3 senelik mutasarrıf maaşıyla 140 yeniçerinin istihkâkı üç aşağı beş yukarı birbirine denk düşmektedir. Kili gümrüğü mukataasından mutasarrıf Han-ı Mirza günlük 55 akçe almaktaydı. Mirza vefat edince mukataa Abdullah adlı bir zata geçmiş görünmektedir[155]. Han-ı Mirza'nın muktaasının Hacı Giray'ın mukataasından daha büyük olduğu anlaşılıyor. Bir başka belgede Kili Kale'si mukataasından Kırım Giraylarına senelik 25 bin çürük akçe olarak tayinât verildiği anlaşılmaktadır. Mahmud Giray Sultanzade, Said Giray ve Adil Giray Sultan Zeyd Ulu Han'ın senevi muayyen olan 25 bin çürük akçe verilmekteydi[156]. Said Giray Sultan Kili gümrüğü mukataasından yıllık 25 bin çürük akçenin almıştı[157]. Yine sadakalar da mukataa malından verilmekteydi. Kili mukataası malından emektar İbrahim kullarına 25 akçe sadaka verilmişti[158].

Savaşın bütçesi hazinenin hemen bütün kalemlerine uzanıyor görünmektedir. Mukataa malından, cizye gelirlerinden, hazine-i âmireden vs. savaşın getirdiği malî yükü karşılamak için faydalanılmaktaydı. Mesela 1180/1766-67 senesinde Kili ve Kili'ye bağlı "kefere ve Yahudi cizyeleri" akçelerinden halen Hotin Kalesi muhafazasına memur 140 yeniçerinin 1179/1765-66 senesi başından 1180/1766-67 senesi sonuna kadar istihkakları olan koyun eti masrafı Kili'ye bağlı kefere ve Yahudi cizyesi akçesi malından karşılanmıştı. Hotin muhafazasına memur 140 yeniçeri için toplamda 17.500 akçe tahsisat ayrılmış ve her birine 125'er akçe istihkak düşmüştü[159].

18. yüzyılın son çeyreğinde Kili Kalesi'nde Müslümanlarla gayrimüslimler hala birlikte yaşamaktaydı. Tespit edebildiğimiz Temmuz 1775 tarihli bir cizye defterine göre, Nefs-i Kili,

[153] Ahmed Resmî Efendi, *Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri*, Sadeleştiren: Bedriye Atsız, İstanbul 1980, s. 58.
[154] BOA, C.HR, 109-5420 (4 M 1181/2 Haziran 1767).
[155] BOA, C.MTZ, 10-469 (15 Ca 1181/9 Ekim 1767).
[156] BOA, C.MTZ, 434 (24 C 1190/10 Ağustos 1776)
[157] BOA, C. MTZ, 9-434 (1190/1776-77).
[158] BOA, C. MTZ, 10-468 (10 Ca 1181/6 Ağustos 1767).
[159] BOA, AE. SMST. III, 210-16556 (3 M 1180/11 Haziran 1766).

Kili'ye tâbi yerler, Akkirman, Tolcı kazalarından alınan cizye geliri 9 âlâ, 285 evsat, 781 edna olarak görünmektedir. Ahmed Ağa eliyle tevdi edilen Kili Kalesi'nin Cizye gelirleri şöyleydi:

Edna (Düşük)	**1775**	**Adet**
Evsat (Orta)	**1994**	**Adet**
Ala (Yüksek)	**563**	**Adet**

Nefs-i Kili

Edna (Düşük)	**176**	**Adet**
Evsat (Orta)	**118**	**Adet**
Ala (Yüksek)	**44**	**Adet**
TOPLAM	**1.644**	**Kuruş**

Nefs-i Kili'de toplam 338 gayrimüslim tespit edilmişti. Bunlar arasında düşük gelirli olanlar daha fazla olup yüksek vergi ödeyen sadece 44 kişi görünmektedir. Bunları çekirdek bir aile, çekirdek bir aileyi de 4 kişi olarak hesap edersek kabaca 1350 gayrimüslimin Nefs-i Kili'de ikamet edip vergisini ödediği anlaşılmaktadır. Bu rakamlar bize Nefs-i Kili'de yaşayan gayrimüslim nüfusunun miktarı hakkında da kaba da olsa fikir vermektedir.

Kurâ-ı Kili (Kili'nin Köyleri)

Edna (Düşük)	**92**	**Adet**
Evsat (Orta)	**44**	**Adet**
Ala (Yüksek)	**3**	**Adet**
TOPLAM	**528**	**Kuruş**

Kili'nin karye ve köylerine baktığımızda ise 139 gayrimüslim tespit edildiğini görmekteyiz. Bunların arasında düşük gelirli olanların yine Nefs-i Kili'ye daha kıyasla -yüzdelik olarak- daha fazla olduğu görülmektedir. Yüksek cizye vergisi ödeyen sadece 3 kişi vardır. Köylerde yaşayan gayrimüslim nüfusunu da kabaca 550-560 kişi olarak söylemek mümkündür.

Kili-i Atik (Eski Kili)

Edna (Düşük)	**285**	**Adet**
Evsat (Orta)	**-**	**-**
Ala (Yüksek)	**-**	**-**
TOPLAM	**783**	**Kuruş**[160]

Yeni Kili'de ise orta ve yüksek cizye vergisi ödeyen gayrimüslim bulunmamaktaydı. 285 kişinin düşük vergi ödediği görülmektedir. Yine çekirdek bir aile olarak hesaplarsan Kili-i Atik'te aşağı yukarı 1140 gayrimüslim bulunmaktaydı. Bu verilerden Kili-i Atik (Eski Kili)'de Müslüman nüfusun daha fazla olduğu sonucu çıkarmak mümkündür.

D- Menziller, Yollar, Ticaret ve Savaş

Osmanlı Devleti'nde resmi haberleşmenin sağlanmasında menzillerin önemi büyüktür. XVI. yy sonlarına doğru gelişen menziller, haberleşmenin yanı sıra sefer sırasında askerlerin sevk edildiği ve ekonomik faaliyetlerin yaşandığı merkezler olarak da önemli görevler üstlenmişlerdir. Menzillerin kurulmasından önce ise resmi haberleşme, devlet adına görev yapan ulaklarla sağlanmıştır. Rumeli'de menziller üç ana yol üzerinde kurulmuştur. Siyasî birliğin sağlanmasından hemen sonra Rumeli'de yayılma politikası izleyen Osmanlılar, burada mevcut olan yolları kullanarak üç ana yönde ilerlediler. Romalıların yaptırdığı ve Bizanslıların da kullandığı bu yollar, Sol Kol (Via Egnatia), Orta Kol (Via Militaris) ve Sağ Kol (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu) olmak üzere üçe ayrılıyordu. Osmanlı Devleti merkez ile eyaletler arasındaki bağlantıyı bu üç ana yol ağı ile sağlıyordu. Özellikle Sağ Kol'un (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu) ticari önemi olan bir yol olması ve XVIII. yy sonlarından itibaren özellikle de XVIII. yy boyunca sık sık savaşlara sahne olması bu yol üzerinde bulunan menzilleri ayrıcalıklı kılmaktadır. Sefer sırasında ordunun geçeceği yol üzerinde bulunan menziller askerin iaşe ihtiyacını karşılamak için önceden takviye ediliyordu. Bu yönüyle iaşe ambarı görevini üstlenen menziller, aynı zamanda çevre halkın mallarını getirip sattıkları ve ekonomik hareketliliğin yaşandığı merkezler olarak gelişme göstermiş, bazı menzil noktaları kasabaya dönüşmüştür. Kırım Yolu da denilen bu yol Trakya'dan başlıyor, Kırklareli'nden kuzeye doğru çıkıyor ve Edirne'den gelen yolla birleşip Istrancalar'ın ve Balkan Dağlarının doğal geçitlerinden geçerek

[160] BOA, C.ML, 429-17352 (24 C 1190/10 Ağustos 1776).

Karadeniz'e paralel olarak Tuna Nehri'ne kadar ulaşıyordu. Ayrıca bazı yerlerde büyük merkezlere ulaşacak şekilde ikiye ayrılarak devam ediyordu. Kırklareli ve Edirne'den gelen yol Edirne'nin kuzeyinde birleşip Yanbolu, Karinabad ve Prevadi'ye ulaşıyor, oradan tekrar ikiye ayrılarak biri Tırnova ve Niğbolu'ya diğeri Dobruca'ya doğru devam ediyordu. Dobruca'dan Babadağ'a gelen yol Tuna'yı geçtikten sonra yine ikiye ayrılıyor ve biri Karadeniz sahilini takip ederek Kırım'a ulaşıyor; diğeri ise Yaş üzerinden Kuzey Denizine kadar gidiyordu. İstanbul'dan Silistre'ye giden Sağ Kol üzerinde XVI. yy'da Vize, Kırklareli, Silistre Sancakları ile Tuna sahilleri bulunuyordu. Bu yolun en önemli ve en büyük sancağı Silistre idi. Daha sonra Lehistan Seferleri için Akkirman'ın daha uygun bir sancak merkezi olduğuna karar verilerek Silistre ve Akkirman livaları olarak ikiye ayrıldı. Bu ayırımdan sonra Silistre Sancağına bağlı 11 kaza bulunuyordu. Daha sonra Yanbolu kazası da Silistre Sancağı'na bağlandı. I. Süleyman döneminde (1520–1566) Silistre Sancağına, Akkirman, Kale-i Kili, Ahyolu, Silistre, Pravadi, Varna, Hırsova, Karinabad, Misivri, Aydos, Rus Kasrı ve Yanbolu kazaları bağlı bulunuyordu[161].

Demiryollarının ve karayollarının gelişmediği yüzyıllarda Eflak, hem denizyolu ulaşımına hem de güneyinden geçen Tuna Nehri ve havzasıyla, akarsu taşımacılığına izin veriyordu. Nehir, Karadeniz'e kuzeyde Kili, Sünne (Sulina) ve Hızır İlyas (St. George) olmak üzere üç büyük koldan dökülmekteydi. Nehrin ağzına yaklaştıkça, kum adacıkları ve derinliğin azalması yüzünden ulaşım oldukça zorlaşırdı. Nehrin yatağı 750-1.600 metre genişliğinde, derinliği ise en az 3,5 metreydi. Yılda birkaç kez taşan nehir *kabardığında*, genişliği bazı yerlerde 10 kilometreye, derinliği de iki katına çıkmaktaydı. Nehrin aşılmasındaki güçlük, asırlarca oluşturduğu doğal engeli izah eder. Kasım ayından sonra nehrin beş ya da altı hafta buz tutması da ulaşımın aksamasına neden olurdu. Tuna ve kolları, bölge ticareti için pek az ülkede bulunan doğal bir yol oluşturur ve kolaylık sağlar. Bu yüzden büyük liman ve şehirler yalnızca Karadeniz sahilinde değil, aynı zamanda Tuna Nehri üzerinde yer almaktadır. Bu önemli ticaret merkezlerinden İbrail ve Yergöğü bir süre doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır. Bu limanlar, ticari açıdan sadece nehir yolundan gidecek mallar için değil, kara yolundan gönderilenler için de doğal birer antrepo olmuştur. Hatta Tuna yatağında bulunan bazı adalar da müstahkem mevkiler olup kale olarak vazife yapmıştır. Bunlardan en büyüğü olan Adakale, Demirkapı'nın anahtarı olan Orşova kalesinin gözetleme karakolu olarak kabul edilirdi. Boğdan'ın büyük kale ve limanları olan Akkirman (Cetatea Alba) ve Kili ise 1484 yılında Sultan II. Bayezid (1481-1512) tarafından ele geçirilmişti. Tuna'nın güney sahilindeki

[161] Sema Altunan," XVIII. yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM), S. 18, Ankara 1992, s. 2-3.

Belgrat ile önemli bir iskele olan Demirkapılar arasındaki büyük iskelelerden ikincisi Vidin'di. İstanbul'a sadeyağ, mum, salamura peynir, kuzu postu gibi mallar buradan gönderilirdi. Tuna'nın güneyindeki bir diğer ticaret merkezi olan Dobruca bölgesine, özellikle de Babadağ'a, 1264'lerdeki Moğol istilasında Selçuklu Türkleri gelip yerleşmişlerdi. Rusya Tuna Boğazlarını ele geçirdikten sonra, Avusturya ile Osmanlı devletlerinin buradaki nüfuzunu kırmayı ve Odesa (Hocabey) ticaret yolunu canlı tutabilmek için Tuna'yı köreltmeyi hedefleyen, bir politika takip etmeye başladı[162].

Sağ Kol üzerinde bulunan Vize Sancağı'na ise Vize, Hayrabolu, Birgoz (Lüleburgaz), Baba-Eski, Çorlu, Kırklaeli, Ereğli, Silivri, Terkos, İnceğüz kazaları bağlı bulunuyordu. Niğbolu sancağı ise bu yol üzerinde orta ve kuzeybatı Bulgaristan'ı içine alıyordu. Bu sancağa Yergüğü, Ivraca, Niğbolu, Lofça, Tırnova, Şumnu, Ziştovi kazaları bağlı bulunuyordu. XVII. yy.'da idari yapıda bazı değişiklikler yapıldı. Sancak ve eyalet yönetimi yeniden düzenlendi. Bu yüzyılda Rumeli Beylerbeyliğine bağlı 24 liva bulunuyordu. XVII. yy. ortalarında Azak Denizinden Karadeniz'e çıkarak Rumeli Sahillerine akınlar yapan Rus kazaklarına (Zaparog) karşı önlem olarak bu bölgedeki 8 sancaktan Özi Eyaleti oluşturuldu ve Silistre Eyalet merkezi oldu. Görüldüğü gibi Silistre Eyaleti, Vize ve Kırklaeli sancaklarından başlayarak Kırım Yarımadasına kadar bütün Batı Karadeniz Sahilini yani Trakya'nın bir kısmını, doğu Bulgaristan'ı, Dobruca, Deliorman'ı ve Basarabya'yı içine alıyordu[163].

Tuna Havzası ile İstanbul arasındaki güzergâhın önemini şu belge açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi esnasında Kili ve İsmail kalelerinin Rus ordularınca istilası haber alınınca İstanbul'a ulaşması gereken zahire için güzergâh değişikliği yapılmıştı. Tuna boyundaki zahire, mühimmat vs. Kili'den ve Sünne Boğazı'ndan çıkıp Özi ve Akkirman kalelerine gönderilirken bazen de Köstence İskelesi'ne ve oradan da yük hayvanlarıyla İsakçı'ya gönderilmekteydi[164].

Evliya Çelebi, İstanbul'dan Akkirman'a giderken, Kırkkilise (Kırklareli)'den Aydos'a oradan Çenge Balkanı içinden Çenge Dağı'nı aşıp Pravadi'ye, oradan da Hacıoğlu Kasabası, Karasu, Babadağı, Tulça, İsmail ve Tatarpınarı'ndan geçerek Akkirman Kalesi'ne ulaştığını anlatır[165].

Kili ve İsmail'in Rus ordusunca işgali Osmanlı'nın zahire ambarı olarak anılan Tuna havzasıyla İstanbul arasındaki ikmal yollarını akamete uğratmış görünmektedir.

---

[162] Arzu Kılınç, *a.g.m.*, s. 42-44.
[163] Sema Altunan, *a.g.m.*, s. 3-4.
[164] BOA, C.AS, 1118-49517 (12 C 1184/3 Ekim 1770).
[165] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, s. 296.

II. BÖLÜM

A- 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Avrupa'da Genel Vaziyet

1756-1763 yılları arasında Avrupa'da cereyan eden "Yedi Yıl Savaşları"nın neticelenmesiyle Avrupa'daki güç dengesi yeni bir şekil aldı. III. Petro zamanında Rus hükümeti Prusya Kralı II. Friedrich'e karşı bir dostluk siyaseti takip etmiş ve böylelikle Prusya'nın "Yedi Yıl Savaşı"ndan muzaffer olarak çıkmasını sağlamıştı[166]. Özellikle yeni Rus Çarı *III. Petro* ve *Prusya Kralı II. Fredrich* arasındaki ittifak Fransa'yı oldukça tedirgin etmişti. 5 Mayıs 1762'de gerçekleşen bu ittifak II. Fredrich'e yeniden toparlaması yönünde bir fırsat tanımıştı. Rusya'nın da maksadı Doğu hududunu emniyet altına almak ve Lehistan üstündeki kontrolünün devamını sağlamaktı. Prusya ile varılan bu ittifaktan hemen sonra III. Petro, karısı ve aynı zamanda varisi olan II. Katerina tarafından askerî darbe ile devrilmişti[167].

Katerina tahta çıkınca Friedrich'e karşı dostluk son bulduysa da Prusya'ya karşı düşmanca bir tavır alınmadı. Katerina Rusya'dan ziyade Lehistan'daki durumla ilgileniyordu. Leh Kralı III. August son günlerini yaşamaktaydı. Taht boş kalacaktı. Deli Petro'dan beri Rusya, Lehistan üzerinde nüfuz sahibi olduğundan, tahta Rusya'nın işine gelecek birinin çıkarılması gerekiyordu[168]. Tahta çıkışının hemen ardından Katerina, Rus asilzadelerinin desteğini de kazanma çabasına girişti. Bu maksatla *çarların tarihi misyonu* olarak addedilebilecek iki proje başlattı. Bunlardan biri "Lehistan'ın işgali" idi. Bu ilk proje ile hem Avrupa medeniyetleriyle bağlantı kurmanın yolu açılacak ve hem de Karadeniz'deki stratejik limanlar ele geçirilecekti. Karadeniz limanlarının işgali ile Rusya'nın yegâne hayali Bizans İmparatorluğu'nun yeninden ihyasına giden yollar açılabilecekti[169].

Leh kralı III. Agustus'un 1763'te ölümüyle Avusturya, Fransa, Rusya ve Prusya Lehistan'a kendine bağlı adaylarını kral seçtirmek için rekabete girişmişlerdi. Avusturya ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin kendi tarafında olmasını istemekte, Rusya ve Prusya ise Osmanlı'yı meselenin dışında tutmak için çaba göstermekteydi. 13 Şubat 1764 tarihinde Boğdan Voyvodası Grigore Callimachi tarafından İstanbul'a gönderilen bir mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: "Avusturya ve Fransa Lehistan tahtına erişebilmek için antlaşma

[166] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s. 306.
[167] Metin Bezikoğlu, *The Deterioration Of Ottoman Administration In The Light Of The Ottoman-Russian War Of 1768-1774*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 17-18.
[168] Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 306.
[169] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 17-18.

yapmışlardır. Buna karşılık Rusya ve Prusya bir Lehlinin kral olması gerektiğini savunuyorlar." "Prusya ve müttefiki Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan'a bir Lehlinin kral olmasının gerekliliği ve Lehistan'ın bağımsızlığı hususunda çaba göstermesini istemektedir." Bu devletlerin endişesi, bir Saksonyalının, Lehistan tacı giymesinin üç nesildir Lehistan tahtında devam edegelmiş Saksonya hâkimiyetini perçinleyeceği, bunun da Lehistan'ın bağımsızlık ümitlerini temelli yok edeceği yönündeydi. Fakat 1772 senesinde Lehistan'ın bölüşülmesi gündeme geldiğinde asıl niyetleri kendisini belli edecekti[170]. Nitekim Saksonyalı aday çiçek hastalığı sebebiyle ölünce Rusya'nın adayı avantajlı hâle gelmişti. Saksonyalı adayın yerine geçebilecek uygun başka bir aday da olmayınca 7 Eylük 1764 tarihinde Stanislas Augustus *Poniatowski*, IV. August adıyla Lehistan kralı olarak tahta geçti[171]. Seçimin ardından Rus elçisi Lehistan'ın içişlerine karışmaya başladı. Lehistan'ın Ortodoks ahalisi Katoliklerle aynı haklara sahip olmayı istiyorlardı. Katerina, Büyük Friedrich'i Katoliklerle Katolik olmayanların (Dissident) aynı haklara sahip olması hususunda ikna etti. Fakat Leh Diyet Meclisi (Seym) bunu kabul etmedi. Katerina bunun üzerine Varşova'yı işgal ettirdi. Bunun üzerine Diyet Meclisi de bunu tanımak zorunda kaldı[172]. Ruslar, vakit kaybetmeden Lehistan'a asker göndermişler, nüfuzlu Lehlilere rüşvet vererek öncü Rus kuvvetlerini güçlendirmişlerdi. 24 Şubat 1768 tarihinde Lehistan ve Rusya arasında tasdik edilen antlaşma ile Katerina, Lehistan ve Litvanya'nın devlet idare sistemini değişmeksizin devam edeceğini garanti ediyordu. Bununla birlikte Lehistan'da Rus hâkimiyeti iyice kuvvetlenmiş oluyordu. Ruslar, artık Lehistan'ın iç işlerine müdahaleyi kendilerinde hak görmeye başlamışlardı[173].

Ülkelerinde yaşanan bu durum karşısında Katolik Lehler endişe duymaya başladı ve 1768 Martında Macaristan hududuna yakın bir yerde *Bar Konfederasyonu (Müttehid Heyet)* olarak adlandırılan bir karşı grup kuruldu. Maksadı ve çalışma yönü Rusların Lehistan'dan çıkarılmasına ve kralın değiştirilmesiydi. Bu heyetin başında *Branski* vardı. Ortodokslara karşı kurulan bu heyete karşı, Ortodoks halk da *Haydamak* adı ile bir çete oluşturdu. Bu esnada Fransa ve Avusturya da Bar konfederasyonu, yani Katolikleri desteklemekteydi[174]. Lehistan'da Katolik ve Ortodoks görünümlü fakat aslında Rus hâkimiyetinden yana olanlar ile buna karşı çıkanlar arasında bir iç harp başladı. Bunun üzerine Katerina, denetimi kaybetmemek için Lehistan'a Rus kuvvetlerini sevk etti. Karışıklık uzayınca Avusturya da devreye girmek

[170] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 20-21.
[171] Albert Sorel, *The Eastern Question in the Eighteenth Century*, Londra, 1898, s. 22.
[172] Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 307.
[173] Albert Sorel, *a.g.e.*, s. 23.
[174] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 21-22.

zorunda kaldı. Prusya, Avusturya ve Rusya Lehistan'ı kendi aralarında 1772'de taksim ettiler. Bu Lehistan'ın ilk taksimi olarak tarihe geçti. Diyet Meclis (Seym) de bu taksimi kabul etmek zorunda kaldı[175].

B. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Osmanlı'da Genel Vaziyet

Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Lehistan üzerindeki hâkimiyetini Rusya'nın lehine kaybetmeye başlamıştı. Rusya'nın 16. yüzyıldan beri tatbik ettiği dış siyaseti, Baltık Denizi'ne kadar hâkimiyet kurup limanlarının emniyetini sağlamaktı. Ayrıca Lehistan ve Ukrayna topraklarında hâkimiyet kurmak, Kırım Tatarlarının saldırılarını durdurmak maksadıyla Kırım'ı ilhak etmek, böylece Karadeniz limanlarını kontrol altına almak gibi unsurlar da dış siyasetinin esasını oluşturmaktaydı. I. Petro'nun hükümdarlığı esnasında Rusya, Litvanya ve Estonya'yı 1721 senesinde ilhak etmiş, böylece Baltık Denizi çıkışını emniyet altına alabilmeyi başarmıştı[176]. Lehistan, Osmanlı Devleti açısından bir tampon bölge konumundaydı ve buradaki Rus askerlerinin varlığı Osmanlı için tehdit oluşturmaktaydı[177]. Sultan III. Mustafa, Rusların yeni Leh kralının kim olacağı ile ilgili müdahalesine de karşı çıkmaktaydı. Sultan, Fransa, Avusturya ve İspanya'ya birer elçi gönderip Rusya'nın Lehistan tahtıyla ilgilenmesinin endişe verici olduğunu ve kendisinin de buna karşı olduğunu belirtmişti[178].

Lehistan'daki gelişmeleri göz önüne alan Kırım Hanı, Rusya ile bir savaşa girmeye hazırlanmaktaydı. Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa Rusya karşısında Osmanlı ordusunun şansının düşük olduğu düşüncesiyle savaşa girilmesi fikrine karşı idi. Sultan ile görüşmesi esnasında ona "Savaş mühimmatı ve malzeme meselesi çok uzun bir süredir ihmal edilmiştir. Şimdi Rusya ile savaşa tutuşmanın neticesi iyi değildir" demiştir. Bunun yerine Kırım Hanı'na Lehistan tahtı ile ilgili meselelerde çekimser durmasını ve savaş hazırlıklarından kaçınmasını tembihlemişti[179]. Sadrazam'ın Rus saldırılarına yol açabilecek herhangi bir tavırdan kaçındığını söylemek yanlış olmaz. Belgeler 1764 tarihi itibariyle savaş için hazırlıksız olunduğunu da

[175] Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 307.
[176] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 22-23.
[177] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 23.
[178] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 23-24.
[179] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 24.

göstermektedir. Ahmet Resmî efendiye göre Osmanlı, 1768 tarihinde Rusya'ya savaş ilan edildiğinde dahi savaşa hazırlıksız vaziyetteydi[180].

Osmanlı Devleti, Tuna boyu üzerindeki stratejik kalelerin –Hotin, Bender, Oçakov, İbrail ve Kili- her birine 100.000 kile arpa, buğday ve un tedarikini sağladı. İstanbul, Gelibolu ve Selamik fırınlarından 400.000 kantar (22.579.600.000 kg) peksimet sipariş edildi. Ayrıca 820 çift manda, 1.450 araba atı, 1.000 siper kazıcı (beldar); ayrıca kale tamiri ve Tuna üzerine kurulacak köprüler için kereste, ordu malzemesi, çadır vb. temin edildi. Seferberlik ilân edilerek kırsal kesimden asker toplanmaya başlandı. Boğdan'ı muhafaza etmek için Arnavut Kahraman Paşa komutasında 6.000 yaya ve atlı, Oçakov Kalesi için 14.200; Hotin için 17.560, Bender için 3.100, Kırım için 15.000 saray sipahisi, toplamda 81. 760 asker toplandı. Babadağ'da toplanan 60.000 kadar yeniçeri ile Han'ın topladığı 40-50 bin Tatarı da eklediğimizde, bu savaşta Tuna ve Karadeniz sınırını muhafaza etmek için 150-200 binden fazla askere ihtiyaç duyulduğu sonucuna varabiliriz[181]. Bu harbin ve 19. Yüzyıl ortasına dek onu takip eden tüm harplerin en belirgin özelliği, devlet bürokratlarının anlık kararlarla subay olarak atanmasına yol açacak kadar had safhaya varmış eğitimli subay sıkıntısıdır. [182].

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da değişen diplomatik ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin geleneksel dış politikasını da işlevsiz kıldı. Osmanlı açısından, Avrupa'nın diplomatik sistemindeki en büyük değişim, Fransa ve Avusturya'nın ittifakı idi. İki asır boyunca Osmanlı, Avusturya ve Fransa arasındaki husumetten faydalanmıştı. Bu yeni duruma göre Osmanlı'nın yeni bir müttefik bulması zorlaşmıştı. Devlet'in bu durumuna uygun ve bir müttefik arayışı içinde olan devlet Prusya idi. Fakat Yedi Yıl Savaşları'nın başlaması ve Prusya'nın savunma paktı talebi yolladığı Osmanlı'nın da bu savaşa girmek istemeyişi ile bu ittifak ertelense de Temmuz 1761 tarihinde Osmanlı ve Prusya arasında yalnız *dostluk ve ticaret antlaşması* imzalandı. 1762 senesinde Rusya ve Prusya ittifakı oluşunca *Sadrazam Koca Ragıp Paşa*, Prusya ile olan dostluk antlaşmasının bozulması gereğini düşündü. Osmanlı'nın Prusya ile ittifak kuramamasının sebeplerinden birisi, hâlihazırda Rusya ile süren antlaşmalar yüzünden II. Katerina'nın Prusya ile bir antlaşma yapılmış olmasına gösterebileceği tepkiydi. İkinci olarak da Avusturya, antlaşmaya aykırı bir hareket yapmadığı için Osmanlı'nın ittifakı bozacak geçerli bir sebebi olmamasıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, diğer devletlerle olan

[180] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 24-25.
[181] Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 150-151.
[182] Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 152.

mevcut antlaşmalarını bozacağından ötürü Prusya ile savunma antlaşması imzalamadı[183]. II. Katerina'nın Prusya-Rusya ittifakına onay vermemesi üzerine Osmanlı, Prusya-Osmanlı ittifakını değerlendirmeye aldı ve Berlin'e *Ahmed Resmî Efendi*'yi delege olarak gönderdi[184]. Ahmed Resmî'nin güzergâhı Lehistan (Polonya) üzerinden geçiyordu ve orada III. August'un ölümünün ardından hüküm süren kargaşayı tasvir ediyordu[185].

1. 1768-1774 Savaşının Sebepleri

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi hem dâhilî hem haricî sebeplere dayanmaktadır. 1736-39 Osmanlı-Avusturya, Rus Savaşı'ndan galip çıkan Osmanlılar batıda 30 yıllık bir barış devresi yaşadılar. Maliye barış ortamının getirdiği istikrardan faydalandı. Hazinede biriken bu paralarla Sultan III. Mustafa yeni fetihler gerçekleştirmek niyetindeydi. İçerideki savaş yanlısı grup, Avusturya'ya göre Rusya'nın daha zayıf bir rakip olduğunu düşünüyor ve Rusya'nın mağlup edilebileceğine inanıyordu. Ancak savaş taraftarları karşısındaki en büyük engel Koca Ragıp Paşa'nın muhalefeti idi[186].

Veziriazam Koca Ragıp Paşa'nın Ruslarla harbe girilmesinden rahatsızlık duyduğu bilinmekteydi. Zira Osmanlı Devleti gerek hudutları gerekse nüfus yapısıyla muazzam büyüklükte ise de askerî bakımdan yetersizdi ve Avrupa'nın gerisinde kalmıştı. Bu kanıya da daha orta derecede bir devlet adamı iken İran, Rus ve Avusturya seferlerinde bulunduğu zamanlardaki gözlemleriyle varmıştı[187]. Koca Ragıp Paşa'nın 1763'deki vefatından sonra yerine sadarete geçen Muhsinzade Mehmed Paşa da harp taraftarı değildi. Hatta öyle ki devletin savaş için yeterli güçte olmadığını, kalelerin tahkim edilmesi gerektiğini, içlerine asker, mühimmat ve zahire konulması icap ettiğini ve dahi bunlardan başka savaş hazırlıklarının yapılmadan savaşa girmenin pek büyük zararlar getirebileceğini söylediği için gözden düşecek ve azledilecekti[188].

Rusya'nın Azak Kalesi ve çevresini ilhakı ve bu mıntıkada kaleler inşa etmeye başlaması; Lehistan'ın iç işlerine karışması ve burayı hâkimiyeti altına almak istemesi savaşın çıkış sebep arasında başta gelmektedir. Rusya, bu mıntıkalarda birkaç kale inşa ettiğini kabul

[183] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.,* s. 24.
[184] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.,* s. 26.
[185] Virginia H. Aksan, *a.g.e.,* s. 145.
[186] Ersin Kırca, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S.1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. XV-XVI.
[187] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, K.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 366-367.
[188] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 367, 368.

ediyor fakat bunların birinin tüccarlar için karantina yeri olduğunu diğerininse bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri için bir tedbir olduğunu söylüyordu. Ayrıca Türk-Rus sınırının Lehistan sınırıyla kavuştuğu yerde, Aksu'nun doğu kenarında Odel adlı bir kasabanın civarında bir Lazeretto (hastane) inşa ettiklerini kabul ediyordu. Bir taraftan da Kuzey Kafkasya'da daha önce Osmanlı'ya tâbi olan Kabartay halkını Osmanlı idaresine karşı kışkırtıyor, bölgedeki çeşitli eşkıyalık faaliyetlerine işaret ederek bölgeye "güvenlik" amaçlı asker yığdığını iddia ediyordu[189]. Rusya tüm bunları yaparken de 1739 Belgrad Antlaşması hükümlerini ihlal eden bir hareket içinde olmadığını iddia ediyordu. Kırım Han'ının Rusların asli niyetleri hakkındaki görüşlerinin gerçeği yansıtmadığı hakkında İstanbul'a notalar göndermekteydi. Rusya bununla yetinmeyip Kabartay topraklarına bir kale daha inşa etmişti. Padişah Kabartay toprakların inşa edilen palanganın mahiyetini araştırmak için bölgeye adamlar gönderilmesini emretmişti. Yeni Kırım Han'ı Kavşan bölgesine yaklaştığı sırada yanına bir casus verilecek, casusla birlikte hanın seçtiği adamlar Lazeretto yapılan yere gidecekler, binanın ne işe yaradığını ve Osmanlı topraklarına ne kadar uzaklıkta olduğunu, Osmanlı için bir tehdit oluşturup oluşturmadığını tahkik edecekler ve vaziyeti padişaha arz edeceklerdi[190].

Yapılan tahkikte inşa edilen Lazeretto'nun ahitnâme şartlarına ve kâdime mugayir olduğunu ileri sürerek, bu bölgenin terk edilmesi gerektiğini söylemişlerdi. Rusya hem Osmanlı topraklarında kaleler inşa ediyor hem de Lehistan'ı istila planları yapıyordu. 7 yıl savaşları müddetince tek başına birçok devlete karşı koyan Prusya Kralı II. Friedrich, Rusya'nın bu hamlelerini bertaraf edebilmek için Osmanlı ile ittifak kurmak niyetindeydi. Gizlice İstanbul'a gönderdiği murahhası Rexin, Osmanlı Devleti'nin dikkatini Avusturya ve Rusya üzerine çekmiş ve bu iki devletin Lehistan'ın içişlerine karışmasının büyük bir felaketin habercisi olduğunu söylemişti. Prusya elçisi tarafından, Ruslar'ın amacının Lehistan'ın işgali ve Kamaniçe Kalesi'nin zaptıyla birlikte Osmanlı hakkındaki planlarının hayata geçirilmesi olduğuna işaret edilmekteydi ve İstanbul'u, şayet önlem alınmazsa muhtemel bir Avusturya-Rusya-Lehistan ittifakının yaklaşmakta olduğu hususunda uyarıyordu. 1760'ta Kırım Han'ı tarafından gönderilen bir mektuptan, II. Friedrich'in vermiş olduğu bilgilerin doğruluğu ve 20.000 kişilik bir Rus kuvvetinin hala Lehistan'da bulunduğu, 30.000 kişinin de gelmek üzere olduğu anlaşılmaktaydı[191].

[189] Selahattin Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1018/12343.pdf, s. 476-480.
[190] Selahattin Tansel, *a.g.m.*, s. 481-482.
[191] Selahattin Tansel, *a.g.m.*, s. 483-485.

Osmanlılar Lehistan'da yapılacak kral seçimine hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gerektiği noktasında kesin kararlıydılar. Hatta 1763'te Ahmed Resmî Efendi, Berlin'e elçi olarak gönderildiğinde Lehistan'a uğrayacak ve Lehistan'a İstanbul'un yardımını vaat edecekti. Sadrazam bunun dahi olmaması, yeni kral seçilene kadar Ahmed Resmî Efendi'nin Lehistan'da ikamet etmemesi gerektiğini düşünüyordu. Çünkü Resmî Efendi'nin seçim esnasında Lehistan'da bulunması seçimlere müdahale olarak algılanabilirdi. Osmanlı sadrazamı seçimin serbestçe yapılmasını ve kralın Leh soyundan olmasını istiyordu[192]. Netice Leh soyundan olmayan Poniatowski'nin kral seçilmesini Osmanlı doğru bulmadığını belirtti. Aynı zamanda Poniatowski'nin seçilmesinden memnun olmayan Lehistanlılara fiilen yardım edileceğini Kırım Han'ına bildiriyor ve bunun Lehlilere duyurulmasını emrediyordu. Öte taraftan Ruslardan kaçıp Osmanlı'ya sığınan Lehli göçmen sayısı giderek artmaya başlamıştı. Kralı devirmek için Bar kasabasında çıkan ayaklanmadan kaçan bir kısım Lehliyi takip ederken Ruslar Osmanlı topraklarına girdiler. *Balta* kasabasıyla, Boğdan'daki Rachkow'u tahrip edip ahalisini katlettiler[193].

Rusların Lehistan'a asker çıkarması ve Bar konfederasyonunu dağıtması ile başlayan olaylar silsilesi akabinde konfederasyondan kaçan bazılarının Osmanlı topraklarına kaçması üzerine Ruslar Osmanlı hududunu geçerek bunları da katletmişlerdi. Osmanlı sınırlarına bu tacizin ardından Rusların Balta ile Kraşkova şehirlerine saldırıp Müslüman sivilleri katletmesi, Osmanlı için savaş nedeni olarak değerlendirildi. Balta saldırılarının ardından Ruslardan şikâyetçi olan bir heyet de İstanbul'a gelip himaye talep etmişti. Karşılığında da *Podolya* eyaletini Osmanlı Devleti'ne terk edeceklerini vaat etmişlerdi. Prusya temsilcisi *Zegelin*, 26 Temmuz 1768 tarihinde "Durumlar oldukça kritik bir noktaya geldi, Eğer Rusya, Podolya'dan askerlerini çekmezse bu iki ülke arasında savaş kaçınılmaz olur." ifadelerini kullanarak savaşın kapıda olduğunu belirtmiştir[194]. Savaşın en büyük muhaliflerinden Muhsinzâde Mehmed Paşa, sonunda sadaretten azledildi ve savaş taraftarı Hamza Paşa, 7 Ağustos 1768'de sadrazam oldu. Tayininden kırk altı gün sonra 22 Eylül 1768'de İstanbul'a gelip görevine başlayan Hamza Paşa ilk olarak Rusya ile savaş kararı alınan meclise katıldı[195].

*Balta katliamı*ndan sonra durumu değerlendirmek üzere 4 Ekim 1768 tarihinde toplanan Mecliste ve Rusların Lehistan'dan askerlerini çekmemesinin asıl maksadının Osmanlı'ya

[192] Selahattin Tansel, *a.g.m.*, s. 488-489.
[193] Selahattin Tansel, *a.g.m.*, s. 504-505.
[194] Albert Sorel, *a.g.e.*, s. 26.
[195] Mücteba İlgürel, "Silâhdar Hamza Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 15, Ankara 1997, s. 515.

saldırmak olduğu; Özi ve Boğdan arasına kale inşa ettikleri, Kabartay'ı taciz ettikleri, Karadağlıları isyana teşvik ettirdikleri görüşünde ittifaka varıldı[196]. Yeni sadrazamın iştirak ettiği savaş meclisinde, Rusya'nın Lehistan'dan çekilmeyi ve bu devlet üzerindeki her türlü hâkimiyet iddiasından feragat etmeyi kabul etmesi ve bu kabule Rusya'nın müttefikleri olan Prusya, Danimarka, İsveç ve İngiltere'nin kefil olmaları neticesinde barış yapılabileceği kararı alındı. Bunun üzerine Hamza Paşa, Rus elçisi Obreşkov'u huzuruna çağırıp alınan kararı bildirdi. Elçi, bu kararın kendi yetkisini aştığını söyleyerek iki ay mühlet istedi. Elçinin bu tavrı, Rusya'nın zaman kazanmak istemesi olarak algılandı; elçi maiyetindeki on kişilik bir grupla birlikte Yedikule'ye zindanına hapsedildi. Bunun üzerine 6 Ekim 1768'de Rusya'ya resmen savaş ilân edildi[197].

Savaş ilân mektubunda, "Rusya, Lehistan'ın imhâ-yı hürriyetine cüret ve Lehlileri ne hânedân-ı kraliyeden olan ne de arzu-yı umûm-ı millîye muvafık bulunan bir şahsı kral tanımağa icbar ve tanımayanları katl ve emvâl (mallarını) ve arazilerini yağma ve gâret (hücum) hususlarda cesaret ettiği için ilân-ı harp edilmiştir" denilmekteydi[198]. Bu savaş süreci, Hamza Paşa'nın mizacındaki dengesizliği daha da arttırdı. Zaten şair meşrep bir kişi olan Hamza Paşa'nın bu işi yürütemeyeceği anlaşılınca İstanbul'a gelişinin 28. günü 20 Ekim 1768'de azledilerek Gelibolu'ya gönderilmesine karar verildi. Üç gün sonra Hanya sancağı kendisine tevcih edildi. Hanya'ya gitmek üzere iken vefat etti[199]. Bu esnada Rusya ile müttefik olan İngiltere, Osmanlı-Rus savaşını engellemek için kral, III. Mustafa'ya bir mektup yazmış ve Osmanlı'nın savaş kararını geri alması için onu ikna etmeye çalışmıştı. Kral III. George mektubunda, padişahın Rusları affetmesini, Rusların Osmanlı topraklarına girmesinde Osmanlı'ya doğrudan bir kasıt olmadığından bahsetmiş, Rusya'nın garantörlüğünü üstlenmişti. Kral, Rusya'nın verdiği hasarı karşılayacağından emindi. İki devlet arasındaki savaşın daha fazla hasara yol açacağından bahsetmekteydi. III. Mustafa, krala cevabında ise Rusların sınır bölgelerine kaleler inşa edip, çok sayıda asker yığarak Karlofça ve Belgrad Antlaşmaları'nı kasten ihlal ettiğinden, dahası Lehistan iç işlerine karıştığından bahsetmiştir. Osmanlı toprağına girip, kadın çocuk demeden binden fazla Müslümanı katlettiği için şer'en de savaşın kaçınılmaz olduğunu, Osmanlı ordusunun savaş için neredeyse hazır durumda bulunduğunu da belirtmiştir[200].

[196]İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 368-369.
[197] Mücteba İlgürel, *a.g.m.*, s. 515.
[198] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XVI-XVII.
[199] Mücteba İlgürel, *a.g.m.*, s. 515.
[200] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 45-46.

2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Kili Kalesi'ne Yapılan Mühimmat ve İaşe Sevkiyatı

Eylül 1769 tarihli, Kili kadısına ve Kili Kalesi'nin Cebecibaşı vekiline gönderilen hükümde, ordu maiyetinde mevcut olup arabalara yüklenerek İsakçı'ya gönderilen 1.850 kantarun *siyah barut* üstü açık gemilerle[201] Kili Kalesi'ne nakli emredilmişti. Barutun Cebecibaşıya teslim edilene dek bir dirheminin dahi zayi edilmemesi İsakçı'ya vardıktan sonra doğrudan Kili Kalesi'ne gönderilmesi ısrarla emredilmekteydi[202]. Kili'ye gelen mallar ve mühimatın kalenin içine taşınması çoğu zaman arabalarla ahali tarafından karşılanmaktaydı. Bu konuyla ilgili bir belgede Kili, Bender, Özi, İbrail kalelerini muhafaza eden yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacı ortaları neferlerinin ihtiyacı olan ekmek, et ve eşyalarının taşınması için gerekli yük hayvanlarının ücretlerinin ahali tarafından karşılanacağı bildirilmekteydi. Taşıma esnasında yolda bir takım eşyalar kırılmıştı. Kırılan eşyaların tutarının 3.098 kuruş olduğu fakat bu tutarın 598 kuruş düşürülerek 2.500 kuruş kadar meblağın kendilerine tahsis edildiği bildiriliyordu[203]. İbrail Kili ve Akkirman cephanelerinde bulundurulmak üzere gönderilecek mühimmatın öncelikle Şumnu cephanesinde mevcut olan sefer-i hümâyun bakayasından, burada olmazsa Varna'dan Cebecibaşı Vekili marifetiyle temin edilmesine ve bu bölgedeki kalelere gönderilmek üzere nakliyat ücretlerinin Varna gümrüğünden verilmesi hakkında emir buyurulmuştu[204].

Yine, Kili naibi ve Kili nazırına gönderilen hükümde, Kili'den Bender'e gönderilecek 100 kantar kurşun, 100 kantar ehenn-i ham (ham demir) ve diğer mühimmatın *Cebecibaşı el-Hac Mehmed* nezaretinde gemilere yüklenerek önce Kili İskelesi'ne buradan da Bender'e gönderilmesi ve bunun için gerekli masrafın Kili Nezareti Mukataası malından karşılanması istenmekteydi[205]. Kili Nezareti ve bu nezarete bağlı mukataalardan senelik 5.000 akçe Kili Nazırlarına verilmekteydi[206].

Bölgedeki diğer kalelere İstanbul'dan yapılacak sevkiyatlar Kili'de muhafaza edilmekteydi. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Kili ayrıca bir mühimmat deposu olarak da

[201] BOA, C. AS, 796-33739 (16 C 1183/17 Ekim 1769).
[202] BOA, C. AS, 796-33739 (19 Ca 1183/20 Eylül 1769).
[203] BOA, AE. SMST. III, 84-6201 (11 B 1183/10 Kasım 1769).

[204] BOA, C. AS, 559-23458 (25 R 1183/28 Ağustos 1769).
[205] BOA, C.AS, 395-16823 (17 CA 1182/29 Eylül 1768).
[206] BOA, C. EV, 368-18672 (17 S 1189/19 Nisan 1775).

büyük öneme sahipti[207]. Bu tarihlerde Rus ordusunun henüz Kili'ye ulaşamadığı Bender'i muhasaraya hazırlandığı görülmektedir. Osmanlı idaresi Bender'i muhafaza etmek içinse diğer kalelerden mühimmat ve iaşe yardımını sağlamakta savaş için gerekli önlemi almaya gayret etmekteydi. Yine Ocak 1769 tarihli bir belgede Kılburun Kalesi'nden Kili İskelesi'ne gemiyle cephane nakledilmiştir[208]. Kili savaşta stratejik bir mevki tutmakla birlikte Bender ve diğer bölgelere gönderilecek mühimmatın geçiş mahallerinden biriydi. İskelenin oldukça faal bir şekilde hem ticaret hem de savaş mühimmatı nakliyesini gerçekleştiren bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir belgede Bender'e gönderilecek mühimmat zahire vs. birçok önemli malzeme güzergâh olarak Kili üzerinden geçirildiği anlaşılmaktadır[209].

Mühimmatın yanında kalenin muhafazasına memur olanlar için de iaşe gönderiliyordu. Kili Kalesi muhafazasına memur olan *Konakçı Abdi Paşa* ve maiyyeti için 12 kıyye peksimet 80 kile arpa gönderilmişti[210].

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi Ordu-yu Hümâyun Tuna Nehri'ne varmadan evvel İsakçı, İsmail, Akkirman ve Kili kazalarından ellişer kıta ve Akkirman kazasından 30 kıta öküz arabası ihracı ferman buyrulmuştu. Yine Kili kazasından talep edilen 50 kıta araba ve Kili iskelesinde mevcut olan mühimmatın Bender Kalesine gönderilmesi emrediliyordu[211]. Yine Niğbolu Kalesi cephanesine gidecek olan 130 kantar siyah barut Kili Kalesi cephanesinden talep edilmişti. Barutun iskeleden gemilere yüklenerek Niğboluda'ki kalelere nakli emredilmekteydi[212]. Kili Kalesi'nin savaş öncesi ve esnasında mühimmat, iaşe ve asker açısından takviye edildiği, bunun için gerekli tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.

Kili, İbrail ve İsmail'de görevli zabitan ve ortalara günlük 575,5 vukiyye (737,150 gr), otuz günlük 17.265 vukiyye (22.133.730 gr) koyun eti verilmekteydi. 1.356 neferin 8 günlük koyun eti miktarı 1.808 vukiyye (2.317.856 gr) idi. Eti dağıtmakla görevli olan Ali Ağa'nın dağıttığı et miktarı 19.073 vukiyye (24.451.586 gr) olarak görünmektedir[213]. Kili, İbrail ve İsmail muhafazasında görevli bulunan Cebecibaşı ortalarına 6 günlük tayinat olarak 2.916 kuruş tutarında koyun eti (guşt-ı ganem) verilmişti. Kili Kalesi'ndeki cebecibaşı ortalarına 255 vukiyye (326.910 gr) , İbrail'e 114 vukiyye (146.148 gr), İsmail'e ise 117 vukiyye (149.994 gr)

[207] BOA, C. AS, 23458 (7 Ş 1182/17 Aralık 1768).
[208] BOA, C.AS, 556-23323 (27 Ş 1182/ 6 Ocak 1769).
[209] BOA, C. AS, 871-37343 (4 R 1183/7 Ağustos 1769).
[210] BOA, AE. SMST. III, 133-10379 (3 Ca 1184/25 Ağustos 1770).
[211] BOA, AE. SMST. III, 169-13325 (11 L 1182/18 Şubat 1769).
[212] BOA, C.AS, 1119-49569 (25 L 1182/4 Mart 1769).
[213] BOA, C.AS, 448-18669 (9 B1183/8 Kasım 1769).

koyun eti gönderilmişti[214]. Belgedeki rakamlara göz atıldığında en çok etin Kili Kalesi'ne gönderildiği dikkati çekmektedir. Bu itibarla Kili'de İsmail ve İbrail'e nazaran daha çok cebecibaşı ortası bulunduğu anlaşılıyor. Nitekim bunu teyit eden ve kalelere dağıtılan cebeci ortaları neferlerinin miktarını ve neferlere verilen tayinatları gösteren bir defter tespit edebildik. Belgede İsakçı, İbrail ve Kili kalelerine ayrılan tayinatlar gösterilmektedir.

Kili Nazırı'na teslim edilen zahirenin türü ve miktarı şöyledir:

Zahirenin Türü **KİLİ**	**Adedi**	**Birimi**
Ekmek	**1.754**	**Çift**
Koyun Eti (Guşt-ı Ganem)	**310**	**Vukiyye/Kıyye (397,420 gr)**
Arpa	**40**	**Kile**
İBRAİL	**-**	**-**
Ekmek	**60**	**Çift**
Koyun Eti	**28**	**Vukiyye/Kıyye (35, 896 gr)**
Arpa	**20**	**Kile**
İSAKÇI		
Ekmek	**60**	**Çift**
Koyun Eti	**28**	**Vukiyye/Kıyye (35, 896 gr)**
Arpa	**20**	**Kile**
İSMAİL	**-**	**-**
Ekmek	**60**	**Çift**
Koyun Eti	**28**	**Vukiyye/Kıyye (35, 896 gr)**
Arpa	**20**	**Kile**

Cebeci Ortalarının Kalelere dağılımını gösteren defter:

Kili	**İsakçı**	**İbrail**	**İsmail**
1.364	**876**	**685**	**703**[215]

[214] BOA, C.AS, 448-18669 (8 N 1183/5 Ocak 1770).
[215] BOA, C.AS, 631-26629 (27 M 1183/2 Eylül 1769).

En fazla cebeci ortasının (bölüğü) Kili'ye konuşlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu, Kili'nin Tuna sahilinin kilit mevki olarak görülmesinden kaynaklanıyor olabilir. Zira 1769 senesi savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği bir senedir ve Osmanlı idaresi asker, mühimmat, zahire vs. ile kalelerini tahkim etmektedir.

1768-1774 savaşı arifesinde Kili ambarında 5000 kile un, 20.300 kile arpa olduğu anlaşılmaktadır[216]. Başka bir belgede Kili Kalesi muhafazasına memur olan bölüklerin isimleri zikredilmektedir. Bu bölükler arasında 7. Bölük 1. Cemaat, 2. Bölük 2. Cemaat, 3., 4., 16. Ve 18. Bölük ve 11. Cemaat yer almaktadır. Kili Kadısı ve Kili Nazırı olan Seyyid Eyüb'e gönderilen bir hükümde bu bölükler kışlağa çıktıklarında yevmiyelerinin karşılanması emredilmektedir. Belgede her nefere günlük bir çift ekmek, her altı nefere günlük 1 vukiyye (1282 gr) et ve saka ve salisan bargirleri (?) için günlük dörder kile arpa verilmesi emredilmekteydi[217]. Rus ordusunun Bender'e yaklaşmakta olduğunun haberinin alınması neticesinde olsa gerek 11.337 kile unun Kili ve Akkirman kazalarından toplanarak Bender'deki miri ambarlara nakledilmesi emredilmişti[218]. Savaş arifesinde İsakçı ambarından Kili'ye mühimmat ve zahire, Eski Kili'den İsakçı'ya ise yüz kürekçi işçisi sevk edilmişti[219].

Kili Kalesi'ni muhafaza eden askerlerin maaşları Kili Kalesi Mukataası'nın yanında Kili Gümrüğü malından da karşılanmaktaydı. Bir belgede kalenin muhafazasında görevli olan askerlerin senelik 2.064,5 kuruşluk maaşlarının Kili Gümrüğü mukataası malından karşılanmakta olduğu görülmektedir[220]. Kili Kalesi muhafazasında görevli neferlerin maaşları sadece Kili gümrüğünden değil aynı zamanda Celebkeşan mukataasından karşılanmaktaydı[221].

Yine başka bir belgede Karadeniz'deki gemiler ile Kili tarafına gönderilecek mühimmat için Top Arabacı Ocağı çavuşlarından Süleyman ve İsmail çavuşların her birine 25'er kuruş harcırah verildiği görülmektedir[222].

[216] BOA, C.AS, 732-30693 (18 Za 1183/15 Mart 1770).
[217] BOA, C.AS, 872-37419 (27 C 1183/28 Ekim 1769).
[218] BOA, C.AS, 547-22929 (23 R 1183/26 Ağustos 1769).
[219] BOA, C.BH, 231-10750 (19 S 1184/14 Haziran 1770).
[220] BOA, C. AS, 721-30231 (22 S 1183/27 Haziran 1769).
[221] BOA, C. AS, 30231 (4 B 1183/3 Kasım 1769).
[222] BOA, C. AS, 1215-54493 (23 Za 1182/31 Mart 1769).

3. 1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşı Öncesi Kili Kalesi'nin Tamiri

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi Kili Kalesi'nin tamirine Ahmed Ağa memur edilmişti. Ahmed Ağa'nın bildirdiğine göre daha evvelden kalenin tamiri için Nefs-i Kili'den araba ve rençber talebinde bulunulmuş fakat bir kısım yeniçeriler emvâl-i mîrîyeden kırk- elli altın almak sevdasıyla bazı eşkıyayı tahrik ederek geçen sene tamir olunan *hisar peçe*[223] donanmadan kalan topları kullanarak ve topçubaşını işbirliğine ikna ederek yıkmışlar, mesele anlaşılınca camide toplanmışlardı. Hazineden para almak için yeniçerilerin öncülüğünde gerçekleşen bu faaliyetlerden ötürü binanın tamirinin bir türlü gerçekleşmediği, bir taraftan bina tamir edilirken bir taraftan da bu olaylar cereyan ettiğinden kalenin tamirinin bir türlü gerçekleşmediği bildirilmekteydi. Ahmed Ağa'ya, bir mübaşir ile birlikte vaziyeti araştırıp gerekli tedbirleri alması bildirilmişti. Bina eminine lüzumu olmayan yerlerin tamirine zaman ve bütçe ayrılmaması, eşkıyanın binaya saldırılarına engel olunması ve Kalenin gerekli yerlerinin tamir edilmesi yönünde emir verilmişti[224]. Yeniçerilerin Ordu-yu Hümâyun'dan kalan toplarla küçük bir hisarı yıkarak ve tamir adı altında hazineden para almaya çalışmaları yeniçerilerin birinci vazifesi olan askerlik vazifesini terk edip akçeyi merkeze aldıkları görülmektedir. Bu durum göstermektedir ki 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi Kili Kalesi'ndeki yeniçerilerin arasında devletin menfaatinden ziyade kendi şahsi çıkarlarını kollayan kimseler de mevcuttu.

1768 yılının Haziran ayında Sefere hazırlık olmak babında Kili Kalesi'ne mühimmat sevk edilmiş, ayrıca Kili nazırı vasıtasıyla kalenin tamire muhtaç yerlerinin acilen onarılması istenmiştir. Kili Kalesi'nin tamire muhtaç yerlerinin saptanması için Hassa mimarlarından Abdullah Halife tayin edilmiş ve kendisine Hazine-i Amire'den 1000 kuruş tahsisat ayrılmıştır. Mimar Abdullah tarafından yapılan keşifte, Kili Kalesi'nin savaş öncesi tamire muhtaç olan Cephane ve Tophane Kuleleri'nin tamiri için 2.226,5 kuruş, kalenin en stratejik kuleleri olan Erzen[225], Peksimet ve Yapağı Kuleleri'nin tamiri içinse 379 kuruş tahsisata ihtiyaç olduğunu iki defter halinde baş muhasebeye bildirilmiştir. Baş muhasebece, mimarın hazırlayıp sunduğu rakamlar bütçe gereği düşürülmek zorunda kalmıştır. Baş muhasebece yapılan hesap sonucunda Cephane ve Tophane Kuleleleri'nin tamiri için kendisine daha evvel tahsis olunan 1000 kuruş

[223] Bir kale, hisar, kapı veya köprüyü müdafaa etmek üzere, onun ilerisine yapılan mazgal delikleri ve siperli sur ve kule manasına gelen bir tabirdir. Küçük kale demektir (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlı Yayınları, İstanbul 1993, s. 343-344.
[224] BOA, D.BŞM. BNE, 12-33 (1180/1766-67).
[225] Darı (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 350).

düşüldükten sonra toplam 1014 kuruş verilebileceği kalan 212,5 kuruşunsa zaruri ihtiyaç halinde verilebileceği bildirilmiş ayrıca stratejik önemi olan diğer üç kulenin tamiri içinse 59 kuruş kesilerek 320 kuruş verilebileceği bildirilmiştir. Bu meblağların emval-i miriyeden tahsis edilmesi emredilmiştir[226]. Belgeden anlaşıldığına göre Tophane ve Cephane kuleleri, Erzen, Yapağı ve Peksimet kulelerine nazaran daha harap haldedir. Bu sonucu Mimar Abdullah tarafından yapılan keşifte tamir için bu iki kulenin daha fazla paraya ihtiyaç duymasından çıkarmaktayız. Kili Kalesi'nin kulelerinin isimleri yukarıda zikrolunduğu üzere umumiyetle işlevleriyle mütenasip adlar almış görünmektedir. Top konulan kuleye tophane, diğer mühimmatların konulduğu kulelereyse cephane, Peksimet konulan kuleye ise Peksimet kulesi isimlerinin verilmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Fakat bütün Kule isimleri bu şekilde isimlendirilmemiştir.

Yaklaşık 4 ay sonra Ekim 1768'de Kili Kadısı ve Nazırı'na gönderilen bir hükümde, kalenin tamire muhtaç yerlerinin tespit edilip, mühimmat konulacak mahallerin tamiri ve bakımının Hassa mimarı ile birlikte tespit edilip çıkarılan keşif defterinin Der-Aliyye'ye gönderilmesi, bunun için Hazine-i Âmire'den 1000 kuruş tahsisat verilmesi emredilmişti[227]. Gelen bu emirler doğrultusunda Kili Kalesi'nde ateşli silahlar ve toplar için kullanılan siyah barutun muhafaza edildiği *Ağa Kulesi* Aralık 1768'de tamir edilmiş, tavanına aktarma ile kiremit döşenmiş, içindeki odalarda eksik olan döşemelerin tamiri yapılmış ve bu mahalde mevcut pencerelerden baruta bir zarar gelmesin diye gerekli tedbirler alınmıştır. Barut mahzenine de aktarma kiremit döşenmiştir. Cephane ve tophane kulelerinin noksanları ve bunların ambarları onarılmış, buraların harap olmuş mahalleri aktarma kiremitlerle tamir edilmiştir. Bu mahzenlerin demir pencerelerine çerçeve için *dolap* tabir olunan sütunlar eklenmiştir.

İç kalenin tophane mühimmatı konulan kulesi üzerine aktarma kiremitlerle döşeme yapılmış ve burada tahrip olmuş döşemeler tamir edilmiştir. Yine bu kulenin seyerdim yolları, merdivenleri, kanatları ve çerçeveleri onarılmıştır. Yine top konulan Ahmed Paşa Kulesi'nin içi ve seyirdem yolları çerçeveleri ve pencereleri onarılarak buraya kuşaklı ve kalaylı bir kapı inşa edilmiştir. Peksimed kulesi, Yapağı kulesi, tamiri için 379 kuruş, bütün kulelerin tamiri içinse toplamda 1.212,56 kuruş harcanmıştır[228].

[226] BOA, D.BŞM. d., 41316 (11 S 1182/27 Haziran 1768).
[227] BOA, C.AS, 188-8131 (2 C 1182/14 Ekim 1768).
[228] BOA, D.BŞM. d., 41316 (26 B 1182/6 Aralık 1768).

Kale mühimmatı arasında önemli yer tutan siyah barutun nerede ve nasıl muhafaza edileceğiyle alakalı sıkıntıların yaşanmaktaydı. Mühimmat sevki ve muhafazası kale şehirlerin muhafazası için oldukça mühim bir yer teşkil etmekteydi. Mesela Eylül 1769 tarihli bir belgede Kili Kalesi'nde bulunan siyah barutun saklandığı kulenin pencereleri fazla bulunduğu için barutun bozulacağı endişesiyle kale görevlileri barutu mahzene taşımak istenmiş fakat mevcut mahzenin tahta döşemeleri olmadığından barutun nemden muhafazasını sağlayacak tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durmuşlardı. Ardından on beş tane penceresi olan Çatlak Kule adıyla anılan kulenin harap olduğu bu yüzden barutun burada muhafazası da emniyetli görülmemişti. Dolayısıyla cephanenin içinde olan zir-i zemin mahzenin müstahkem olduğu ve siyah barutun burada muhafaza edilebileceği bildirilmekteydi. Cebeci başına ocak tarafından güvenilir bir kişi tayin etmesini ve bu hususun tanzimi ve bahsedilen zir-i zeminin uygun düşen tadiline cebeci başının refakat etmesi emredilmekteydi[229].

Ocak 1770 tarihli bir belgede, Kili Kalesi'nde bulunan Ahmet Paşa, Yapağı, Erzen kuleleri ve Bâb-ı Kebir Kulesi içinde bulunan Zindan, Arap ve Tophane Kuleleri ve iç kale tabyalarının harap hâlde olduğu, bu kulelerin tamir edilip ordu-yu hümâyun mevcudundan irsal olunan şahî toplara elvah döşeme kirişiyle istihkâm verilip topların bu kulelere yerleştirilmesi istenmekteydi. Tophane Kulesi'nin tamir edilip müstahkem hâle getirildiği ve bu şahî topların yerleştirildiği bildirilmekteydi. Ayrıca 3 vukiyyelik üç adet balyemez topunun kaleye gönderilmesi istenmişti[230]. Bütün bu masraflar ve kulelerin tamiri için 1.500 kuruş tahsisat ayrılmıştı[231].

Şubat 1770 tarihli bir belgede Kili Kalesi Bina Eminliği vazifesine el-Hac Hasan adlı zatın tayin olunduğu görülmekteydi. Bina Emini'nin hazırladığı keşif defterinde: hendekler, şaranpolar, baş tabya ve kalede yer alan kulelerin tamiratı ve tahta ve sütunlar ve top yerleştirmek için lazım olan döşeme tahtaları için toplam 41.791,5 kuruşluk masraf olduğu bildirilmekteydi.

Elimizdeki belgelerden edindiğimiz malumata göre Kili Kalesi'nde zikri geçen kulelerin isimleri aşağıdadır:

[229] BOA, C. AS, 556-23350 (4 Ca 1183/5 Eylül 1769).
[230] BOA, C. AS, 30607 (5 R 1183/9 Temmuz 1769)
[231] BOA, C. AS, 30607 (16 N 1183/13 Ocak 1770).

Gedik Ahmed Paşa Kulesi
***Bab-ı Kebir* (Büyük kapı kulesi):** Kalenin *zindan*ı bu kulenin içinde bulunmaktaydı.
İkinci Büyük Kapı Kulesi
Yapağı Kulesi
Cebel Kulesi
Fener Kulesi
Erzen Kulesi
Arap Kulesi
Bab-ı Sagir (Küçük Kapı Kulesi) [232]
Cephane Kulesi
Tophane Kulesi
Fil Kulesi
Daru (Darı) Kulesi [233]
***Ağa Kulesi*:** Ateşli silahlar ve topların konulduğu kuledir.

Evliya Çelebi'ye göre fetihten sonra kalenin 170 adet kulesi vardır. Bu kulelerin en önemli olanları Tuna Nehri'ndeki Sultan Bayezid Veziri *Gedik Ahmed Paşa Kulesi, Kanlı Kule, Kızıl Kule, Dizdar Kulesi, Zindan Kulesi, Yassı Kule ve Fener Kulesi*'ydi. Fener Kulesi, gece gelen gemilere işaret ve müjde maksadıyla kullanılan her gece fenerin yandığı kule olması hasebiyle bu ismi almıştı. Tuna kenarında Melek Ahmed Paşa kulesi mevcuttu. Bu kuleye "Özi kâfirleri"nden alınan yirmi adet top ve cephane yerleştirilmişti. Bu kule semender kulesiydi ve topları Karadeniz ve Tuna'ya çevriliydi. Yüksek kulelerin hepsi sivri tahta örtülü yüksek kubbeli kulelerdi. Melek Ahmet Paşa kalenin Tuna Nehri'ne bakan kısmının harap olan yerlerini tamir ettirmişti[234].

[232] BOA, C. AS, 30683 (11 L 1183/7 Şubat 1770).
[233] *Daru* kulesiyle *Erzen* kulesinin aynı kule olup olmadığıyla alakalı herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Fakat iki kule iki ayrı yerde iki ayrı isimle zikredilmektedir.
[234] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, s. 300-301.

Evliya Çelebi'nin anlattıklarına rağmen biz belgelerin ışığında, Kili Kalesi'nde tespit 14 adet kule tespit edebildik. Savaş öncesi Rus ordusu Kili Kalesi'ne gelmeden Osmanlı idaresinin kulelerin, hendeklerin, şaranpoların tamiri ve için gerekli itinayı gösterdiği ve savaşın başlarında görülen tedbirsiz davranışların savaş esnasında önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir.

C. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı

Savaş hem Türk tarafı için hem de Rus tarafı için son derece kötü bir zamanda başlayacaktı. Rus tarafı da en az Osmanlı Devleti kadar hazırlıksızdı. Zira Osmanlı'nın savaşı göze alabileceğini hiç düşünmemişti. Zaten Lehistan'daki gelişmeler sebebiyle maddi ve manevi yönden zarar görmüş olan askerî yapı, böyle ciddi bir savaşı kaldıramayabilirdi. Erzak ve para sıkıntısı yaşıyordu[235]. Savaş ilânından sonra geçen 6 aylık dönem Rusya'nın, Lehistan ve Ukrayna'da konuşlandırdığı birliklerin toparlanmasına sebep oldu. O sırada Katerina, Lehistan'daki iç çatışmalarla meşguldü, ancak kısa zamanda savaş için kaynaklarını örgütlemekte gecikmedi. Katerina harbi ve müzakereleri yürütecek bir heyet kurdu. Padişahın aceleci harp ilânı, Rusya'nın yayılmacı siyasetini yeniden güneye odaklaması ve 1772'de Lehistan'ın ilk parçalanmasına varan Prusya-Avusturya münasebetlerinin yeniden düzenlenmesi gibi önceden planlanmamış bir değişikliğe yol açtı. Gerek II. Friedrich, gerek Avusturya Şansölyesi Kaunitz, harp ilânının temelde Avrupa'nın siyasî sistemini değiştirmiş olduğu görüşündeydiler[236].

1768-1774 savaşlarında Rus ordusunu Katerina'nın en başarılı kumandanları arasında olan Rumiantsev komuta edecekti. Avrupa'daki "Yedi Yıl Savaşları" sonrasında Rus ordusu hafif piyade kuvvetini önemli ölçüde arttırmıştı. Ayrıca Rumiantsev'nin orduyu disiplin, organizasyon konusunda, hususiyetle de gece taarruzu ve süngü savaşı hususunda eğitmesi onu; idare ve disiplini gevşek olan Türk ordusuna karşı avantajlı hâle getiriyordu. Rumiantsev'in nevi şahsına münhasır yenilikçi askerî taktiği olan *kare tümenler* hem müdafaada hem de hücumda kullanılabiliyordu. Ordu her biri birkaç piyade alayından müteşekkil, aralarında yer yer sahra topçularının da bulunduğu bir kare düzeni alıyor ve bu taktik, hem müdafaada hem de hücumda kullanılabiliyordu. Bu çepeçevre müdafaa tekniği, orduyu kalabalık Türk ve Tatar saldırılarından korumakla birlikte ayrıca saldırı için etkin ateş gücü kullanımına da imkân

[235] Albert Sorel, **a.g.e.**, s. 28.
[236] Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 149-150.

veriyordu. Saf düzenine karşı teşkil edilen kare tümenlerdeki ateş gücü kaybı, düzenli modern bir Batı ordusuna karşı intihar anlamına geliyorken Türklere karşı kullanılmaya değer görünmekteydi. Harp esnasında Rumiantsev'in kare tümenleri askerler arasında karşılıklı desteği temin etmek için safları sıklaştırıyorken manevra yapabilmek içinse arada boşluklar bırakıyordu. Kare tümenler arasındaki boşluklar, lüzumu hâlinde daha geniş kare tümenler içine sığınabilmeye imkân veren bir düzende, hafif piyade ve süvarilerle dolduruluyordu. Rumiantsev stratejik olarak, yıl boyunca emrindeki kuvvetleri mümkün olduğu kadar ileriye sürmekle, kışlaktan cepheye yapılan yıllık göçün sebebiyet vereceği zaman ve kaynak kaybından kaçınmıştı. 1769 yılı boyunca Rus ordusu ilk olarak Aleksandr Mikhailovich Golitsyn ve sonraları bu yılın sonbaharında Golitsyn'in yerini alan Rumiantsev'in komutası altında Dinyester, Prut gibi bir dizi nehri aşıp Karadeniz'in batı kıyısı civarında geniş bir kavis çizerek güneye doğru hücum edecekti[237]. 1769'da Ruslar iki orduyu muharebeye sürdüler: Lehistan'da 60 bin kişiden müteşekkil birinci ordu Golitsyn kumandasında Eflak ve Boğdan'a saldıracaktı. Kırım civarında 40 bin kişiden müteşekkil ikinci ordu ise Rumiantsev komutasındaydı. Kırım'daki Rus ordusunun yarısından fazlası başıbozuk Kazak ve Kalmuk süvarilerinden oluşuyordu. Lehistan'daki birinci ordunun 5,5 kg gülle atan 120 adet, ikinci ordunun da 48 parça topu mevcuttu. Rus ordusunda, Osmanlı ordusuna kıyasla talimli ve tecrübeli subaylar da bulunmaktaydı. Harbi finanse etmek büyük bir meseleydi. Rusya'da bütçe açıkları 1769'da 2.000.000 rubleden 1772'de 9.300.000'e fırlamıştı. Rus hükümeti harbi finanse etmek için para basma ve dışarıdan borç alma yoluna başvurdu. Osmanlı tarafında ise askerî harcamalar 1768-1774'te iki misline çıkacaktı[238].

Osmanlı cenahındaysa Kırım Giray Han, Bâbiali'ye, II. Katerina'yı zincire vurup İstanbul'a getirmeyi vaat ediyordu. 20 Ekim'de Sultan III. Mustafa'nın kayın biraderlerinden, eski reis efendi ve nişancı Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa'ya sadaret mührü teslim edildi. Divân tercümanı Aleksander'in oğlu Grigore Gika, Eflak prensliğine getirildi. Yeni reis Yağlıkçızade Mehmed Emin'in yanına ise tercüman olarak Nikolas Suzzo verildi. Bu arada prenslikler erzak depolamanın yanında Romenlerden müteşekkil birlikler de oluşturuldu ve bunun için Arnavutlar ve Bulgarlar da çağırıldı. Daha önce 6 Ekim'de eski sadrazam Hamza Mahir Paşa, Rus elçisi Obreskov'u yanına çağırmış, onu kaba sözlerle eleştirilmiş ve Yedikule

[237] David Stone, *A Military History of Russia, from Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, Westport: Praeger İnternational, 2006, s.79; *Rumiantsev*, 1773-74'te Tuna boyunda göz korkutan Osmanlı kale hattını kırmayı başaran ilk Rus subayıydı. Bu başarısından ötürü kendisine Tuna Ötesi lakabı verilmiştir (Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 153).
[238] Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 153-154.

zindanlarına attırmıştı. Osmanlı, uzun bir barış döneminden sonra nihayet savaş zamanının geldiğine inanıyordu. Şeyhülislam *Hacı Veliyüddin Efendi*'nin vefatından sonra barış yanlısı ulemanın son direnişi de kırıldı. Ahmed Resmî Efendi de savaşa girişmekten yana değildi. 1768 yılı askerî kayıtlarına bakıldığında kâğıt üzerinde İstanbul'da 160 Ocağın var olduğu görülmekteydi. Gerçekteyse bunların çoğunun sadece kayıtlarda adı geçiyordu. Yeniçeriler bir süredir Sultan *I. Mahmud*'un kendilerine tanıdığı ithal edilen mallar için gümrükten muafiyetle ticaretle uğraşıyorlardı. Bu ticaretin sınırları Suriye ve Mısır'a kadar uzanmaktaydı. Bir süredir her zengin arazi sahibi ve büyük tüccar "Ağa" unvanını taşıyordu. Böylece önceleri sadece askerî bir unvan olan ağa unvanı, şimdilerde yeniçerilere tanınan imtiyazlardan istifade eden belirsiz bir ekonomik zümre için kullanılır olmuştu. Ayrıca bir de serhat boylarında zengin ve güçlü, Bâbıali'nin izni olmadan, ülkenin beyleri olarak idareyi kendi ellerine alan "ayân"lar bulunmaktaydı. Bu sebepten İstanbul'da ancak 8-10 bin talimli yeniçeri neferi bulunmaktaydı. Geri kalan takriben 300-400 bin yeniçeri, saygı uyandıran üniformaların altında eyaletlerde yaşıyordu. Üst düzey yöneticiler, kullarına yeniçeri belgesi lütfediyor ve kimi zaman önemli dostlar fahri yeniçerilikle taltif ediliyordu[239].

1839 Belgrad Antlaşması'ndan sonraki uzun barış döneminde Rusya Batı'daki askerî ve ticarî yenilikleri almaya başlamıştı. Rus ordusu, Batı tarzı savaş tekniklerini almış ve Rus sanayisi Avrupa ölçülerine ulaşmak için yoğun bir gayret içine girmişti. Bunun sonucu olarak kısa zamanda Rusya'nın her tarafında silah, askerî malzeme ve mühimmatlar üreten atölyeler açılmış, savaş ve ticaret gemilerini ikmal eden tersaneler kurulmuştu. Rus Çarlığı'na II. Katerina'nın geçişi bu süreci daha da hızlandırmıştı. Zira Katerina, varlığı ve Deli Petro'ya atfı tartışmalı olan "Deli Petro vasiyetnamesi" olarak bilinen Rusya'nın dış politika ilkelerini belirleyen metnin sıkı bir takipçisi olmuştur[240]. Uzun süren barış döneminde Rusya, Prusya'yı model alarak ordusunu yeniden teşkilatlandırırken Osmanlı'da kara ordusunun omurgasını oluşturan yeniçeriler ve yeniçerilik, ticarî bir imtiyaz hâline gelmişti. Bu süreçte Osmanlı ordusu kendisini yeniden tanzim etmek şöyle dursun yeniçerilik unvanını ticarete alet eden ve bunun üzerinden hâkimiyet ve imtiyaz elde eden bir sürü tüccar ve ayânın elinde bir araç hâline gelmişti. Padişah, vüzera, ümera ve ulema sınıfının ve esasında devletin idari kontrol mekanizmasının disiplinden koparak gelmiş olduğu bu durum ülkenin belki de bütün kurumlarına sirayet etmiş vaziyetteydi. Osmanlı geleneksel devlet nizamının esas yürütücü mekanizması olan merkezî idarenin kuvveti, hâkimiyeti ve denetimi zayıflamıştı. Eyaletlerde

[239] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmpratorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe, İstanbul 2009, C: 4, s. 387-388.
[240] Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 371.

padişahın otoritesi zayıflamış ayânların otoritesi artmıştı[241]. Nitekim 1826 yılında, Cevdet Paşa tarafından "Osmanlı Devleti'nin kalbinde bir seretan" olarak olarak tarif edilen yeniçeri ocağının kaldırılması, Osmanlı devlet geleneğindeki "din u devlet" ilkesi gereğince dinin temsilici ulema tarafından meşrulaştırılmaktayken Prusya'da Kilise'den (dinden) bağımsız seküler bir milliyetçilik ideolojisiyle sağlanmaya çalışılan devlet-ordu-halk (millet) özdeşliği, kurumsal dini toplumsal olarak bir meşruiyet aracı olmaktan çıkarıyordu. Prusya'da Papa'nın yerini kral, Kilise'nin yerini ise devlet ve vatan alıyordu. Habsburg Avusturyası'nda monarkların Kilise aleyhine siyasî kudretlerini arttırması şeklinde tezahür eden aydınlanma/sekülerleşme dalgası 1787-1792 Avusturya-Osmanlı Harbi'nde "düşman"ın resmen "kâfir Osmanlı" olarak tanımlanması problemli bir hâl almıştı. Çünkü Viyana'nın "aydınlanmış" okuryazar zümresi ne kendini ne dostunu ne de düşmanını artık dinî kimliklerle açıklamıyordu. Büyük bir kitle ordusunun kurulmasına engel olabilecek firarların ve yüksek personel maliyetinin önüne geçmenin tek yolu, halkın "devletin meselesini kendi meselesi görüp" gönüllü olarak askerliğe yanaşmasıydı[242].

Prut savaşına yaklaşık 10-12 bin memluktan müteşekkil süvari birliği gönderen Mısır'da anarşi hüküm sürüyordu. Köylüler geçim sıkıntısı içinde debelenirken Memluk beyleri birbiriyle iktidar kavgasına tutuşmuşlardı. Osmanlı-Rus savaşı vuku bulduğu esnada dahi Mısır'da iktidar mücadelesi devam etmekte Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatleri göz ardı edilmekteydi. Yeniçerilerin subayları olan çorbacılar ve ağalar, toplumu yönetir vaziyete gelmişti. 1769 yılındaki savaş esnasında bile yeniçeriler savaştan çok, ticaretle meşguldü. Sadrazam Emin Mehmed Paşa, yeniçerilere ticareti yasaklamaya çalışıp buna karşı çıkan birkaç kişiyi de idam ettirince, binlercesi Bender karargâhından firar etmişti[243].

Kili Kalesi'nde vuku bulan bir hadisede, Sipahi hekimlerinden Mustafa, Başkapı Kethüdası, Tüfenkçibaşı gece saat 10.30 "geşt u güzar ederlerken" verilen emre aykırı olarak silah sıkmışlar bunun üzerine yakalanıp Kili Kalesi'nde kalebent cezasına çarptırılmışlardı. Kili Kalesi Dizdar'ına gönderilen hükümde bu şahısların kalede hapsedilip kalebent olarak cezalarını çekmeleri için gereğini yapması emredilmişti[244]. 12 Haziran'da gönderilen bir

[241] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 389-393.
[242] Bu süreç Fransa ve Prusya ordusunu zorunlu askerlik uygulamasına geçilmeye sürükleyecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gültekin Yıldız, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyet Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 23-24.
[243] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 389-393.
[244] BOA, C.AS, 395-16298 (Evahir-i Muharrem 1183/27 Mayıs-5 Haziran 1769).

hükümdeyse, bir daha aynı davranışta bulunmamaları şartıyla affedilmelerine karar verilmişti[245].

168 Numaralı Mühimme defterinin 135. ve 136. hükümlerde, Bender Kalesi muhafazasına memur yeniçerilerin görev yerlerini terk edip başka yerlerde zevk u safa ettikleri; ulufe vakti gelip ulufelerini aldıkları bu sebeple Bender muhafazasına memur asker sayısının azalmış olduğu Kili, Akkirman, İsmail, Tolcı ve İsakçı'da bulunan Bender yamakanı ve ahalisinin yakalanıp Bender'e gönderilmesi, gelmeyenlerinse hapisle cezalandırılmaları, sürülmeleri yahut da kalebent cezasına çarptırılmaları emredilmişti (Ekim-Kasım 1769)[246].

Osmanlı-Rus savaşı arefesinde Kırım ve Anadolu'daki askerin vaziyeti pek de iç açıcı değildi. Yanlarında yeterli miktarda erzak getirmeyip bunları Kırım Giray Han'dan temin edecek az sayıda sipahinin dışında yeni tip akıncı olan ve eski akıncıların yiğitlik ve cesaretine sahip olmayan serdengeçtiler acilen toplanan Tatarlardan müteşekkil orduyu güçlendirecek nitelikte değildi. Anadolu'dan sevk edilecek olan ordu ise ulûfe hakkında pazarlık yapmak üzere ağalarını defterdara göndermişlerdi. Bu arada İstanbul sokaklarında Lazlar ve kalyoncular arasında mücadeleler baş göstermişti ve bu çatışmalar neticesinde camilerden biri üç gün boyunca top ateşine tutulmuştu. Köprülüler zamanında başlanan ve sultan ile vezirler için tehdit oluşturan başkentteki milislerin, tımarlı sipahilerle değiştirilmesini öngören uygulama başarısız olmuştu. Devletin 500 milyon akçe olarak hesaplanan gelirleri gerçekte 74 milyon akçe çıkıp bu meblağın büyük bir kısmı uzun zamandan beri ulûfelerini alamamış yeniçerilere harcanınca, Sultan III. Mustafa, disiplinden ve talimden uzak ayaktakımından yeni bir ordu oluşturabilmek için kendi hazinesinden 600 milyon akçe tahsis etmek zorunda kaldı. Tatarların kış aylarında Don Nehri kenarındaki Yeni Sırbistan'a akını çok başarılı geçmemesine rağmen Kırım Giray Han bu seferden maiyetinde birçok savaş esiriyle geri döndü. Türk birliklerinin çoğu savaşa uygun değildi. Sipahiler düşmana karşı savaşmayı reddettiler. Arnavutlar sadakatsiz davrandı. Serdengeçtiler ise sadece ganimeti düşünüyorlardı. Askerlerin birçoğu açlıktan ölümün eşiğine gelmiş bir kısmı ise buz kaplı bozkırlardaki ağır kış koşullarına dayanamayıp hayatını kaybetmişti. Savaşı ilân etmekle görevlendirilen Hamza Mahir Paşa şair meşrep bir adamdı. Onun yerine geçen ve eski bir tüccar olan Mehmed Emin Paşa ise Hindistan'a gönderilen bir elçinin oğluydu. Eskiden mektupçuluk yapmıştı; silah ve savaş sanatına yabancıydı. Üstelik

[245] BOA, C.AS, 395-16298 (7 S 1183/ 12 Haziran 1769).
[246] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. 93-95.

orduyu kumanda etmeyi de bilmiyordu. Ancak Musahib İzzet gibi sultanın etrafında bulunan diğerleri de bu vazife için Mehmed Emin Paşa'dan daha ehil değildiler[247].

Kırım Hanı Giray, III. Mustafa ile Yeni Sırbistan'a bir sefer hazırlığı planı yapmışlardı. 10 bin sipahi askerinin de katıldığı yaklaşık 100 bin Tatar askeriyle birlikte Besarabya (Bucak)'ya gitmek üzere 1768'te İstanbul'dan ayrıldı. Bucak'ta kendisini ayrıca 1.500 Leh askeri beklemekteydi. 1769'ın ilk günlerinde, kış mevsiminin ortasında birliklerin başına geçerek Turla Nehri'ni geçti Balta'da ordusunu iki kalgayın (şehzade) ve nureddinin emrinde üç kola ayırdı. Kalgaylar ve Nureddin, Aksu ve Özi tarafına, kendisi de Yeni Sırbistan'a ilerledi. Ordu, Balta'yı yağmaladı, 150'nin üzerinde sınır köyü yakıldı ve halkı kılıçtan geçirildi. Yaklaşık 40 bin esir ve 100 bin hayvan ganimet olarak ele geçirildi. Kış mevsimi bastırdığından Han, orduyu Besarabya ve Bender civarına doğru çekti. Askeri terhis ederek kendisi de Kavşan sarayında dinlenmeye çekildi. Burada sözde hekimi olan bir Rus casusu Siropulo tarafından zehirlenerek öldürüldü. Seferin gidişatı Kırım Han'ın ani ölümüyle değişikliğe uğradı. Ordunun başına Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa getirildi[248].

Mehmed Paşa, silahlı çatışmaya dahi gerek kalmadan Ruslar'ın kısa süre içinde barışa yanaşacağını sanmaktaydı. Bu düşünceye kapılmasında Rus elçisi Obreşkov ve divan tercümanı Nicolaus Drako'nun da büyük payı vardı. Kendisinin askerî konular ve ordu sevkiyatı ile ilgili herhangi bir bilgisi yoktu. Savaşın hedefi ve gidilecek istikamet belirlenmediği gibi ordunun geçeceği güzergâh üzerinde hazır bulunması gereken mühimmat ve iaşe için de herhangi bir önlem alınmamıştı. Böylece ordu "sefer tasıyla geziye çıkar gibi" yola revan oldu[249].

Savaş fiilen Kırım Hanı Kırım Giray'ın Rusya'ya Ocak 1769'daki akınlarıyla başladı. Ekim ayında savaş ilan edilmesine rağmen Osmanlı ordusunun asıl kısmı ancak 6 ay sonra sefere çıkabildi. Çünkü savaş için gerekli hazırlıklar yapılmamıştı. Bu 6 aylık gecikme Rusya'nın hazırlanması için gerekli zamanı sağladı[250]. 1769 yılında Ruslar birçok kaleyi ele geçirmiş *İzvance* adlı kasabayı tahrip ederek ahalisini kılıçtan geçirmişlerdi. 22 Mart 1769'da İstanbul'dan yola çıkan Sadrazam Yağlıkçızâde Mehmed Paşa, Anadolu ve Rumeli'den toplamış olduğu, içinde cebeci ve yeniçerilerin de bulunduğu[251] yaklaşık 300 bin civarındaki

[247] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 395-396
[248] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev: Nilüfer Epçeli) Yeditepe, İstanbul 2011, s. 643-644.
[249] Kemal Beydilli, "Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 28, Ankara 2003, s. 465.
[250] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XVII.
[251] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 396.

askerle[252] yola koyuldu. Çoşkun bir halk kitlesi şehir dışına çıkıncaya kadar ona eşlik etti. Ordu geçişi sırasında Avusturya temsilcisi Brognard ve ailesi, sancak-ı şerife gereken itimadı göstermedikleri gerekçesiyle ölümle tehdit edildiler. Leventler Eflak ve Boğdan'a geldiklerinde sanki düşman topraklarındaymışçasına yağma yapmaya başladılar. Obreskov, Osmanlıların kısa zaman için gerçekleşeceğini ümit ettiklerini barışın müzakerelerini yapmak için bu sefere katılmaya zorlandı. Fransız elçiliğinin baş tercümanı da aynı amaçla sefere götürüldü[253]. Ancak yol boyunca birçok asker firar etti ve sefer için hazırlık yapılmadığı için erzak temininde sıkıntılar yaşanmaya başladı. Askerin firar etmesinin en önemli nedenleri İsakçı'ya gelene kadar şiddetli yağışların yağması, çevre bölgelerin halkının Ruslara yardım etmesine rağmen Osmanlı askerini engellemeleri ve kötü şartlar nedeniyle veba salgınının baş göstermesiydi. Bu durum 1769 tarihli padişaha hitaben yazılan bir belgede şu şekilde anlatılmaktadır: "*Şevketlü kerâmetlü veliyy-i ni'metim pâdişâhım, Hotin'den avdetden berü tâ Isakçı'ya gelinceye dek kar, yağmur, soğuk cümle halkı bit'âb ve hayvanâtı helâk edüp, Isakcı cisrinden (köprüsü) geçdikden sonra yirmi gün mıkdârdır lodoslar esüp havâlar açıldı. Küffâr-ı la'în etrâfdan hücûma başladı. Re'âyâ hâyinleri i'ânet eylediklerinden zahîrede ve malzemede zahmet çekmeyüp gider. Bizim askerimiz Isakcı'ya gelince şiddet-i burûdet u bârândan meks eylemeyüp (duraklamayıp) Isakcı'ya dahi durmayup kaçdılar. Ve bu havâlarda Isakcı'da vebâ hastalığı zuhur edeli bir aydır askerin çoğu bundan dahi firâr eylediler. Bir mahalle asker tertîb ve tanzime mübâşeret eylesem şiddet-i berk ü bârân zuhûr eder. Hikmet-i Hudâ böyle kat'an bir ferde bahâne olmaz. Isakcı'da ve Babadağ'da askerin meks eylemediğine bir sebep dahi otluk ve saman bulunmayup galâdan ve kıllet-i malzemeden ve me'kelden (yemek ve malzemenin azlığından) ve askere vahşet ve ızdırâb–ı küllî hâsıl olduğundan, nefsî tahammül eylemeyüp ne akçeye ne ulûfeye ve tîmâra bakmayup bırakup gittiler.*"[254]

Ordunun İsakçı'ya gideceği yolun güzergâhın belirlenmemesi, olumsuz hava koşulları, erzak ve mühimmat eksikliği, veba salgını gibi nedenlerin yanında 6 aylık bir hazırlık süreci olmasına rağmen, Osmanlı'nın savaş için gerekli hazırlıkları yapmadan sefere çıkması, ordunun ve sadrazamın savaş stratejisi, taktiği ve tekniği açısından zayıf olduğunu göstermekteydi. Ordu, *Karıştıran*'a geldiğinde Kırım Giray Han'ın vefat ettiği haberi ulaştı[255]. Öte taraftan Rus ajanlar da Osmanlı ordusuna zor anlar yaşatmakta ve ordunun her hareketini takip etmekteydiler. Bu sırada Osmanlıların erken harp ilanından istifade eden Ruslar ilk hareket

[252] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, C: 3, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, s. 36.
[253] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 396-397.
[254] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XVII-XVIII.
[255] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 396-397.

etme insiyatifine sahip olmuşlar ve Prens Galçin komutasındaki bir ordu ile Hotin Kalesi'ni kuşatmışlardı[256].

Ruslar, 10 Nisan'da Hotin Kalesi'ni muhasara altına aldığında Sadrazam Mehmed Emin Paşa daha İsakçı'ya dahi gelememişti. Prens Galçin komutasında 63 bin kişilik Rus ordusuna karşı, Hotin'nin muhafazasıyla görevli 20 bin civarında Türk askeri vardı[257]. Kont Aleksandreviç Romanzov komutasındaki başka bir Rus birliği ise Azak Kalesi sahasını kontrol etmekle memur kılınmıştı. Beserabya'nın kilidi konumundaki Hotin'i koruyan kalenin muhafızı Hüseyin Paşa, Prens Galçin'in Nisan ayındaki saldırısını püskürtmüştü. Prens Galçin, kaleyi ikinci defa kuşattığında ise, Hüseyin Paşa'nın yerine muvakkaten kale muhafızı olan ve yardımına koşan Abaza Mehmed Paşa tarafından durduruldu. Prens Galçin'in üçüncü gelişi sırasında kaleye yardıma gelen Moldavancı Ali Paşa ile karşı karşıya gelmişler. Moldavancı Ali Paşa ile muhasaranın arasında kalmış, kalenin muhafızı Hasan Paşa bir gülle parçası ile şehid olurken iki ateş arasında kalan Ruslar ricat etmek zorunda kalmışlardı[258]. Sadrzaman, İsakçı'ya geldiğinde Hotin'den gelen mektuplar, büyük bir zaferin kazanıldığını ve adına savaştıkları sultanın "Gazi" unvanını hak ettiği haberinden bahsetmekteydi. Gerçekteyse Prens Dolguruki, Turla Nehri'ni geçmiş, Serasker Abbas Paşa komutasındaki Arnavutları mağlup etmiş, kalede bulunan yedi adet topu ele geçirmiş ve Abbas Paşa'yı Yaş'a firar etmeye zorlamıştı[259]. Sadrazam Mehmed Emin Paşa, İsakçı'dan Kartal Ovası'na geldiğinde toplanan meşveret meclisinde evvela Hotin'e mi yoksa Bender'e mi gidileceği hususunda tereddüt hâsıl oldu. Harp şurasında Bender'e gitme kararı alındı ve Ruslar bunu fırsat bilerek yeniden Hotin'e hücum ettiler. Fakat bu hücumda da kaleyi ele geçirmeyi başaramadılar. Sadrazam, Kırım Han'ını Hotin'e gönderdi. Han ordusuna, Moldovanlı Ali Paşa'nın komutasında 10 bin kişilik bir birlik daha iştirak etti. Rus ordusu, bu birliklerin başarısıyla Turla Nehri'nin öte tarafına sürüldü[260].

Sadrazam, Yeni Sırbistan ve Kiev üzerine yürümeyi planlıyordu. Kel Ahmed Paşa daha sonraları bu sınır bölgelerinin seraskerliğine getirildi. Sadrazam 2 Temmuz'da Tuna Nehri'ni geçtikten sonra, Kartal'da birkaç gün bekledi. Bender'e yönelmek yerine, Çar I. Petro'nun büyük bir bozguna maruz kaldığı ve Osmanlı kroniklerinde sitayişle anılan Han Tepesi'ni kendisine karargâh olarak seçti. Kırım Hanı ve iki Leh lider de buraya geldiler. Abbas Paşa,

[256] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XVIII.
[257] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 394.
[258] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XVIII.
[259] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 396-397.
[260] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 394-395.

Canikli Ali ve Karaman Paşa komutasındaki birkaç Türk birliği Rus komutan *Poniatovski*'nin emrindeki Rus ordusuna taarruz ettiyseler de geri püskürtüldüler. Mehmed Emin Paşa, Han Tepesi'nde 13 gün kaldıktan sonra 26 Haziran'da Bender'e doğru hareket etti. Bender'e hareketinden evvel Eflak Prensi ve kardeşi Aleksandru'yu, Rus ordusuna erzak temin etmek, köprü muhafazasını ihmal etmek suçundan tutuklattı. Öte taraftan Sultan III. Mustafa'nın enişteşi Rumeli Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa, Lehlerin büyük asilzâdesi "Deli Boyar" lakablı Potocki ile Kamaniçe'de Ruslara saldıracaktı. Abaza Mehmed Paşa'nın Turla Nehri'nin sağında mevzilenen Rus ordusunu geri püskürtememesi üzerine Osmanlı birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bu esnada Yeni Sırbistan'ı tahrip etmekle görevlendirilen fakat bunun yerine Ukrayna'nın Lehistan'a ait bölümünü tahrip eden yeni han Devlet Giray ve Urfa Beylerbeyi Rakka Valisi Mehmed Paşa, Bâbıali tarafından geri çağırıldılar. Abaza Mehmed Paşa bu başarısızlıktan ötürü Şumnu'ya sürüldü. Moldovanî Ali Paşa, Mehmed Emin Paşa'nın başarısız komutası sebebiyle görevden alınıp Edirne'ye sürgün edilmesi üzerine Ağustos ayında sadrazamlık mührünü devraldı. Mehmed Emin Paşa'yı Edirne'de cellâdı beklemekteydi[261].

Sadrazam Emin Paşa'nın bürokrat kökenli olması münasebetiyle savaş kabiliyetinin az olması bu yıl sefer içersinde görülmüş ve Hotin savaşı galibi Moldavancı Ali Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Fakat bu tayinden beklenilenin aksine savaşta galibiyet ibresi Ruslar'ın lehine dönmüştür. Bunda Kazak ve Katana birliklerinin Boğdan ve Eflak'a saldırması, şiddetli yağmur nedeniyle Tuna Nehri üzerinde inşa edilen köprülerin yıkılması ve kuşkusuz Galiçin'in yerine bu cepheye General Romanzov'un tayin edilmesi de etkili oldu. Ruslar'ın kıştan ve Osmanlı ordusunun çekilmesinden istifade edeceğini düşünen Moldavancı Ali Paşa Dinyester (Turla) nehrinin karşısına geçerek Podolya'yı Rus askerlerinden temizlemek, böylece Hotin'i güven altına almak istiyorlardı[262]. Geri çekilen düşmanı kovalamak için Serdar-ı Ekrem Moldovani Ali Paşa komutasında Osmanlı ordusu Turla Nehri'nin üzerine bir köprü inşa ederek düşmanı muhasara etmek istedi. Fakat gece vakti Turla nehri taştı ve köprüden geçen askerler nehre döküldü[263]. Askerin bir kısmı nehrin karşısına geçtiyse de aşırı yağan yağmur ve Rus patlayıcısının tesiriyle köprüler yıkılınca nehrin karşı tarafında kalanlar Rus taarruzu ile bozguna uğradılar. Osmanlı komutanı bu stratejik hata yüzünden birçok kayıp vermiştir. Rakka Valisi Mehmed Paşa'ya yazılan bir hükümde: " ...bu hengâmda Hotin ve pişkâhında asâkir-i nusret-mâserim bi'd-defâ'at muhârebeye şürû' idüp, hamden vâhibü'l-Mennân küffâr-ı dûzah-

[261] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 397-398.
[262] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XVIII.
[263] Okan Büyüktapu, *Mahmûd Sabit: Târih-i Silistre* (İnceleme-Metin-İndeks), Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2013, s. 27.

karâr cüyûş-ı nusret-pûş-ı İslâmiye ile ceng ü pîkâra tab-aver olmadığından münhezîmen ve mahzûlen mukaddemâ mütehaffî olduğu ormana firâr eyledikden sonra yine sadrıâ'zamım müşârun-ileyh asâkir muvahhidîn ile kemer-i gayret-i İslâmiyeyi miyân-ı himmetlerine bend idüp, kefere-i hâk-sârın müte'akiben üzerine hücum niyetinde iken, bi-iznillahi te'âlâ vuku' bulan kesret-i emtârdan nâşîdağlardan sil-i (sel) azîm zuhûr eylediğinden Hotin kal'ası pişkâhından cârî nehr-i Turla üzer (...) inşallahu te'âlâ cisri su basup şikest ve bu takrîb ile asâkir-i İslâmiyeye nev'î perîşânlık târî olmakdan nâşî kıllet-i askere bâdî bir keyfiyet olmağla her ne mahalde isen... tevakkuf eylemeyüp, derhâl ağırlığını girüye bırakup, sebükbâren kapun halkı ve sâ'ir ma'iyyetinde olan asâkir ile hareket ve bir sâ'at mukaddem ordu-yı hümâyûnuma vusûle müsâra'at' itmesi" emredilmekteydi. Bunun üzerine kış için geri dönmek isteyen Moldavancı Ali Paşa, Hotin'e bir serdar bırakmak istediyse de kalede kimsenin kalmak istemeyişi kalenin boşaltılarak Rus işgaline açık kalmasına sebep olmuştur. Bu müstahkem kaleyi böylece kolayca ele geçiren Ruslar Tuna deltasına kadar rahatça ilerleyebilme olanağı bulmuşlardı. Hotin'in kaybedilmesinden sonra Osmanlılar Özi, Bender, İbrail, Fokşan ve Yaş gibi kalelere asker sevk ederek bu kalelerin muhafazasına önem verdiler. Hotin'e asker gönderilmesiyle eş zamanlı olarak Yaş ve Özi kalelerine de asker yığılmıştı[264]. İddiaya göre Hotin'de yaşanan köprü faciasında Kırım Tatarları ücret vereni nehirden kurtarmışlar, parası olmayanları ise ölüme terk etmişlerdir[265]. Bunun üzerine, dört aydan fazla sadarette bulunmuş Sadrazam Moldovanî Ali Paşa, Hotin Kalesi'nin terki, Turla Nehri'ndeki mağlubiyeti ve emrindeki orduyu iyi yönetemediği için[266] 1183 senesi Şaban'ında (Aralık 1769) azledilmiş ve yerine "Belgrat Fatihi" unvanıyla bilinen İvaz Mehmed Paşa'nın oğlu İvazpaşazade Halil Paşa getirilmiştir[267]. Görevden alındıktan sonra idam edilen selefi, Mehmed Emin Paşa'ya nazaran daha şanslı olan Ali Paşa, bundan böyle Fransız subay De Tott tarafından Avrupa modeline uygun olarak tahkim edilen Çanakkale Boğazı'nın muhafazasıyla alakadar olacaktı[268]. Hotin'deki köprü faciasından Ali Paşa ile birlikte sorumlu tutulan Kırım Hanı Devlet Giray da azledilmiş yerine Şubat 1770'te Kaplan Giray geçirilmiştir[269].

Turla nehrinden yaşanan faciadan sonra ordunun komuta kademesi tedbir amacıyla Kartal sahrasına doğru çekildi. İsakçı'dan geçerek Babadağı mevkinde karar kılındı. Öte

[264] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XVIII- XIX.
[265] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 30-31.
[266] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 400.
[267] Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 36.
[268] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 400.
[269] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 30.

taraftan Rus ordusu Eflak ve Boğdan'ı kasaba kasaba istila etmeye devam ediyordu[270]. Ordu ise 1769-1770 kışını Babadağ'ında geçirecekti. Ancak Bender Valisi Ali Paşa'nın da burada vefat etmesi ileri karakollardaki direnişin daha da azalmasına sebep oldu. Bunu fırsat bilen Ruslar Boğdan'a girerek prensliğinin payitahtı olan Yaş'ı ele geçirdiler ve Osmanlı'ya sadık Boğdan Voyvodası Gregor Kia'yı esir ettiler[271].

1. Kartal Bozgunu ve Kili'nin Düşüşü

Kışı Babadağ'ında geçiren yeni sadrazam sefer hazırlıklar yaparken Ruslar, Osmanlıya saldırmaktaydılar. Nitekim 1770 yılı savaşın seyrini büyük ölçüde tayin eden yıl olmuştur. Babadağ'da toplanacak askerlerin en büyük sıkıntısı iaşe teminiydi[272]. Kont Panin komutasındaki 60 bin kişilik Rus ordusu Bender'i muhasaraya giderken, Boğdan'da kışlamış olan Kont Romanzov komutasındaki 30 bin kişilik ordu Tuna'nın sol sahilinde Kartal'a on saat mesafede tabur kurmuş vaziyetteydi[273]. Birinci ve asıl cephede Ruslar, Boğdan'ı ele geçirmiş fakat Yergöğü'ye kadar ilerlemişler ve sonrasında Eflak'ın merkezini işgal etmişlerdi. Rusların Hotin'de durdurulamayıp, Turla suyunu geçmesi ve önce Boğdanlılar'ın sonra da Eflaklılar'ın isyan ederek Ruslarla işbirliği yapması savaşın seyrini değiştirmiş, Osmanlı'ya tabi ve orduya asker gönderen Eflak ve Boğdan savaş alanı, reayası da düşman haline gelmiştir. Osmanlılar gerek istimalet yoluyla gerekse tehdit yoluyla bu isyanı önlemeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Bunun üzerine İslam savaş hukukuna göre isyan eden Eflak ve Boğdanlılar'ın katledilmesi, mallarının yağmalanıp çocuk ve kadınlarının esir edilmesi için hükümler yazılmıştır[274].

Çariçe II. Katerina, Türklerin hâkimiyetindeki Slavları kurtarmak amacıyla tüm dindaşlarına hitaben 19 Ocak 1769'da uzunca bir beyannâme yayınlamıştı. Bu beyannâmede tüm Slav halklarının Rusya'dan geldiği tezi öne sürülüyordu. Bu propoganda sebebiyle bölge halkı Rus ilhakına sıcak bakmaya başlamıştı[275]. Savaşın ikinci yılında inancı için silaha sarılan her Müslüman'a, düşman toprağı olarak ilân edilen Romen prensliklerinde yağmaya cevaz verilmişti[276]. 168 numaralı mühimme defterinin 253 ve 254. hükümlerinde geçen bilgiye göre, Boğdan reayasının Rusya ile işbirliği yaparak Ruslar'ın Yaş kasabasına girişine yardım etmiş,

[270] Okan Büyüktapu, *a.g.t.*, s. 29.
[271] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XIX-XX.
[272] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 31.
[273] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 31-32.
[274] Bu hükümler için Bkz. Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XX.
[275] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 400.
[276] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 403.

burada Rus ordusuna zahire temin etmiş olduğunu ordu kadısı Molla Nimetullah'ın fetvasıyla mallarının yağmalanması ve katledilmelerinin, kadın ve çocuklarının esir alınmasının caiz olduğuna dair ferman gönderilmişti. Tuna ve Karadeniz sahilindeki askerlere gaza çağrısı yapılmakta ayrıca Kırım Han'ının da maiyetinde Tatar askerleriyle Boğdan reayası üzerine doğru hareket etmiş olduğu bildirilmekteydi. Ruslarla işbirliği yapıp Osmanlı'ya ihanet eden Boğdan halkı ordu kadısı tarafından "kâfir" ilân edilmiş ve görüldükleri yerde bu asilerin icabına bakılması için gaza ve cihad çağrısı yapılmıştı. Boğdanlılar bu ihanetlerinden vazgeçseler bile affedilmemeleri ve gerekenin yapılması gerektiği emredilmişti. Orduda genel seferberlik ilân edilmiş Tuna sahilinden Sofya'ya varıncaya dek sair kazaların askerlerini toplayarak Kalas ve Yaş havalisinde bulunan Rusları ve onlara yardımda bulunan asi Boğdanlıları katl için çağrıda bulunulmuştu[277]. Yine bu hususla alakalı Kili, Akkirman, İsakçı kadı, ağa, zabit, serdar, il eri ve ahalisine yazılan bir hükümde, İsakçı civarında devam eden harb dolayısıyla İsakçı Anbar Emini Dağıstanlı Ali'nin maiyetinde toplanılması, din düşmanı Rusları ve asi Boğdan reayasının Prut sahillerinden derhal geri püskürtülmesi emredilmekteydi (Kasım 1769)[278]. Bundan sonra Osmanlılar'ın temel savaş politikası Yaş ve Bükreş'i kurtararak Eflak ve Boğdan'ı düşmandan temizlemek ve Yergöğü, Fokşan, Maçin, İsakçı, Niğbolu, Bender, İbrail, Kalas, kalelerini muhafaza etmek olmuştu. Bu amaçla 1770 baharında yapılacak sefer için Anadolu ve Rumeli'nin sağ, orta ve sol kollarındaki kaza ve sancaklardan orduya asker gönderilmesi hususunda pek çok emir gönderilmişti[279].

Mayıs 1770 başlarında Kırım Hanı Kaplan Giray ve Babadağ'dan ona katılan birlikler Boğdan'ın Ruslardan geri alınması için yapılacak herekâta katılmak amacıyla Prut Nehri'ni geçmek için Kişnev'e geldiler. Osmanlı ordusu üç koldan saldırı için savaş tertibatı aldı. Kırım Hanı ve maiyetindeki Osmanlı paşaları 60 bin kişilik bir kuvvetle Yaş ve Boğdan tarafına; Halep Valisi Vezir Mehmed Paşa, 20-30 bin kişilik bir kuvvetle Bükreş ve Eflâk tarafına; İbrail Muhafızı ve Boğdan Seraskeri Vezir Ali Paşa da İbrail'den Fokşan tarafına hücum edecekti[280].

Hotin bozgunu sonrasında orduda firarlar yaşanıyordu. Hotin Kalesi'nin Rusların eline geçmesinden sonra etrafa dağılan yeniçeri askerleri ve yamaklarının[281] İbrail, Yergöğü ve İsakçı kalelerinin müdafaası için Yaş kasabasında bulunan Vezir *Abaza Mehmed Paşa*'nın maiyetinde

[277] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. 170-172.
[278] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. 384.
[279] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XX-XXI.
[280] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 32.
[281] Yamaklar, yeniçeri ocağına aday olan kimse yahut sınır kalelerinde savaşa gitmeyip kalede muhafız olarak kalanlara verilen isimdir (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1331).

toplanmaları Tuna sahilinde bulunan İsmail, Kili, Rusçuk, Silistre, Tolcı ve Babadağı yeniçeri serdarlarına ve Hotin yamaklarına bir hükümle bildirilmişti[282]. Herhangi bir emir gelmeden Hotin muharebesinden alaybeylerinin maiyetinde firar eden Anadolu, Karaman, Sivas ve Diyarbakır eyaletler askerlerinin bir kısmı İsakçı'ya bir kısmı Hantepesi'ne dağılmıştı. Bunların İsakçı köprüsünden geçmesine müsaade edilmeyip Hantepesi ve İsakçı'da yakalanıp orduya iştiraklerinin sağlanması emredilmekteydi (Eylül-Ekim 1769)[283].

Kışın yapılan seferin seraskeri ve aynı zamanda Rumeli Beylerbeyi olan Abdi Paşa, askerlerini İbrail, Bükreş ve Tuna boylarında Ruslar tarafından işgal edilen mevkilere sevk edecekti. Tuna boylarından ve Varna'ya kadar uzanan Dobruca'dan gelen birçok asker, sadrazamın sancağı altında toplandı. Rusçuk ve komşu kalelerin ağaları ve kalgayın tatarları da onlara yardım edecekti. Öte taraftan Fransa, Osmanlı'yı savaşa kışkırtmak için elinden gelen her türlü tahriki yapmaktaydı. Genel kanaat, mağlubiyetlerin ordunun disiplinsizlik ve yeteneksizliğinden değil, düşmanlarla irtibat hâlindeki liderlerden, beceriksiz vezirlerden, serhat boylarının rüşvet alan prenslerinden kaynaklandığı yönündeydi. Osmanlı İmparatorluğu en kısa zamanda yaklaşık 600 bin asker toplayabilecek güçteydi. Osmanlı donanması Azak'ı Ruslar'dan geri almak için hazırlık yaparken Fransız asıllı Baron De Tott liderliğinde topçu ocağı Batı tarzında bir talimden geçiyordu. Fokşan'da İbrail Beylerbeyi Abdi Paşa[284], Potemkin ve Podhoriczany tarafından geri püskürtülmüş olup İbrail şehrini ateşe veren General *Stoffeln,* Eflak başkentini tahkim etmiş, Yergöğü'de Türk birliklerine taarruz etmiş, Rus ve Venedik toplarını ele geçirmiş ve Tatar akınlarını engellemişti. General Stoffeln'in beklenmedik ölümü Türkler'e karşı teşebbüslerini sona erdirdi. Ruslar, General Repnin komutasında Boğdan'da Osmanlıların beklenen taarruzuna odaklanabilmek için haziran ayında Küçük ve Büyük Eflâk'taki mevkilerinden ayrıldılar[285].

Serdar-ı Ekrem İvazpaşazâde Halil Paşa, kaybedilen toprak ve kaleleri geri almak istiyordu. Yeni Kırım Han'ı Kaplan Giray'a Yaş'a elli bin hafif süvari ile saldırmasını ve Abaza Mehmed Paşa ile Dağıstanlı Ali Paşa'yı otuz bin asker ile beraber göndermesini istemişti.

[282] Ersin Kırca, *a.g.t.,* s. 44.
[283] Ersin Kırca, *a.g.t.,* s. 57.
[284] Abdi Paşa ve askerleri Rusların çekilmiş olduğu Fokşan'a doğru yürürken, paşa askerlerine etkili bir nutuk çekmişti: "Düşman hezimete uğrayıncaya değin esir almayın ve kelle sayın, zaferden emin olana dek ganimet almayın. Sadece peygamberin dinine hizmet etme niyetiyle dövüşmekle kazanacağımız şanı ve fazileti düşünün." Fakat bu etkileyici nutku rağmen düşmanın ilk yaylım ateşiyle birlikte askerlerin çoğu firar etmişti (Virginia H. Aksan, *a.g.e.,* s. 162).
[285] Nicolae Jorga, *a.g.e.,* s. 403-404.

Kaplan Giray Mayıs ayında, Prut Nehri'ni geçemezdi, dolayısıyla Hantepesi'nde konuşlanmış, Ruslara saldırmaya ve Yaş'a doğru hareket etmeye karar vermişti[286].

İvazpaşazâde Halil Paşa, 300 bin kadar askerin yanında Kırım Tatarlarından da bir miktar asker alıp ordusunu techizatlandırarak[287] 16 Aralık 1769'da Babadağ'a geldi. Bu esnada Ruslar Boğdan'dan Eflâk tarafına doğru hareket ederek Bükreş'te Eflâk Voyvodasını esir aldılar. Eflâk muhafazasına memur olan Türk askerini mağlup ederek Rusçuk karşısında bulunan Yergöğü Kalesi'ne hücum ettiler. Fakat geri püskürtüldüler[288]. Bahar yaklaşmaktaydı şevval ayının başlarında Kaplan Giray Han, Babadağ'a gelip Tuna'ya geçmek, düşmanı Kartal sahrasına yakın olan Bucak'tan çıkarmak niyetindeydi. Bahar mevsimindeki yoğun yağışlardan ötürü Tuna Nehri'nin su seviyesi yükselmiş, nehir üzerine köprü kurulamamıştı[289]. Bunun üzerine Serdar-ı Ekrem'in komutasındaki Ordu, İsakçı'dan Kartal Sahrası'na kayıklarla geçmek zorunda kalmıştı. İsmail muhafızı Abaza Mehmed Paşa ve Dağıstanlı Lezgilerin Ağası Ali Ağa komutasındaki öncü Türk birlikleri, maiyetinde güçlü bir Tatar birliğini de katarak General Repnin'in Han Tepesi'nde tahkim etmiş olduğu karargâhın karşısına konuşlandı. Öte taraftan İbrail Beylerbeyi Abdi Paşa'ya taarruzu destekleme emri verildi. Serasker Abdi Paşa bir taraftan orduyu toplamış ve Kaplan Giray Han maiyetindeki tatar askerine beş on saat uzaklıktaki düşman taburuna karşı bir yığınak inşa etmiş ve burada kırk gün kadar bekledikten sonra düşmanın açığını kollamaya başlamıştı. Bir sabah alacakaranlıkta Rus askeri Türk askerine saldırmış Müslüman ve Tatar bozguna uğratmıştı. Bu esnada Vidin valiliği yapmış olan Yeniçeri Ağası Kapıkıran Paşa, Sadrazam İvazpaşazâde Halil Paşa ile müşavere edip onun da iznini alarak maiyetindeki yeniçerilerle Kaplan Giray ve Abdi Paşa'ya destek olmak için yola koyuldu[290]. Kapıkıran Paşa, Vidin'den ayrılıp Tuna'yı geçerek İsakçı'ya vardı[291].

Rus ordusu da eşzamanlı olarak harekât planlıyordu. *Nikita Panin*'in genç kardeşi *Peter* tarafından komuta edilen ikinci ordu, Karadeniz kıyısı boyunda bulunan Türk kalelerini ortadan kaldırma görevini üstlenmişken *Rumiantsev*'in komutasındaki birinci ordu güneye doğru yöneldi. Rumiantsev, sayıca üstün fakat dağınık Türk birliklerini bozguna uğratmak için süratli bir şekilde hareket ediyordu. Rus ordusunun bu saldırgan tavrı Türklerin üstün insan gücü avantajını kullanmasına mâni oldu. Ordusunun düzen ve disiplinine güvenen Rumiantsev,

[286] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.,* s. 65-66.
[287] Okan Büyüktapu, *a.g.t.*, s. 29.
[288] Giridî Ahmed Resmî, *Hulasatü'l-itibâr*, Dersaadet Mühendisyan Matbaası, Dersaadet 1286, s. 33-34.
[289] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 66.
[290] Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 34-36.
[291] Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, Milliyet, İstanbul 2010, C: 8, s. 2364.

süratle hareket ederek bir gece baskını ile Türk ordusu gafil bir şekilde yakaladı. Rumiantsev'in sefer boyunda tatbik ettiği taktik, hususiyetle tümene mahsus kare şeklinde manevra hareketi ve yandan taarruz şeklindeydi[292].

17-28 Haziran 1770'de Rumiantsev'in 40.000 kişiden müteşekkil ordusu 75.000 kişilik Türk ordusunu Prut Nehri üzerinde yakaladı. Türk ordusu Rus ordusunun takriben iki misli olmasına rağmen Rumiantsev çok yönlü hücumlarla Türk ordusuna taarruz etti. Potemkin komutası altında küçük bir müfreze Prut Nehri'ni geçiyor ricat eden Türk hattının bulunduğu mevki önünde siper vazifesi görüyorken Rumiantsev ön cephede ordusunun büyük bir kısmını bizzat komuta ediyordu. Bu esnada çoğunluğu Rus süvarilerinden müteşekkil daha büyük bir müfreze ise Türk ordusunun sağ kanadına hücum ediyordu. Ruslar tarafından üç yönden hücuma uğrayan ve ateş altında kalan Türk ordusu bozguna uğradı[293]. Kırım Hanı, Hantepesi'ndeki Ruslar üzerine hücum ettiyse de, bu yürüyüş Han'ın komutasındaki piyade askerinin az olması yüzünden başarılı olamadı. Prut'u geçen Romanzov ordusu, Han'ı ve Tuna'yı geçen Kapıkıran Mehmed Paşa'nın ordusu arasında kalmamak ve 1711'deki Prut bogununu tekrar yaşamamak için harekete geçti ve Han kuvvetlerini topa tuttu (18 Temmuz 1770) [294]. İlk olarak Han'ın süvari kuvvetleri kaçarak piyadenin kıvılcımını tutuşturdu ve muharebenin bütün yükünü Abdi Paşa'nın piyade ve yeniçerilerinin sırtına yıktı[295].

Tatar askerlerinin firarı, diğer askere de sirayet edince Osmanlı askerleri Rus hücumları karşısında dağılmaya başladı. Rumiantsev, Prut Nehri'nin aşağısına doğru firar eden Türk ordusuna karşı saldırısını sürdürdü ve Larga Nehri'nin döküldüğü mevkide Türk ordusunu ikinci kez yakaladı. Larga Nehri'nin gerisinde 80 bine yakın Türk ve Tatar askeri mevzilenmişti. Rumiantsev gece karanlığından da faydalanarak maiyetindeki kuvvetlerin büyük bir kısmıyla Larga Nehri'ni geçerek Türk ordusunun sağ kanadına beklenmedik bir saldırı gerçekleştirdi. Türkler askerlerini sağ tarafa çekerlerken, Rumiantsev'in küçük bir müfrezesi Türk kuvvetlerini Larga Nehri'ne doğru yönlendirerek onları gafil avlamıştı[296].

Rumiantsev komutasındaki yaklaşık 16 bin kişilik Rus ordusu, Han ve Abdi Paşa komutasındaki birlikler tarafından Falça'da geri püskürtüldü. Osmanlılar kuvvetlerini birleştirip Rus ordugâhına üç farklı yönden saldırmayı planlarken, Ruslar *19 Temmuz* gecesi

[292] David Stone, *a.g.e.*, s.79.
[293] David Stone, *a.g.e.*, s.79.
[294] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 32.
[295] Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Müri't-Tevârih*, (Çev: Münir Aktepe) İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1980, s. 42; Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 163-164.
[296] David Stone, *a.g.e.*, s.80.

Han ve Abdi Paşa'nın Falça'daki üssüne sürpriz bir saldırı gerçekleştirdi. Osmanlı kuvvetleri şaşkınlık içinde dağılmaya ve savaş alanını terk etmeye başlamışlar ve teçhizat dâhil çoğu mühimmatı da arkalarında bırakmak zorunda kalmışlardı[297]. 18 Temmuz'da Kırım Han'ının oğullarından birini kaybettiği bir muharebe meydana geldi. Bir gün sonra General Repnin, Larga Nehri kenarında, aralarında Han'ın, Abaza Mehmed, Abdi ve İsmail Paşaların da bulunduğu Osmanlı ordusuna saldırdı. Sadrazam, İsakçı'daki karargâhından ayrılmazken, Romanzov, nehrin kenarındaki Kartal'da bulunmaktaydı. Kırım Han'ı karargâhını Yalpuh gölünün kenarına kurmuştu[298]. Yeniçeri Ağası Kapıkıran Paşa, Kartal'dan ayrılıp göl kıyısına ilerlediği sırada, hanın ve ona yardım eden Abdi Paşa'nın birlikleri Rus birlikleri karşısında bozguna uğradığı halde geri çekilmekteydiler. Bunların çekilmesi Yeniçeri Ağası'nın birliğini de bozmuş ve ilerlemesine mani olmuştu. Bu hadise üzerine üçüne de birer mektup yazan sadrazam onları korkaklıkla suçladı[299]. Abdi Paşa ve Han, Rus askerinin oldukça kalabalık olduğunu, mevcut asker ile düşmana karşı koymanın mümkün olmadığını, sadrazamın altmış bin asker toplayıp yardıma gelmesi gerektiğini söylemişlerdi[300].

Yeniçeri Ağası bulunduğu mevkide karar kılıp bizzat sadrazamın gelişini bekledi. Tuna Nehri taşmış olduğundan köprü inşa olunamamış ve Sadrazam ordusunu karşıya geçirmekte zorlanmış, maiyetindeki askeri İsakçı üzerinden Kartal tarafına sevk etmeye karar vermişti[301]. Sadrazam, padişahın Kartal sahrasındaki mağlubiyetten bizzat kendisini sorumlu tutacağı korkusuyla maiyetindeki 30 kişilik bir kuvvetle[302] birlikte Kartal sahrasına geçti (27 Temmuz 1770) [303]. Ertesi gün toplanan savaş meclisinde düşmanın üzerine hücum kararı alındı. Orduya savaş düzeni verildi. Meşaleler ışığında sabaha kadar metrisler kazıldı. Osmanlı askerlerinin Rusları mağlup edeceğine dair inançları tamdı. Çünkü bu sıralarda edinilen istihbari bilgiler, veba salgınının Rus askerlerinin savaş gücünü ve morallerini tahrip ettiği yönündeydi[304].

Ordu-yu Hümâyun Gölbaşı yakınındaki Han Kışlası mevkine konuşlandı[305]. Öncü kuvvetleri Serasker Abdi Paşa, sağ kanadı Abaza Paşa, sol kanadı Adanalı Hasan Paşa komuta edecekti. Şimdi Kont Romanzov'un önünde sadrazamın, arkasında Kırım Hanı'nın kuvvetleri bulunuyordu. Kırım Hanı'nın kuvvetleri yaklaşık 100 bin kişi iken sadrazamın kuvvetleri

[297] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 66.
[298] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 403.
[299] Hammer, *a.g.e.*, s. 2364.
[300] Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 37-38.
[301] Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 36.
[302] Hammer, *a.g.e.*, s. 2364.
[303] Giridî Ahmed Resmî *a.g.e.*, s. 37; Osman Köse, *a.g.e.*, s. 33.
[304] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 33.
[305] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 66.

bundan da fazlaydı[306]. Bu durum 1711 yılındaki Prut Savaşı'nda I. Petro'nun içinde bulunduğu vaziyeti andırdığından Romanzov tarihin bir daha tekerrür edebileceğinden endişe duyuyordu. Neticede top, tüfek ve havai fişeklerle geceleyin Osmanlı kuvvetleri üzerine saldırmayı kararlaştırdı. Ona göre bu strateji Rus ordusu için yegâne kurtuluş çaresiydi[307].

Ordu-yu Hümâyun, kendisinden yaklaşık on saat ilerideki düşman taburu önüne doğru ilerlemeye başladı. Yeniçeri, topçu ve cebeciler ordunun yarım saat ilerisinde metris inşa edip balyemez toplarını mevzilere yerleştirdiler. Osmanlı ordusu, evvelki cengin perişanlığını üzerinden atmak ve nizamî olarak mevzilenmek için bir iki gün beklemeye karar verdiği sırada gece sabaha karşı Rus askeri "âdeti olduğu üzere" Osmanlı ordusunun inşa ettiği metrisin üzerine hücum etti[308].

Panin'in ordusu Bender'i kuşatmış iken, Rumiantsev asıl Türk kuvvetleriyle 1 Ağustos 1770'de Tuna Nehri'nin kuzeyinde yer alan Kagul (Kartal) Sahrası'na doğru yola koyularak taarruza başlamıştı. Serdar-ı Ekrem'in komutasındaki ordu, Rumiantsev'in ordusundan birkaç misliydi. Rumiantsev, Tatar destek kuvvetleri ulaşmadan evvel Türk ana kuvvetlerini yenmek için hücuma dayalı stratejisini devam ettirmişti. Sabah erken vakitlerde Türk karargâhına ön cepheden saldırıya geçmişti. Rumiantsev'in tahkim edilmiş sağ kanadı Türklerin sol kanadını geri püskürtmüştü. Fakat cesur yeniçeri piyadelerinin karşı saldırısı Rus hattının merkezini tarumar etmiş ve Rus ordusunun tertibinde geçici süreliğine de olsa geniş bir gedik açmıştı. Rumiantsev, bizzat maiyetindeki kuvvetlerle birlikte Rus ordusunun merkezinde açılan gediği kapamak maksadıyla yardıma geldi. Rumiantsev'in komutasındaki kuvvetler, yeniçerileri dağıttı[309]. Rusların top ateşi üç saat sürdü. Türk ordusunun zayıf istihkâmları yeniçeriler tarafından büyük bir yiğitlikle savunuldu. Birçoğu top atışları altında çarpıştıktan sonra hayatlarını kaybettiler[310].

Osmanlı ordusunun topçu birliğine ait Balyemez topları ancak iki nevbet atış yapabilmişlerdi. Üçüncü top atışı gerçekleşemeden Rus ordusu metrisi işgal etmişti. Osmanlı askeri "bozulduk" diye geri çekildi ve yaya olanlar "tabana kuvvet", atlı olanlar "kamçıya bereket" diyerek firar ettiler. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Kartal sahrasındaki Tuna boyuna çekilmek zorunda kaldı. Tuna'nın karşısında yardıma gelen Osmanlı ince donanması olmasına rağmen bozguna uğrayan ve geri çekilen ordu ince donanmaya haber gönderememişti. 40-50

[306] Hammer, *a.g.e.*, s. 2364-2365.
[307] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 33.
[308] Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 39-40.
[309] David Stone, *a.g.e.*, s.80-81.
[310] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 403-404.

bin kişiden müteşekkil[311] Osmanlı ordusunun çoğu İsmail tarafına çekilmiş bir kısmı Tuna kıyısına gelmiş, kalanı da Kartal sahrasında ölmüş yahut esir düşmüştü[312]. Ruslar bin kişi, Türkler de takriben iki bin kişi kayıp vermişlerdi. Orduya ait hazine, mühimmat, cephane ves. Rus ordusu tarafından el konuldu. Ayrıca birçok değerli eşya, iki kasa dolusu şeref madalyası, düşmanın eline geçti. Rusların *Kagul Savaşı*, Türklerin ise *Kartal Bozgunu*[313] dedikleri bu savaş, 1 Ağustosta olmuştu ki bu, Actium, Saint-Gothard ve Abukır savaşlarının yıldönümüne denk düşüyordu[314].

Sadrazam, savaş esnasında İsakçı tarafına çekilerek ölümden kurtulmuştu[315]. Ertesi gün Tuna kenarına çekilen ordunun yakınındaki geçitlere İsakçı'dan sandallarla yardıma gelindi. Bütün askerleri kayığa bindirecek yer olmadığından önce yeniçeri askerleri kayıklara bindi, daha sonra "gücü yetenler" kayıklara atladılar bir kısım asker ise karşıya yüzerek geçmek ve sandala binmek isterken düşüp boğuldu. Rus ordusu Kartal sahrasına gelip ganimete el koydu ve savaştan arta kalan askerleri esir aldı[316]. Ruslar, Türk ordusunun arkasından 143 top ve 7000 araba yük zahire ele geçirmişlerdi[317]. O güne kadar Rus ordusu, Osmanlılar karşısında böyle bir zafer elde etmemişti[318]. Çarpışmalarda 30 binden fazla Osmanlı askeri hayatını kaybetmiştir[319]. Savaşın kaybedilme sebebinin Osmanlı ordusunun Rus ordusuna derhal saldırmak yerine siperler kazarak zaman kaybetmesi; fazlaca mühimmat kaybının sebebininse Tuna'dan karşıya köprü kurarak değil de kayıklarla geçilmesi ve belki de esas neden modern usullere göre techizatlandırılmış Rus ordusuna karşı geleneksel savaş stratejilerinin kullanılması olarak gösterilir[320].

Kartal bozunundan sonra maiyetinde 40 bin kişilik kuvvet bulunan Kaplan Giray ile Abdi Paşa, Özi'ye firar ettiler (1 Ağustos 1770)[321]. Sadrazam, Kartal sahrasında bozguna uğradıktan sonra hareketini ordudan gizleyerek, karanlıktan yararlanıp İsakçı yakınından nehri

---

[311] Mahmûd Sabit, *Tarih-i Silistre* adlı eserinde bu rakamın *300 bin kişi* olduğunu söylemektedir (Okan Büyüktapu, *a.g.t.*, s. 29).
[312] Giridî Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 38-39.
[313] *Ahmed Resmî*, Kartal faciasına bizzat tanık olmuş, bunu *Hülasatü'l-İtibâr* adlı eserinde ayrıntısıyla anlatmıştır. Enverî ise birinci vakanüvisliğine denk gelen 1868-1774 yıllarındaki savaşı, *Tarih*'inde kaydetmiştir. Cevdet Paşa, Enverî'yi her işittiğini hiçbir tenkide tâbi tutmaksızın nakletmesi yüzünden eleştirmiştir (Virginia H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, E.J Brill, Leiden 1995, s. 105, 111).
[314] Hammer, *a.g.e.*, s. 2365.
[315] Okan Büyüktapu, *a.g.t.*, s. 30.
[316] Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 45; Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 40-41.
[317] Başka bir kaynakta bu rakam, 7 bin zahire yüklü araba, 12 bin top ve çok sayıda levazımat olarak geçer (Osman Köse, *a.g.e.*, s. 34).
[318] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XXI.
[319] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 33. Virginia Aksan, Osmanlı ordusunun toplam kaybının 20 ilâ 40 arasında olduğunu söylemektedir (Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 164).
[320] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 33-34.
[321] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 34.

geçti. Kartal muharebesinden sonra Rusların hedefi İsmail Kalesi olacaktı. Abdi Paşa ve Kırım Hanı Kaplan Giray, İsmail'in müdafaasına memur edildi. Abdi ve Abaza paşalarla, Reisü'l-küttap ve mektupçubaşı, otuz bin kişilik bir kuvvetle İsmail şehrine doğru ilerlemeye başladı. İsmail'deki sivil halk da savunmada görev alacaktı. Çocuklar ve yaşlılar emniyet için Kili ve Akkirman'a geçirildi. İsmail'i savunmak için tahkimat yapan Han'a elli bin kilo peksimet ve on bin kuruş gönderildi. Fakat birkaç gün sonra sadrazama bir haber geldi. İsmail'den çekilen birlikler Tuna'yı geçmek için izin istiyorlardı. Kırım Hanı, Rus ordusunun yaklaşmakta olduğunu, savaşın kapıya dayandığı böyle bir zamanda kaleyi terk etmemelerini emrederek, bu isteğe karşı çıktı ve Abdi Paşa'yı serdar olarak İsmail'e gönderdi. Bu emir İsmail'e ulaşmadan kaleye 500 kantar peksimet getiren kayıkları zorla ele geçiren asiler kaleyi izinsiz terk etmeye başladı[322]. Her geçen gün artan firarları önlemek için firari askerlerin dirliğinin başkasına verileceği ilân edildi. Ordudaki firarlar umumiyetle Anadolu'daki ayanların rastgele topladıkları askerlerden oluşuyordu[323]. Firarlar ve nehir faciasını haber alan Romanzov, General Repnin'i on beş bin kişilik bir kuvvetle İsmail üzerine gönderdi (6 Ağustos 1770) [324]. Ağa Paşa, on bin adamla birlikte Kili'ye doğru yola koyuldu. Kili'ye gidenler şaşkınlıktan ne yapacağını bilemediklerinden Akkirman'a geçerek gemilerle vatanlarına döndüler[325].

General Repnin komutasındaki Rus muhasarası öncesinde kaleden firar hakkında 168. mühimme defterinin 628 ve 629. hükümlerde İsmail, Kili ve Tatarlık'tan; İsakçı ve Tolcı taraflarına göç etmek isteyenlere engel olunması, bunların bulundukları mahalde tutulması emredilmişti. Kırım Han'ının Tatarlık mevkine doğru yola çıktığı ve burada Ruslara hücum edeceği, Rumeli taraflarından da Han'ın ordusuna yardıma gelineceği bu itibarla her türlü göçün önüne geçilmesi gerektiği emredilmişti (Mart 1770)[326].

General Repnin, Kili ve Akkirman taraflarına doğru kaçmaya çalışan süvarilerin çoğunu esir aldı. Metrislerdeki piyadeler ise Bender tarafına doğru dağıldılar. Yeniçeri Ağası tedbirsizliğinden dolayı azledilerek yerine *Kul Kethüdası Mehmed Ağa* tayin edildi (13 Ağustos 1770). Böylece Ruslar hiçbir mukavemetle karşılaşmadan İsmail Kalesi'ni istila ettiler[327].

---

[322] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 34-35; Hammer, *a.g.e.*, s. 2365;
[323] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 34.
[324] Hammer, *a.g.e.*, s. 2364-2365. Nicolae Jorga Kili Kalesi'nin 30 Ağustos'ta Ruslar'ın eline geçtiğini, Akkirman'ın ise Ekim ayında düştüğünü belirtmektedir. Bkz. Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 404.
[325] Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 46.

[326] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. 391-392.
[327] Fındıklılı Süleyman Efendi, "on iki bin kâfirin bî-meşşakkat gelip İsmail'i 60 bin adamın elinden aldığını" belirtmektedir (Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 46).

İsmail'in işgalinden sonra Ruslar, ilerleyerek Tolcı Kalesi'ni kuşattılar. Serdar-ı ekrem, Anadolu muhasebecisini bölgeyi takim etmesi için Tolcı'ya gönderdi[328].

Muhasaradan önce Ordu-yu Hümâyun'un ricatından ve çeşitli sebeplerden Kili'ye sığınanlar dolayısıyla Kili'nin nüfusu oldukça artmıştı. Kili'nin bir kışlak yeri olması ve savaş sebebiyle nüfusunun artmasından ötürü Kili'deki zahirenin azaldığı, Kili tüccarının Tuna sahili boyunca uzanan iskelelerden zahire satın almasına müsaade edilmesi, ayrıca bu bahaneyle Anadolu ve başka yerlere zahire tedarikine "bir habbe" olsun ruhsat verilmemesi emredilmekteydi (Ekim-Kasım 1769)[329].

Şubat 1770'teki bir hükümde Kili Naibi Ahmed Nuri, savaş esnasında Kili Kalesi'nde bulunan "Çatlakkule" ve "Fil Kulesi"nin harap olduğunu, bu kulelerde muhafaza edilen siyah barutun yer altındaki mahzene taşınması gerektiği ile alakalı sadrazama vaziyeti bildirir bir mektup yazmıştı[330]. Yine 724. hükümde Kili Kalesi muhafazasına eski Bender seraskeri Vezir Mustafa Paşa'nın yerine[331] sabık Yeniçeri Ağası Süleyman Paşa'nın tayin olunduğu, Paşa'nın derhal vakit kaybetmeksizin görev yerine gidip, askeri ve ahaliyi düzene sokması emredilmekteydi (Nisan 1770)[332].

İsmail ve Kili kadı, ayan, zabit ve erlerine yazılan hükümde, İsakçı Anbar Emini Ali'nin maiyetinde bulunan Kili ve İsmail askerinin Timârâbâd'a Kırım Han'ının maiyetindeki orduyla ikamet ettiği mevkiye giderken ordudan firar ettiklerini, bunların derhal yakalanıp, dağılan ordunun İsakçı Anbar Emini Ali'nin maiyetinde toplanıp Kırım Han'ının ikamet ettiği Timârâbâd'a vasıl olması yönünde emirler gönderilmekteydi (Nisan 1770)[333]. Ayrıca Sünne Boğazı'ndan hareket eden gemilerin içinde ne olduğuna bakılması, ellerinde geçiş izni olmayanların asker yahut paşa zümresinin geçişlerine müsaade olunmaması, şayet bir isyan ya da muhalefetle karşılaşılırsa haklarından gelinmesi, bu kişilerin isimlerinin Serdar-ı Ekreme bildirilmesi emrediliyordu (Mayıs 1770). Halen Kili kışlağında bulunan beş adet yeniçeri ortasının bayrağı, nefer ve zabitleriyle gemiye bindirilip memur oldukları İsakçı sahrasındaki Ordu-yu Hümâyun'a katılması, ayrıca Kili ve İsmail tarafında yerli veya yabancı savaşabilecek kudrette olanların İsakçı Anbar Emini Dağıstanî Ali'nin[334] komutasında Boğdan içlerinde olan

[328] Osman Köse, *a.g.e.,* s. 35.
[329] Ersin Kırca, *a.g.t.,* s. 121.
[330] Ersin Kırca, *a.g.t.,* s. 170-172.
[331] Ersin Kırca, *a.g.t.,* s. 334.
[332] Ersin Kırca, *a.g.t.,* s. 464-465.
[333] Ersin Kırca, *a.g.t.,* s. 470-471.
[334] Kili ve İsmail taraflarında toplanacak orduya Zahire Mübaşiri olarak Dağistanî Ali Ağa kulları tayin edilmiş, kendisine ordu hazinesinden 20 bin kuruş verilmişti (BOA, C. AS, 395-16301 (22 N 1182/ 30 Ocak 1769).

Rus ordusunun üzerine hücum etmelerinin her Müslümana farz-ı ayn olduğu bildirilmekteydi. Birçok askerin düşmanla savaşmadan ordudan firar ettiklerinin görüldüğünü, İsmail ve Kili karye ve kasabalarında firar edenlerin önüne geçilmesi için "mahalle mahalle, karye karye" dolaşılarak askere alınacakların isimlerinin deftere kaydedilerek serdar-ı ekremin bulunduğu yere gönderilmesi emredilmekteydi (Mayıs 1770)[335].

Kili Kalesi'nde mevcut askerlerin bir kısmının firarına, 300 adet yeniçeri topçusunun nakline rağmen; ordunun asker ihtiyacı için elinden gelen imkânları seferber ederek mevcut asker sayısını arttırmaya çalıştığı görülüyor. Sadrazam bir taraftan ordudan firarı önlemeye çalışıyor, öte taraftan kaleye topçu sevk ettiriyordu. Zahire ve erzakın Kili'ye gelmesi için de emirler yağdırıyordu.

Süleyman Paşa, maiyetinde 200 adamıyla Kili'ye ulaştı. Kili ahalisinin çoğunluğu Akkirman tarafına doğru hicret ettiklerinden Mustafa Paşa, kaledeki mevcut ahali ile kaleyi muhafazaya başladı. Kendisine bunun için ayrıca para ve asker yardımı gönderildi[336]. Örneğin İsmail ve Kili kalelerinin muhafazası için şahî topların dökülmesi, bunun için gerekli paranın ordudan firar eden yeniçerilerin esamilerinden karşılanması; İsmail Kalesi'nde 60 adet, Kili Kalesi'nde ise 300 adet yeniçeri topçusunu istihdam edilmesi ve bunların isim listelerinin orduya gönderilmesi emri verilmişti (Ekim 1769)[337].

Kaptan Paşa tarafından yazılan bir yazıda, Sünne Boğazı, Kili ve gerekli diğer yerlere şalopelerin istihkâm edilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Donanma-yı Hümâyun Kaptan Paşası'nın ifadesine göre Kili Kalesi, Tuna Havzası'nın kilidi mesabesinde kritik ve stratejik bir yer konumdadır. Bu yüzden Kili'ye yeterli miktarda zahirenin ve 1.000 kadar askerin gönderilmesi, ayrıca hazineden de bir miktar akçe yardımı yapılması istenmektedir. Anadolu'da toplanıp İsmail'e gönderilecek askerlerin Dersaadet'e ulaşanlarının İsmail'e gönderilmeyip Kili'ye gönderilmesinin daha münasip olacağını belirtmiştir. Halen Kili'de mevcut olan askere acele bir şekilde un, arpa ve peksimet gönderilmesi için defterdar efendiye buyruldu gönderilmişti. Zahirenin tedariki için gemilerin tedarik edilmesinin münasip olacağı bildirilmekteydi[338].

Dukakin Sancağı Mutasarrıfı olan Mehmed Paşazade Mustafa Paşa, maiyetinde 2500 asker ile birlikte Kili müdafaası için görevlendirilmiş, o da derhal Kili Kalesi'ne gitmiş ve

[335] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. 494-495.
[336] Osman Köse, *a.g.e.*, s. 35.
[337] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. 109.
[338] BOA, HAT, nr. 273/16085 (tarihsiz).

kaleyi muhafaza için sarf etmiş olduğu gayretten ötürü kendisine Rumeli Beylerbeyiliği payesi tevcih edilmişti[339]. İsmail Kalesi'nin Ruslarca zaptından sonra sıra Kili'ye gelmişti. Temmuz 1770 tarihli bir belgede Rus ordusunun İsmail Kalesi'ne girip burayı istila ettikten sonra Kili'ye hücum ettikleri bildiriliyordu. Bu sırada Dukakin Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Paşa, maiyetindeki askerlerle kalenin muhafazasında görevlendirilmişti. Kili Kalesi'ne giderek Rus muhasarasına karşı kaleyi savunmaya çalışmış, kalede bulunanlar kaledeki askerlerle birlikte ihtiyarların da kaleyi savunmak için mücadele ettikleri bildiriyordu[340].

Kili kadısına, dizdarına, Topçubaşısına, Cebecibaşısına, Beşluyan ağasına, Çorbacılara[341] gönderilen hükümde, Rusların Kili kalesine hücum ettiği, Rumeli eyaletinin sağ ve sol kollarından ve Dukakin sancağı mutasarrıfının bölgenin muhafazası ile görevliyken, muhasara sırasında kaleyi terk ettikleri anlaşılmaktadır. Vazifelerini yerine getirmediklerinden firar edenlerin cezalandırılması ve bölgenin savunulması için gerekli tüm önlemlerin alınması hakkında kendilerine İstanbul'dan sürekli ikazda bulunuluyordu. Kili muhafazasına memur olan Abdi Paşa'ya gönderilen hükümde, kaleden firar edenlerin cezalandırılması ve eski Kili ve yakın bölgelerde olanlarının derhal kabz edilerek bölgenin savunulmasına devam edilmesi emredilmekteydi[342]. Korku ve telaş yüzünden Paşa'nın emrinde kalan mevcut askerler de firar girişimine hazırlanmışlardı. Bunun üzerine Mustafa Paşa, emrindeki Arnavutlarla müdafaasına memur olduğu Kili'yi terk etti ve yol boyunca geçtiği yerleri yağmalayarak Akkirman'a çekildi. Kalan askerin başında ise Kartal sahrasında bozguna uğrayıp firar eden Abdi Paşa geçirildi[343].

Rusların kalabalık bir orduyla Kili ve İsmail'i muhasara altına almak istedikleri istihbaratı Osmanlı ordusuna ulaşınca İsmail Kalesi'nden 55 asker Kili'ye gönderilmişti. Rus ordusu Kili Kalesi'ni muhasara altına aldığında Kili'de tahminen 5 bin asker bulunmaktaydı[344]. *24 gün* süren muhasaranın ardından Ruslar Kili'yi "vire ile" teslim almıştı[345]. Düşman Kili

[339] BOA, C.DH, 233-11635 (20 R 1184/7 Ocak 1771).
[340] BOA, C. AS, 52531 (Evahir-i Rebiülahir 1184/15-23 Temmuz 1770).
[341] Yeniçeri teşkîlâtında ve acemi ocağında bölüklerin bütün işlerinden sorumlu olan bölük kumandanlarına verilen isimdir (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 240).
[342] BOA, C. AS, 52529 (29 r 1184/22 Ağustos 1770)
[343] Osman Köse, *a.g.e.,* s. 35. Hammer, Kili'nin 1 Eylül günü teslim olduğunu söylemektedir (Hammer, *a.g.e.,* s. 2366). Nicolae Jorga ise Kili Kalesi'nin 30 Ağustos'ta, Akkirman'ın ise Ekim ayında Rus hâkimiyetine girdiğini belirtmektedir (Nicolae Jorga, *a.g.e.,*s. 404). Buna karşın Vakanüvis Ahmed Vasıf Efendi'den nakille Osman Köse, kalenin 2 Eylül'de Rusların eline geçtiğini belirtir. Biz bu üç kaynağı esas alarak bu tarihleri kapsayan aralığı yazmayı daha münasip görüyoruz.
[344] BOA, HAT, nr. 211/11367 (tarihsiz).
[345] Kalenin kaç günlük muhasaranın ardından teslim olduğu, teslim olmadan evvel çarpışmaya devam edip etmediği, kalede kaç nefer olduğuyla alakalı tartışmalar yukarıda zikredilen belgenin ışığında bir nebze olsun açıklığa kavuşmuş olmalıdır. Zira Osman Köse *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması* adlı eserinde kalenin 10 günlük muhasaranın ardından teslim olduğunu belirtmektedir. Oysa elimizdeki belgede kalenin 24 gün süren muhasaranın ardından teslim olduğu belirtilmektedir.

Kalesi'ni istila ederken Kili Boğazı'nın muhafazasına memur olan seraskere vaziyet haber verildiğinde, serasker düşmanın Kili'den sonra İsmail'i muhasara altına alacağını anladı. İsmail Kalesinde asker, zahire ve mühimmat bakımından kıtlık yaşanıyordu. Serasker muhasara başlamadan önce İsmail'e akçe, mühimmat, zahire ve nefer gönderilmesiyle alakalı talepte bulunmuştu. Ordu-yu Hümâyun'dan İsmail'e o zamana kadar 100 nefer gönderilmişti. Rus ordusunun Sünne Boğazı'na yaklaşmakta olduğu haberi üzerine "selatin-i Cengiz" ve "ahali-yi tatar" a boğazın muhafazası için gerekli tedbirleri almaları emredilmişti[346].

General Repnin, önemli bir direnişle karşılaşmadan 24 günlük[347] muhasaranın ardından Kili Kalesi'ni ele geçirdi (30 Ağustos-2 Eylül 1770). Kili halkı düşmana bir miktar direndikten sonra Müftü Mehmed Efendi'nin fetvasıyla[348] 'eman'la kaleyi terk etmiş, Tolcı Kalesi'ne çekilmişti. Daha sonra ordu, 1770 senesinde İbrail kalesi önüne gelmiş, buradan da Maçin'e çekilmişti[349]. Ordu-yu Hümâyun daha Kartal mevkine geldiği andan beridir orduda ufak tefek firarlar yaşanmaktaydı. Örneğin, Ordu-yu Hümâyun Kartal mevkine dinlenmek için geldiğinde Osmanlı'da harbende olarak tabir edilen eşek, katır gibi yük hayvanlarına bakmakla görevli olan seyis firar etmiş, daha sonra yakalanarak Kili Kalesi'nde kalebent cezasına çarptırılmışsa da Kili Kalesi Dizdarı es-Seyyid el-Hac Hüseyin'e bu kişinin bir daha aynı davranışta bulunmaması şartıyla affedilmesi emredilmişti[350].

Ruslar'ın ikinci büyük saldırısı ise Kırım'ı ele geçirmeye yönelikti. Ruslar, 1770 Baharında Prens Vasili Dolgorukiy kumandasında Kırım'ın kapısı Or'a hücum etmişti[351]. Kili muhasara altındayken Kırım'dan sevindirici bir haber geldi. Kırım seraskeri Silahdar İbrahim Paşa, Yenice Boğazı ile Çunkar'ın savunmasını üstlenen Kırım Nureddini (ikinci veliahtı) ile birlikte, Orkapı'ya saldıran Rusları bozguna uğratarak püskürtmüşlerdi. Fakat az sonra bu sevincin yerini üzüntü aldı[352]. Ruslar, Kırım Tatarları arasında yaptıkları propaganda sayesinde Kırım'daki direnişi kırmışlardı. Bunun üzerine Osmanlı ordusundaki haberleşme ve disiplin zaafiyeti, Kırım Hanı Selim Giray ve Serasker İbrahim Paşa'nın birlik olamayıp birbirlerinden ayrı hareket etmesi gibi nedenler ateşli silah kullanmayan Kırım Ordusunun Dolgorukiy'e mağlup olmasına, Ruslar'ın Or Kapıyı ele geçirerek Kırım'a hâkim olmalarına neden olmuştu.

---

[346] BOA, HAT nr. 211/11367 (tarihsiz).
[347] Şemdânizâde, muhasaranın 10 gün sürdüğünü söylemektedir, Osman Köse de büyük ihtimalle bu kaynaktan yararlanmış olmalıdır.
[348] Şemdânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 48.
[349] Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 44-45.
[350] BOA, C.AS, 395-16298 (27 S 1183/2 Temmuz 1769).
[351] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XXII.
[352] Hammer, *a.g.e.*, s. 2366.

Ruslar, Karasu ve Taman'ı işgal etmişlerdi. Selim Giray, gemiye binip İstanbul'a kaçmıştı. Kefe'de son bir direniş gösteren Serasker İbrahim Paşa ise esir düşerek St. Petersburg'a götürüldü. Bu olaydan sonra Gözleve ve Suğdak dâhil bütün Kırım, 1771 yazında Ruslar'ın eline geçecekti[353].

Katerina Kırım'a kendi hâkimiyetini tanıyan kukla bir Han atadı ve Kırım'ın resmen bağımsızlığını garanti eden bir antlaşma ayarladı. Böylece Kırım fiilen Rusya'nın kontrolüne geçmiş oluyordu[354]. Bu kukla han, Şahin Giray, Venedik'te tahsilini yapmış ve Avrupa terbiyesine göre yetişmişti. Avrupaî tarzda bir devlet kurmak isteyen Şahin Giray, Katerina'nın bağımsızlık vaadini emeline ulaşmak için uygun gördü. Kırım'ın Katerina'nın denetiminde Şahin Giray'ın yönetimindeki bağımsızlığı Osmanlı'nın Kırım üzerindeki hâkimiyetinin kaybı demekti ve Osmanlı buna karşı çıktıysa da 1779 Ayanlıkavak Tenkihnamesi ile hanlığını tanımak zorunda kaldı. Şahin Giray'ın garb medeniyetine göre bazı ıslahatlara girişmesi, Kırım halkınca onun "Rus ortağı bir kâfir" olarak görülmesine sebep oldu. Osmanlı'ya tabi olan Kırım halkının çoğunluğu bu durum karşısında ayaklandı. Neticede Şahin Giray da Kırım'ı terk etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine II. Katerina kendisi için büyük stratejik önemi olan Kırım'daki denetimini kaybetmemek için 1782'de Potemkin komutasındaki bir Rus ordusunu Kırım'a gönderdi. Osmanlı yanlısı ayaklanmayı bastıran Potemkin 30.000 Kırım Türkünün hayatını kaybetmesine neden oldu ve böylece Kırım'ı bir Rus vilayeti haline getirdi[355].

Katerina askerî zaferlere rağmen barışın sağlanmasından yanaydı. Çünkü savaş Rus ekonomisini tehdit eder hâle gelmişti. Bu esnada Karadeniz'in batısında ve hatta Rusya'nın içinde veba baş göstermiş, yüzlerce ve binlerce insan bu hastalıktan hayatını kaybetmişti. Rusya için ordunun muhafazası ve devamını sağlayan zorunlu askerlik uygulaması[356] ve vergi yöntemi giderek daha da rağbetten düşmekteydi. İlaveten, Avusturya ve Prusya, Rusya'nın Kafkasya'daki askerî zaferlerini ve yayılmasını kendi çıkarlarına aykırı bularak, bu ilerleyişi

[353] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XXII.
[354] Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 153
[355] Feridun Emecen, "Son Kırım Hanı Şâhin Giray'ın İdâmı Mes'elesi ve Buna Dâir Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, İstanbul 1984, s. 315-316.
[356] Rus ordusu için seferberlik, yalnız 1768-1774 seferleri için bile *300.000* askeri kapsayan çok gelişmiş bir askere alma sistemine dayanıyordu. Her ordu da olduğu gibi Rus ordusunda da firarlar yaşanmaktaydı. Fakat bu savaşlar sırasında Rus ordusundaki firar daha evvel Petro'nun ordusundakinden daha az miktardaydı. Genç ve güçlü olanlar asker alımında önceliği teşkil ediyordu. Köyler, hasta ve yaşlıları dahi teslim ediyorlardı. Kendini sakatlama ve para karşılığında ya da yerine birini bularak askerlik sorumluluğundan kurtulma yollarından bir kaçıydı. Yaşam boyu hizmet süresi, 1793'te ancak 25 yıla indirilebildiği için askere alınmak demek ölüm fermanını imzalamak demekti. Rus ordusunun mevcudu bu dönemde 200 binden 350 bine ulaşarak, dünyanın en büyük ordusuna dönüştüğü söylenmektedir. Bu denli büyük bir orduya sahip olmasına rağmen Rus ordusu, Fransız monarşisinin gelirinin beşte biriyle finanse edilmekteydi (Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 153).

durdurmak için ortak hareket etmeye karar verdiler. Osmanlı Devleti bunun üzerine 1770'te Avusturya ve Prusya'dan arabulucuk yapmasını rica ettiyse de bundan müspet bir sonuç alınamadı. Aslında Katerina da barış taraftarı olmasına rağmen savaşla elde etmiş olduğu zaferlerden daha azına razı olmayacaktı[357].

Or Kapısı'ndaki mağlubiyet, Kili'nin düştüğü ve İskaçı köprüsünün yıkılması haberleri İstanbul'da üzüntüye neden oldu (6 Eylül 1770)[358]. Savaştan evvel mevcudu takriben kırk bin kişi olan Kaplan Giray ve Abdi Paşa'nın maiyetindeki Osmanlı ordusu, İsmail Kalesi'nin karşısındaki İsakçı kalesine çekilmeleri mümkünken "sabredemeyip, düşmana karşı iki pare top dahi atmayıp" Turla üzerinden Özi kalesine çekilmişlerdi. Düşman da bunu fırsat bilerek İsmail kalesi önüne kadar "bî-ceng u cidal" ilerlemişti[359]. Kartal sahrasında alınan bu ağır mağlubiyetin ardından Rus ordusunun ilerleyişine engel olabilecek bir unsur kalmadığından Ruslar, Kırım, Eflak ve daha sonra Boğdan'da bulunan İsmail, Kili, Akkirman, Bender ve İbrail kalelerini ele geçirmişti[360]. Osmanlılar açısından Hotin, İsmail, Kili ve Bender gibi kalelerdeki Rus işgali, yalnız stratejik değil aynı zamanda lojistik olarak da büyük bir kayıp anlamına geliyordu[361]. Osmanlı'nın elinde Yergöğü ve Niğbolu kalesinden başka yer kalmamıştı[362]. Kartal muharebesi neticesinde Bender kalesi, Rus General Panin ve İsmail kalesi de General Repnin tarafından zapt olunmuş ve Tuna'nın sol sahilinde kalan diğer, Kili, İbrail, Akkirman kaleleri, yani genel adıyla Bucak mıntıkası Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştı[363]. Bunun İstanbul için anlamı, Osmanlı'nın bu mıntıkadan yapmakta olduğu tedarik sisteminin bozulması demekti[364].

Halil Paşa Filibe'ye sürgün edildi. İvazpaşazade Halil Paşa'ya Mirahur-ı Evvel iken sefere çıkmak ve Silistre muhafazasına iştirak etmek için sadaret tevcih edilmişti. 17 Ocak 1770'te mühr-i hümâyun ile sadrazam Moldovani Ali Paşa'nın Hotin önlerinden çekilmesi ve bu kalenin elden çıkması üzerine sadrazamlık yolu açılmıştı. Bir sene kadar sadrazamlık vazifesini ifa etmiş ve onun sadareti zamanında, 6-7 Temmuz 1770'te Çeşme Limanı'ndaki

[357] David Stone, *a.g.e.*, s.79-81.
[358] Hammer, *a.g.e.*, s. 36.
[359] Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 40-42.
[360] Okan Büyüktapu, *a.g.t.*, s. 31.
[361] Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 155.
[362] Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 45; Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 67.
[363] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 388-389.
[364] Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 155.

Osmanlı donanması Ruslar tarafından yakılmış ve Kartal (Kagul) muharebesi vuku bulmuştur[365].

Osmanlı ordusunun bu savaşta vermiş olduğu zayiat kadar ordunun geri çekilişi esnasında Moldovani Ali Paşa'nın yapmış olduğu askerî-stratejik hatalar da oldukça tartışılmıştır. Taşkın suları nedeniyle köprü kurulamadığı halde Tuna'dan karşıya geçme kararını alması tarihçiler tarafından eleştirilmiştir. Çağdaşı bazı tarihçiler bu çarpışmayı "Halil Paşa inhizamı" adıyla anmışlardır. Kartal hezimeti, İstanbul'a ordugâhtan yazılan 20 Rebiülahir 1184 (13 Ağustos 1770) tarihli ayrıntılı bir mahzarla duyurulmuştu. Ayrıca Halil Paşa, padişaha doğrudan yazmış olduğu arizada, elindeki mevcut askerle iş görülemeyeceğini bildirerek barış görüşmelerine başlanmasını istemiştir. III. Mustafa, İvazzade Halil Paşa'yı hemen görevden almadı. Sadrazam, İsmail ve Bender gibi kaleleri karşı koyamadan Ruslar'a teslim etti. Sefer mevsiminin sona ermesi ve ordunun kışlamak için Babadağ'a yönelmesinden sonra Halil Paşa görevinden alındı. 2 Razaman 1184'te (20 Aralık 1770) tarihinde gelen hatt-ı hümâyun ile görevden azledilen Halil Paşa'nın göreve geldiği günden beri bir işte muvaffak olamadığı belirtilmekte, yeni sadrazam Silahdar Mehmed Paşa'nın tayin fermanında ise Halil Paşa pek çok kusur ve kabahatle, vaktini "müteallikat ve hevasına sarfetmek"le suçlanmaktaydı[366].

Bender işgal edilince 16 Ekim 1770 tarihinde Ruslar, Serdar-ı Ekrem'e bir elçi göndererek iki devlet arasındaki barış müzakerelerine başlamak istediklerini haber vermişler ve bu müzakerelerde bir arabulucu olmasını istemediklerini belirtmişlerdi. Serdar-ı Ekrem'in bu tür müzakereler hususunda tam yetkisi olmasına rağmen İstanbul'u konuyla ilgili bilgilendirmek ve cevabı beklemek istemişti. Ahmed Resmî'ye göre İstanbul'daki bazı devlet adamları Rusların barış talebini zafiyet olarak yorumlamış ve Serdar-ı Ekrem'e avantajlı duruma gelene dek savaşa devam etmesi yönünde görüş belirtmişlerdi. 6 Kasım 1770 tarihinde Rusların barış talebi geri çevrildi. Zira gerçekte Bab-ı Ali Avusturya ve Prusya'nın barış müzakerelerine arabuluculuk ederek Rusların talep ve isteklerini kendi lehinde düzenleyebileceklerini umut ediyordu[367]. Ruslar, özellikle Avusturya ve Prusya'nın arabuluculuk etmesinden yana değildi. Zira Rusların Tuna Havzası'nda ilerleyişi Avusturya aleyhinde gözükmekteydi. İki yıl süren Osmanlı-Leh savaşlarında Ruslar gerek iktisadî gerekse askerî güç olarak oldukça zarar görmüştü. Dolayısıyla her hangi bir Avusturya saldırısıyla başa

[365] Giridî Ahmed Resmî, *a.g.e.,* s. 46-47; Fikret Sarıcaoğlu, "İvazzade Halil Paşa", Diyanet Vakfı, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Ankara 2001, s. 495.
[366] Fikret Sarıcaoğlu, *a.g.m.,* s. 495.
[367] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.,* s. 67-68.

çıkabilecek durumda değillerdi. Prusya da Rusların daha fazla ilerlemesine göz yummak istemiyordu çünkü bu durum Avrupa'daki güç dengeleri açısından zararlı olabilirdi[368]. Avusturyalılar, Rusların Tuna'nın kuzeyindeki ilerleme ve işgalinden had safhada rahatsızdı ve Osmanlı ile gizli bir ittifak yaparak gerektiği takdirde Rus tehdidine karşı Osmanlı lehine arabuluculuk ve askerî destek sağlayacağını garanti etmişti. Bu antlaşma için Osmanlı Devleti Avusturya'ya 4000 kese akçe göndermişlerdi. Fakat bu antlaşma, Rusya ve Avusturya'nın ve Prusya ile Lehistan'ın bölünmesi ile ilgili anlaşması neticesinde gerçekleşemedi[369].

6/17 Ağustos'ta Bucak eyaletindeki Nogay Tatarlarının lideri olan 26 Mirza, güçlü Bender Kalesi'ni muhasara eden Kont Panin'e gelerek, halklarının Rusya'ya tâbi olmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Sadakatlerini ispatlamak için rehine bırakmışlar ve Kırım halkını Rus hâkimiyetini tanımaya teşvik edeceklerini ve çariçeye tâbi olmayan hiçbir hanı tanımayacaklarını vaat etmişlerdi. 27 Eylül'de çift başlı kartalı taşıyan bayrak Bender Kalesi surlarına dikilmiş ve Rakka valisi Ruslara esir düşmüştü. Dobruca'daki Tuzluca ve İsakçı ateşe verilmişti. Glebov, İbrail'de geri püskürtülmüşse de, Kasım ayında Tuna Nehri soğuktan buz tuttuğunda, Türk Ordusu İbrail'den ayrılmak zorunda kalmıştı. 25 Kasım'da Tolstoy, Eflak başkenti Bükreş'e girmiş; bir yıl sonra Yergöğü, Rus General Olitz'in eline düşmüştü. Özi ve Kılburun'da da Ruslar ve Kırım ordusu arasında çarpışmalar meydana gelmiş, kuşatma esnasındaki Kaplan Giray Han'ın azli, karışıklığın daha da büyümesine neden olmuştu[370]. Kartal Muharebesi'nden sonra İvazpaşazade Halil Paşa azledildi ve yerine 24 Aralık 1770 tarihinde Silahdar Mehmed Paşa getirildi[371].

Yeni sadrazam ordu için sipahi toplamak üzere harekete geçti, fakat sadece birkaç yüz sipahi toplayabildi. Zira mevcut unsurlar levent, serdengeçti ve dalkılıç olarak eşkıyalık ve ganimet peşindeydiler. Yağmalarını durdurmaya çalıştığı için Osmanlı damatlarından biri olan Rumeli Beylerbeyi'ni ve subaylarını katletmişlerdi. Silahdar Mehmed Paşa, 1771 yılının Ekim ayı boyunca, Rus orduları gelinceye değin Babadağ'da kaldı. Ruslar bu esnada, Tatarlar ve Türkler arasındaki irtibatı koparmak için Kırım üzerine yürüyorlardı. Dolgoruki uzun bir kuşatmadan sonra Orkapı'yı ele geçirmiş, peşi sıra Koslov'a yerleşmişti. Serasker İbrahim Paşa ve Yeniçeri Ağası tarafından müdafaa edilen Kefe, Rus topçu ateşi karşısında dayanamadı ve düştü. Kerç, Taman, Sudak ve Yenikale de fazla direnemeden işgal edildi. Kırım'daki

[368] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 68.
[369] Metin Bezikoğlu, *a.g.t.*, s. 68.
[370] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 403-404.
[371] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 405-406.

mirzaların çoğu 1 Temmuz'da Dolgoruki'ye gelerek ona tabii olduklarını belirtti[372]. Bunun üzerine barış müzakerelerine başlandı. Silahdar Mehmed Paşa azledilip yerine Muhsinzade Mehmed Paşa geldi.

Muhsinzâde Mehmed Paşa Şâban 1184'te (Aralık 1770) Bosna valiliğiyle beraber Rumeli seraskerliğine getirilmişti. Bu vazifesine Vidin, Eflak ve Boğdan seraskerliği de eklenmişti. Mehmed Paşa, Ekim 1771'de Vidin'den aralarında birçok âyanın da bulunduğu 30-40.000 kişilik bir orduyla Yergöğü'ye geldi. Bu esnada Bükreş muhasarasında Serdâr-ı ekrem Silâhdar Mehmed Paşa'nın savaştaki başarısız komutası yüzünden azledilmesi, Muhsinzâde'nin ikinci kez sadrazam ve Serdâr-ı ekrem tayin edilmesine sebep olmuştu (28 Kasım 1771). Yeni sadrazam 19 Aralık'ta Şumnu'ya geldi. Muhsinzâde Mehmed Paşa, ordunun yetersiz vaziyetini görerek Rusya ile barış müzakerelerinin başlamasına ön ayak oldu[373].

1772'inin Ağustos'unda Bükreş'te başlayan müzakereler Osmanlı Murahhası Abdürrezak Bâhir Efendi ile Rus Murahhası Obreskov'un başkanlığında gerçekleşti. Ancak müzakereler, Kırım'ın statüsü konusunda tıkanmış, Muhsinzâde Mehmed Paşa barışa yanaşmamıştı. 1773 Mart'ında savaş yeniden başladı. Ancak Ruslar 1773 Ekiminde Tutrakan'ı ele geçirip Pazarcık'ı yaktılar. O esnada, Osmanlı sadrazamı ise Şumnu'da bulunmaktaydı. 1774'te iki ordu Varna ile Şumnu arasında bulunan Kozluca mevkinde karşı karşıya geldiler. Rus Ordusunun taarruzu sonucu Yeğen Ahmed Paşa'ya bağlı ve Abdullah Paşa'ya bağlı birlikler kaçtı. Ruslar bu başarılarından sonra 1774 baharında Osmanlı sadrazamının ve Ordugâhın bulunduğu Şumnu'yu kuşattılar[374]. Kuşatmanın sonunun Osmanlı için hayırlı olmayacağını önceden kestiren Muhsinzâde Mehmed Paşa, çaresiz kalıp sadaret kethüdası Ahmed Resmî Efendi'yi barışının yapılacağı Küçük Kaynarca kasabasına yollamıştı[375].

Bender şehri, 10 saat süren muharebe neticesinde; İbrail 18 günlük muhasaradan sonra[376] Kili ise 24 günlük muhasaranın ardından Rusların istilasına uğramıştı. Burada yine en uzun direnişin Kili'de cereyan ettiği görülmekle birlikte Tuna boyundaki kalelerin tamamının

[372] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 405-406.
[373] Yuzo Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C: 31, Ankara 2006, s. 49.
[374] Ersin Kırca, *a.g.t.*, s. XXIII-XXIV.
[375] Yuzo Nagata, *a.g.m.*, s. 49.
[376] Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, C. 2, Matbaa-i Ahmed İhsan, 1227/1812-13, s. 176.

Rusların eline geçmesi engellenememişti. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbine damgasının vuran iki muharebe vardı: İlki 1769'da Hotin'in düşüşü ve ikincisi Kartal (Kagul) muharebesi.

1768-1774 Osmanlı-Rus harbinin en mühim kara muharebelerinden biri olarak geçen bu savaşın neticesinde elden çıkan Kili Kalesi, 1774 yılında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması'na kadar Rusların elinde kalacaktır. Zikri geçen antlaşmasının 16 maddesine göre 'Bucak, Akkirman, Kili, İsmail kaleleriyle, sair kasaba ve köyleri ve Bender kalesi tamamen Osmanlı Devleti'ne iade edilecektir."[377] Demek ki 1770 yılında elden çıkan Kili Kalesi 1774 yılındaki Kaynarca Antlaşması'na kadar Ruslar'ın elinde kalmıştır. Bu Kili Kalesi'nin Osmanlı'nın elinden ilk çıkışıdır. Bu sebeple 1770-1774 yılları arasında kalenin vaziyetiyle alakalı Osmanlı kroniklerinde ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

[377] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 424.

III. BÖLÜM

A- 1774-1792 arası Osmanlı-Rus Savaşları ve Osmanlı'nın Vaziyeti

Kuzeydeki Osmanlı hâkimiyeti, Fatih Sultan Mehmed döneminde Gedik Ahmed Paşa komutasındaki donanmanın 1475 yılında Kırım'ı ele geçirmesiyle başlamış 1783'ta Kırım'ın Rusya tarafından ilhakına kadar devam etmişti[378]. I. Abdülhamid (1774-1789) tahta çıktığında selefi III. Mustafa zamanında başlamış olan Osmanlı Rus Savaşı (1768-1774) son safhasına gelmiş bulunuyordu. Devlet bir yanda bu savaşla meşgul olurken öte yanda uzun süren savaşların vermiş olduğu yıkıntılar ve çeşitli eyaletlerde görülen karışıklıklarla uğraşmak ve had safhaya varan malî sıkıntılara bir çözüm bulmak zorundaydı. I. Abdülhamid tahta geçtiğinde Rus savaşına devam etme kararı almasına rağmen Osmanlı kuvvetlerinin Kozluca (Varna yakınları) mevkinde düşmana mağlup olmaları ve Serdar Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Şumnu'daki karargâhına geri çekilmek zorunda kalması üzerine Osmanlı Devleti için Rusya'nın ileri sürdüğü ağır şartları kabul etmekten başka bir yol kalmamıştı. Osmanlı Rus savaşını bitiren mütareke 21 Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca[379]'da imzalandı[380]. Antlaşmanın *21 Temmuz* tarihinde imzalanmasının Ruslar için sembolik bir anlamı vardı. Rus temsilcisi Repnin, I. Petro'nun Prut mağlubiyeti sonrasında imzalanan antlaşma ile aynı tarihe getirilmesi için antlaşmayı imzalamayı dört gün sonrasına bırakmıştı[381]. Nitekim Ruslar Kartal (Kagul) savaşın anısına bastırdıkları paranın üzerine de 21 Temmuz tarihini atmışlardır[382].

Küçük Kaynarca antlaşmasının on altıncı maddesine göre "Bucak, Akkirman, Kili, İsmail kaleleriyle, sair kasaba ve köyleri ve Bender kalesi tamamen Osmanlı Devleti'ne iade" edilmişti[383].

Küçük Kaynarca, tarihçiler arasında Osmanlı'nın Karlofça'dan sonra imzaladığı en ağır şartları taşıyan antlaşma olarak kabul edilmektedir. Antlaşmadan sonra iki devlet arasındaki

---

[378] Bu konudaki geniş malumat için bkz. Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

[379] Tuna Nehri'nin güneyinde, Silistre'ye yakın bir mesafede bulunan *Küçük Kaynarca Köyü*'nde imzalandığı için bu isim verilmiştir. Antlaşma 28 esas iki de ek maddeden müteşekkildir. Bu antlaşmanın en önemli maddeleri 2., 7. ve 14. maddedir. 2. madde ile Kırım'ın bağımsızlığı; 11. madde ile de Rus ticaret gemileri Boğazlar'dan serbestçe geçiş hakkı kazanıyordu. (Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 46-47). 7. ve 14. maddeler dönemin politikacıları ve tarihçileri tarafından yanlış yorumlanmıştır. Iorga ve Hammer de bu tarihçiler arasındadır.

[380] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (İçinde) C. 1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2013, s. 65-66.

[381] Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları: Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 19, s. 141

[382] Bkz. Ek 9.

[383] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 424.

sınır, Aksu (Buğ) nehri olarak belirlenmişti. Bu antlaşma Rusya'nın Kırım'ı kendi topraklarına katma yolundaki ilk adımını teşkil etmektedir. Andlaşmanın Ruslar'ın Ortodoksların hâmisi olma ve İstanbul'da bir Ortodoks kilisesi kurmasıyla alakalı olan 7. ve 14. maddeleri oldukça karışık yorumlara sebebiyet vermiştir. Amerikan Bağımsızlık ilânın Atlantik için ne önem taşıyorsa Küçük Kaynarca Andlaşması da Yakın-Doğu için o derece öneme sahip bir belgedir. Osmanlı Devleti, Ortodoks tebaayı andlaşmada geçen "sıyanet" (koruma, muhafaza etme, himâye) tâbiri ile kendisi koruyacağını taahhüt etmektedir. Rusya, Osmanlı hükümetine bu hususta şüpheli gördüğü durumlarda ancak müracaat edebilme hakkına sahiptir. Yoksa Ortodoks Hıristiyanların hâmiliği üstelenmiş ve Osmanlı diplomatları bunu kabul etmiş değildi. 7. ve 14. maddelerin yazımındaki müphemlik böyle yorumlara yol açmış görünmektedir[384].

Bütün bu kazanımların yanında Rusya bir de Boğazlardan, Rus ticaret gemilerinin geçişi için serbestlik elde etmişti. Rusya ile yapılan bu barış antlaşmasından sonra Avusturya'nın Boğdan Beyliği'nin bir parçası olan Bukovina'yı 1775 yılında, kendi topraklarına katması ve Osmanlı Devleti'nin bu duruma seyirci kalması diplomatik ve askerî olarak Osmanlı'nın çaresizliğini göz önüne sermektedir. Diğer Avrupa orduları kadar düzenli ve talimli olmayan Rus ordusu karşısında alınan mağlubiyet Osmanlı'nın askerî yetersizliğini iyice açığa vurmuştu. Osmanlı Devleti'ni Avrupa haritasından tamamen silinmek gibi akıbetten koruyan büyük devletlerin Osmanlı'yı kendi aralarında taksim edememesi olarak gösterilmektedir. XIX. Yüzyıl boyunca Devlet-i Aliyye'nin bekâsı Avrupalı büyük devletlerin aralarındaki kuvvet ve menfaat dengelerine bağlı kalmıştır[385].

Avrupa ordularına kıyasla modern silah teknolojisi ve talimli bir orduya sahip olmayan Rusya'nın modern talim terbiye usullerini askerî stratejiye uygulamaktan uzak olan Osmanlı Devleti karşısındaki savaşını Prusya Kralı Frederich "*körlerle tek gözlülerin savaşı*" olarak nitelendirmiştir[386].

Askerî alandaki bu mağlubiyetler I. Abdülhamid devrinde bir takım köklü olmayan ıslahatların yapılmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin Anadolu'da bir anarşi kaynağı haline gelen *Levent teşkilatı* kaldırılmış, Fransa'dan uzman askerler getirtilerek *Topçu ve Lağımcı* ocaklarının ıslahına çalışılmıştır. Ayrıca III. Mustafa devrinde kurulan *Sürat Topçuları Ocağı*'nın mevcudunun arttırılması yoluna gidilmiştir. Rusya ile çıkabilecek muhtemel bir savaşa hazırlı olmak için Rumeli ve Kafkas sahilleri ve hususiyetle Boğazlar tahkim edilmiştir.

---

[384] Bu konudaki ayrıntılı malumat için bkz. Roderich H. Davidson, "Küçük Kaynarca Antlaşması", (Çev. Erol Aköğretmen), *Slavis Review*, C. 35, S. 3, s. 342-368.
[385] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 65-66.
[386] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 139-140.

1773 yılında Baron de Tott'un öncülüğünde Riyâziye Mektebi adıyla matematik eğitimi verecek bir mektep açılmıştır. 1784'te mühendishaneye bir de istihkâm kısmı ilave edilmiştir. Bütün bu yüzeysel girişimlere rağmen ordunun esasını teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nda herhangi bir reform yapılamamıştı. 1770'te Çeşme'de Ruslar tarafından yakılan Osmanlı donanması, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gayretleriyle yeniden inşa edilmeye çalışılmış, bu maksatla Ege, Marmara, Karadeniz ve İstanbul'daki tersaneler gözden geçirilerek ihtiyaç duyulan gemilerin yapımına çalışılmıştı[387].

Kırım'ın Ruslar'ın eline geçmesi ve 1777'de evvelce Petersburg'da bulunmuş ve Katerina'nın sempatisini kazanmış olan Şahin Giray'ın askeri baskı altında han seçtirilmesi yani Kırım'daki Osmanlı nüfuzunun kaybı, payitaht olan İstanbul'u da Ruslar tarafından tehdide açık hâle getirmişti. Babıâli'de buna karşılık İstanbul'da bulunan Selim Giray'ı Kırım Hanı tayin ederek, başkent Bahçesaray'a gönderdi. İki han arasındaki taht mücadelesini Şahin Giray kazanınca Selim Giray İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti Rusya ile yeni bir savaşa girişmeye niyet ettiyse de Fransa'nın araya girmesiyle bundan vazgeçti[388]. Kırım'da Ruslar sebep olduğu olaylar ve iç karışıklıklar Rusya ve Osmanlı arasında ikinci bir savaşı gerektirecek boyutlara varmışken 10 Mart 1779 yılında yapılan *Aynalıkavak Tenkihnâmesi* Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranlı vaziyeti aksettirir niteliktedir. 1779'da Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Ruslar tarafından kasıtlı olarak karışık ve muğlâk bırakılmış maddeleri açmak ve izah etmek için Türk ve Rus yetkililerinden oluşan bir konferans Aynalıkavak Sarayı'nda toplanmış ve yeniden imzalanan antlaşma Aynalıkavak Tenkihnâmesi adıyla tarihe geçmişti[389]. Bu tenkihnâmede Kırım'ın müstakil kalması, Rus askerlerinin geri çekilmeleri, Şahin Giray'ın han olarak tanınması ve padişahın halifelik sıfatının geçerlilik kazanması gibi yeni uzlaşmalara rağmen aradaki sürtüşmeler devam etmişti. Kırım'ı tamamen Rus topraklarına katma arzusunda olan II. Katerina, Kırım'da Şahin Giray aleyhine çıkan bir ayaklanmayı bahane ederek Rus kuvvetlerini Kırım'a sokmuş ve Kırım'ı tamamen ilhak ettiğini ilân etmiştir. Askerin disiplinsizliği, harp hazırlıklarının yetersizliği, malî sıkıntılar gibi şartları göz önünde bulunduran Osmanlı Devleti, o sıralarda Amerikan İstiklâl Savaşı ile meşgul olan ve bu yüzden birbiriyle uzun bir mücadele içinde olan İngiltere ve Fransa'dan da herhangi bir

[387] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 66-67.
[388] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 48.
[389] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB, İstanbul 1993, s. 469.

yardım göremeyeceğini hesaba katarak Rusya'nın Kırım'ı ilhâkını 8 Ocak 1784'te verdiği bir "sened" ile resmen tanımıştır[390].

Kırım'ın işgal ve ilhakından sonra, Katerina, Karadeniz kıyılarında kaleler, tersaneler ve donanma inşa ettirmeye başladı[391]. Kırım'daki Rus ilhakı, Kırım'da yaşayan binlerce Müslümanın, imparatorluk tarihinin ilk büyük göç akınına, Osmanlı topraklarına göç etmesine sebep olacaktır. Kırım'ı ele geçiren ve burayı askerî bir üs haline getirmeye çalışan Alman asıllı Rus, II. Katerina, genellikle "*Grek projesi*" adı altında Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşmek ve Bizans'ı yeniden diriltilmeyi planlamaktaydı. Bu plan doğrultusunda 1779'da doğan torununa *Konstantin* ismini vermiş, Osmanlı topraklarının nasıl bölüşüleceğini gösteren haritalar hazırlatmış ve bu hususta Avusturya hükümdarı *II. Joseph* ile *Mohilow* şehrinde müzakerelerde bulunmuştu. II. Katerina'nın bu amacı öyle noktalara varmıştı ki torun Konstantin Ege adalarından özel olarak getirtilen sütanneler vasıtasıyla Grek sütü ile emzirilmeye dahi başlanmıştı[392].

Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) esnasında İngiltere, Prusya ve Hollanda; Avusturya ve Fransa'ya karşı ittifak yapmışlar ve galip gelmişlerdi. Avusturya'nın Prusya'ya yenilmesi bu devleti kuvvetli bir müttefik aramaya sevk etti. Avusturya Şansölye'si *Kaunitz* bu müttefiki Rusya'da bulmuştu. Bunun sonucu olarak 1781 yılının Nisan ve Mayıs aylarında II. Joseph ile II. Katerina arasındaki yazışmalarda, iki devlet arasındaki ittifak resmen kurulmuş oluyordu. Buna göre Osmanlı Devleti'ne açılacak bir savaşta, iki taraf birbirlerine yardım edeceklerdi. Yine iki taraf Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve Avrupa'daki topraklarının ele geçirilmesi halinde, Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacakları hususunda bir antlaşma meydana getirmişlerdi ki "Grek Projesi" adı verilen tasarı buydu. Grek Projesi'ne göre, Eflâk, Boğdan ve Beserabya'da, yani Dinyester (Turla) Nehri ile Tuna Nehri arasındaki topraklarda bir "Daçya Devleti" kurulacak, Dinyester'e kadar olan Karadeniz kıyılarını Rusya alacak; Avusturya'ya da Sırbistan, Bosna, Hersek ve Dalmaçya kıyıları ile Eflâk'ın küçük bir kısmı verilecekti. Osmanlı Devleti, Avrupa'dan tamamen çıkarılır, üstüne bir de İstanbul zapedilirse o zaman başkenti İstanbul olan ve Rusya'ya bir ittifak ile bağlı bulunacak bir "Grek Devleti", yani Bizans Devleti kurulacak ve bu devletin başına Katerina'nın torunu Konstantin getirilecekti. Osmanlı

[390] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 68.
[391] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 49.
[392] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 69.

İmparatorluğu'nun Asya ve Afrika'daki topraklarıysa Fransa, İngiltere ve İspanya arasında taksim edilmek üzere bu devletlerin keyfiyetine bırakılacaktı[393].

II. Katerina ve II. Joseph'in Kırım gezileri, üzerlerinde "Bizans yolu" yazılı zafer taklarından geçmeleri siyasî gerilimi had safhaya vardırmıştı. Duruma daha fazla seyirci kalmak istemeyen Osmanlı Devleti Koca Yusuf Paşa'nın sadaretinde, Rusya'yla aralarındaki ihtilaflı hususların çözülmesi konusunda yapmış olduğu tekliflerin reddedilmesi üzerine *17 Ağustos 1787*'de Rusya'ya harp ilân etti[394]. Avusturya ertesi yıl Rusya'ya katılacaktı. Rusya, Özi ve Akkirman kalelerini ele geçirmeyi ve yeni Karadeniz toprakları için bir tampon vazifesi görecek olan bağımsız bir Daçya devleti kurmayı hedefliyordu[395].

Savaş ilânından altı ay sonra Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı 9 Şubat 1788'de savaş ilân etmesi Osmanlı Devleti'nde büyük bir şaşkınlığa sebep olmuştu. Bu savaş ilânından sonra Osmanlı artık iki cephede birden savaşmak zorunda kalıyordu. Osmanlı ordusu Avusturya'ya karşı başlangıçta bazı zaferler elde ettiyse de neticede ordunun disiplinsizliği, talimsizliği, seçilen komutanların ehliyetsizliği, düşmanın faaliyetlerine kış aylarında da devam etmesi gibi nedenler kara harplerinde genel bir mağlubiyete ve Hotin gibi önemli kalelerin elden çıkmasına sebep oldu. Karadeniz'de Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın donanma harekâtı başarısız olduğu gibi Ruslar'ın Osmanlı için önemli bir müstahkem mevki olan Özi kalesini muhasara altına almalarının da önüne geçilemedi. Ocak 1789'da Özi'nin Ruslar'ın eline geçmesi ve sayıları takriben 25 bine varan sivil halkı katletmeleri haberleri İstanbul'u sarstı. I. Abdülhamid bu gelişmelerden duyduğu üzüntü dolayısıyla hastalanarak 7 Mayıs 1789'da vefat etti[396].

Ordu-yı Hümâyun 80 bin düşman askerinin beş koldan hücumuna maruz kalmış ve Ruslar gece saat 1'de Özi Kalesi'ni istilâ etmişlerdi. Bunun üzerine 30 bin Osmanlı askeri kaleyi geri almak için hücum etmişse de bunların 7 bini şehit düşmüş geri kalan neferlerin çoğu Rus askerlerince esir alınmışlardı. Çavuş İnce Mehmed adında bir nefer kayığa binerek Sünne Boğazı'ndan geçerek Kili'ye gelmiş ve bu hadiseyi Kili ahalisine duyurmuştu. Tuna sahilindeki ordunun mağlup, "tar u mar" olduğunu, Tuna sahilinin ehliyetli neferden yoksun kaldığını, bu yüzden Kili'yi müstahkem hale getirmek gerektiğini haber vermişti[397].

---

[393] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 49.
[394] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 70.
[395] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi (18. Ve 19. Yüzyıllar)*, Tercüme: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, C. 1, 3. Baskı, İstanbul 2013, , S. 79.
[396] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 70.
[397] BOA, HAT, nr. 13/453 (tarihsiz).

I. Abdülhamid'in vefatından sonra tahta III. Selim (1789-1808) geçti. Rusya, onun saltanatı sırasında Eflak-Boğdan'ı işgal etmiş, Akkirman, Bender, Besarabya'yı; Avusturyalılar ise Sırbistan ve Bosna'da yeni başarılar kazanarak ve Belgrad'ı ele geçirmişti. Osmanlı ordusunun cephedeki bu başarısızlıkları üzerine Osmanlı Devleti, yabancı devletlerle Rusya ve Avusturya'ya karşı anlaşma yolunu tutmak zorunda kaldı. Bu antlaşmalardan ilki İsveç ile ikincisi de Prusya ile yapılacaktı[398].

18. Yüzyılın başından itibaren Rusya'nın Karadeniz kıyılarında olduğu gibi Baltık Denizi kıyılarına doğru genişleme politikası bilinmekteydi. Bu da Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu ile İsveç'in ortak düşmanı haline getirmişti. Rusya'nın Avusturya ve Prusya ile birlikte Lehistan'ı aralarında paylaşması ve 1787 yılında Avusturya ile müttefik olarak Osmanlı Devleti'ne saldırması, sıranın kendisine geleceğini anlayan İsveç'i harekete geçirmiş bunun üzerine İsveç Kralı *III. Güstav*, 1788 yılında Rusya'ya savaş ilan etmişti. İsveç bu tarihlerde malî ve askerî yönden zayıf olmasına rağmen İngiltere'nin teşviki, para ve asker vaadi üzerine Rusya'ya savaş açmıştı. İsveç Kralı III. Güstav, Osmanlı Devleti'ne başvurarak Rusları hem deniz hem de karadan kuşatarak bir kısım kuvvetlerini ve donanmasını Baltık Denizi'nde tutmayı; buna karşılık Osmanlı Devleti'nin İsveç'e savaş boyunca sekiz bin, savaştan sonra da on yıl süreyle yılda üç bin kese altın vermesini önermişti. Osmanlı Devleti de içinde bulunduğu vaziyet itibariyle bu teklife olumlu yaklaşmak zorunda kalmıştı. Nitekim İsveç'in 1788'de savaşa girmesi, Rusya'nın Baltık donanmasını Akdeniz'e göndermesine engel olmuştu. Bu hamle ise Osmanlı-Rus-Avusturya savaşının Akdeniz'e yayılmasını engellemiş, aynı zamanda Rusya'yı iki cepheli bir savaşı sürdürmek zorunda bırakmıştır. İsveç'in bu hamlesi üzerine Rusya da Danimarka'yı, İsveç aleyhine bir savaşa kışkırtmak istediyse de İngiltere ve Prusya'nın Danimarka'yı tehdit etmeleri üzerine bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı ile İsveç arasındaki ittifak girişimleri ve anlaşma vaatleri Rusya'nın yanında Avusturya'nın da Osmanlı'ya savaş ilân etmesi üzerine Osmanlı'nın içine düşmüş olduğu malî sıkıntıdan dolayı bir müddet gecikti. Sonuçta 11 Temmuz 1789'da Osmanlı-İsveç ittifak antlaşması imzalandı. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan bir devletle "karşılılık esası"na dayanmadan yapmış olduğu bu antlaşma İsveç'in Rusya'ya açmış olduğu savaşlarda pek fazla etkili olmaması ve 1790'da Rusya ile bir antlaşma imzalayarak savaştan çekilmesinden ötürü fazla yarar getirmedi. Fakat Osmanlı Devleti bu defa başka bir Kuzey Avrupa devleti olan Prusya ile 31 Ocak 1790'da geniş kapsamlı bir ittifak antlaşması imzaladı[399].

[398] Rifat Üçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, 5. bs., s. 63
[399] Rifat Üçarol, *a.g.e.*, s. 64.

Hıristiyan bir devletle "karşılılık esası"na dayalı bir antlaşmanın Osmanlı tarihinde örneği olmaması, bu hususta bürokratlar arasında uzun tartışmalara yol açmış, nihayet şeyhülislamın müspet yönde verdiği fetva üzerine ancak imzalanabilmiştir. Prusya ile yapılan bu antlaşma, Osmanlı tarihinde Hıristiyan bir devletle karşılılık esasına dayalı yapılan ilk antlaşmadır ve bu suretle Osmanlı Devleti Avrupa diplomasisine ve ittifaklar dönemine girmiştir. Fakat Osmanlı-Prusya ittifakı da Osmanlı Devleti için beklenilen sonucu doğurmamış, Rusya ve Avusturya ile iki cephede birden savaşı göze alamayan Prusya, İngiltere'nin Rusya ile ticarî ilişkilerini bozmamak için Prusya'ya destek vermemesi üzerine etkisiz kalmıştır[400].

20 Şubat 1790'da Avusturya İmparatoru II. Joseph öldü ve yerine II. Leopold geçti. Yeni imparator Osmanlı Devleti ile yapılan ve uzayıp giden bu savaştan memnun değildi çünkü savaşın malî yükü Avusturya'nın bütün imkânlarını eritiyordu. 1789 yılında Fransa'da vuku bulan ihtilâl, Avusturya'nın yanında bütün Avrupa devletinin huzursuzluğuna sebep olmuş, bu ve bunun gibi nedenlerden ötürü Avusturya Osmanlı Devleti ile barış yapmanın yollarını aramaya başlamıştı. Avusturya'nın genişlemesini kendi çıkarlarına aykırı bulan, bu savaştan kendi topraklarını genişletme amacını güden Prusya'nın *Hertzbert Planı* doğrultusunda Osmanlı Devleti ile yapılan ittifaktan sonra harekete geçmesi, tahta yeni çıkan Kayser *II. Leopold*'u (1790-92) Prusya ile 27 Temmuz 1790'da *Reichenbach Antlaşması*'nı yapmaya zorladı. Avusturya, bu antlaşma gereğince Osmanlı Devleti ile barış yapmaya razı oldu ve böylece iki devlet Yergöğü'de bir mütareke imzalayarak 18 Eylül 1790'da savaşa son verdi. Avusturya'nın Prusya'nın tehditleri karşısında savaştan çekilmesiyle başlayan barış görüşmeleri uzun pazarlıklardan sonra 4 Ağustos 1791'de *Ziştovi*'de imzalandı. Yapılan Ziştovi Barış Antlaşması'yla Osmanlı Devleti yeniden savaştan önceki sınırlarına kavuşuyordu. Osmanlı, Belgrad dâhil kaybettiği bütün yerleri ufak tefek sınır değişiklikleri haricinde geri kazanmıştı. Bu tarihten itibaren Avusturya da Osmanlı Devleti gibi aynı hastalıktan mustarip, aynı düşman tarafından tehdide açık hale gelmiştir. Zira Balkanlar'daki Slav ve Ortodoks tebaa üzerindeki Rus nüfuzu, Avusturya ve Osmanlı hâkimiyetinde bulunan milletlerin millî davalarını Rusya'nın yardımıyla başarıya ulaştırma gayretleri, sınırları dâhilinde tıpkı Osmanlı gibi, Slav unsurlar barındıran Avusturya için de bir sorun halini almıştı. Ruslar'ın Balkanlar'daki Ortodoks ve Slav unsurları kullanarak hâkimiyet ve nüfuz sahasını genişletme siyaseti karşısında Osmanlı ve Avusturya, bekalarını temin için bir kader birliği meydana getirecek ve bu durum imparatorlukların dağılışına kadar böylece devam edecekti. Öte taraftan

[400] Rifat Üçarol, *a.g.e.*, s. 66-67.

Avusturya cephesinin kapanması üzerine Osmanlı ile ittifak halinde olan İsveç ile savaş halinde olan II. Katerina, İsveç ile 14 Ağustos 1790'da imzalanan *Marale Antlaşması* ile mücadeleye son vermek zorunda kalmıştır[401].

Osmanlı Devleti, Avusturya ile imzalanan Ziştovi Antlaşması'ndan sonra bütün kuvvetlerini tek bir cephede Rusya üzerine sevk etme yönünde bütün diplomatik hamleleri tamamlamıştı. Padişah III. Selim, Rusya ile harbe devam edilmesinden ve Kırım'ın geri alınmasından yanaydı. Fakat Osmanlı ordusunun perişan hâli savaşın devamına imkân vermiyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Avusturya ile barış görüşmelerini 1790 yılı sonbaharında, Rusya Osmanlı'yı tek başına savaşa zorlamak için bütün kuvvetleriyle hücuma geçmişti. Bu hücum sırasında Ruslar, 23 Ekim 1790'da *Kili* ve *İsmail* gibi stratejik öneme haiz müstahkem kaleleri ele geçirmiş, 1791 yılı yaz aylarındaki askerî harekâtta Kafkas cephesinde *Anapa* ve *Soğucak* gibi önemli kaleleri işgal etmişlerdi[402]. Üstüne bir de bu buhranlı zamanlarda işbaşına getirilecek olan sadrazamların "kura çekilerek" veya "istihareye yatılarak" belirlenmesi gibi vahim durumlar, içine düşülen çaresizliğin açık bir işaretiydi. Çekilen kura neticesinde sadrazam Şerif Hasan Paşa azledilerek yerine Koca Yusuf Paşa 1791'de yeniden sadrazam yapılmıştı[403].

Osmanlı ordusunun 1791'de Maçin'deki son hezimetiyle birlikte Osmanlıların Ruslar karşısında zafer kazanmalarının mümkün olmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine iki taraf arasında sekiz aylık bir süre için 18 Ağustos 1791'de *Kalas Mütarekesi*; arkasından da 11 Ocak 1792'de *Yaş Antlaşması* imzalandı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Kırım'ı geri almak amacından kesin olarak vazgeçiyor ve iki devlet arasındaki sınır Aksu Nehri'nden Turla (Dinyester) Nehri'ne doğru geri kaydırılarak, Osmanlı Devleti Özi ve civarındaki araziyi Rusya'ya bırakmak zorunda kalıyordu. Ruslar tarafından ele geçirilen bu arazide bir müddet sonra ileri zamanlarda Karadeniz'deki Rus deniz kuvvetlerinin merkezini teşkil edecek olan Odesa (Hocabey) Limanı kurulacaktır (1796). Yaş Antlaşması ile iki devlet arasında daha önce imzalanan 1774 Küçük Kaynarca, 1779 Aynalıkavak Tenkihnâmesi ve 1784 Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakının Osmanlı Devleti'nde tanındığını bildiren "sened"in halen yürürlükte olduğu teyit ediliyordu. 10 Ocak 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması neticesinde Rusya,

[401] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 70-71.
[402] Anapa Kalesi'nin Ruslar tarafından işgal ve ilhakı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Fedakâr, *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
[403] Rifat Üçarol, *a.g.e.*, s. 69.

savaşarak ele geçirdiği Eflak-Boğdan, Bender, İsmail, Kili, Akkirman ve Bucak'ı Osmanlı Devleti'ne tekrar iade ediyordu[404].

Böylece 1787 yılında, Osmanlı Devleti'nin Rus baskısını ve tehdidini savuşturmak ve Kırım'ı yeniden ele geçirmek için Rusya ile başlayan, sonra da Avusturya'nın katılmasıyla genişleyen 1787-1791 yılları arasında dört yıl süren, 1792 Osmanlı-Rusya ve Avusturya savaşı resmen sona ermiş oldu. Avusturya ve Rusya'nın savaş öncesi aralarında kararlaştırıp uygulamaya koymak istedikleri Grek Projesi başarılı olamadı. Osmanlı açısında savaştaki kayıpsa büyüktü. Kırım'ı yeninden ele geçirmediği gibi yeni topraklar da kaybetti. Ruslar daha güneye indiler. Avusturya, Balkanlar'a daha da yaklaştı. Bu da Osmanlı için Balkanlar'da yeni sorunların başlangıcı oldu. Yeni bu savaş, Osmanlı Devleti'nin askerî açıdan zayıflığını ortaya koymuş, ayrıca ilk defa olarak Avrupalı Hıristiyan devletlerin yardımını aramaya sevk etmiştir. Nitekim bundan böyle Osmanlı Devleti, bekasını temin etmek için diplomasi alanında dışa açılmaya, Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerden yararlanma siyasetine ağırlık vermiştir[405].

1. 1774-1792 Tarihleri Arasında Kili Kalesi'nin Tamiri

Kale'in 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'yla birlikte Osmanlı idaresine iadesinin ardından Osmanlı Devleti'nin muhtemel bir harbe karşı önlemler aldığı, kaleye gerekli mühimmat ve tahkimatı yapma gayreti içinde olduğu görülmektedir. Mesela 1766-67 tarihli bir belgede Kili Kalesi'nin hendek ve şaranpolarının tamiri için gerekli malzemenin tedarik masraflarının temin edilmesi için para gönderilmesi istenmekteydi[406]. Yine Haziran 1777 tarihli belgede İbrail tarafında zahire satışıyla görevli olan *el-Hac Hasan Ağa* ile *Kili Kalesi Bina Emini Hasan Ağa*'ya gönderilen tahrirde, Mübayaacı el-Hac Hasan Ağa'nın askerlerin tayinatları için gerekirse İbrail Muhafızı Vezir Mehmed Paşa'dan borç alarak, un ve arpa satın alması ve elindeki un ve arpaları kayıklara yükleyerek İsmail kasabasına ulaştırması istenmekteydi. İsmail'e geçecek olan yeniçeri, cebeci, topçu, sipah, silahtar, amele, arabacı, çavuş ve sair zabitin konaklaması için ambar ve hanelerin tamir edilmesi, İsmail kasabasına 1000 kile zehair sığdırmak için ambarların tahliye edilmesi istenmekteydi. Kış vakti olduğundan askerlerin konaklaması için Vezir Abdullah Paşa'nın dairesini tahliye edilmesi, üzeri örtülü her bir haneye 25'er asker yerleştirilmek üzere çitten salaşlar, ocaklıklarıyla birlikte

[404] Kemal Beydilli, *a.g.m.*, s. 71-72.
[405] Rifat Üçarol, *a.g.e.*, s. 70-71.
[406] BOA, D.BŞM.BNE, 18-39 (1190/1776-77).

200 zir-i zemin inşa edilmesi ve bunun için 300 işçinin tedarik edilmesi emredilmekteydi. Ayrıca Kili Kalesi Bina Emini Hasan Ağa'nın inşasına memur olduğu Kili Kalesi'nin 1777 yılının Kasım ayına kadar tamamlanması, tamir ve tekmili için gerekli işçi ve levazımatınsa Boğdan ve diğer mahallerden temin edilmesi ve tamiri biten yerlerin defterlerinin Mimar Abdullah'a ulaştırılması isteniyordu[407].

Dergâh-ı ali Kapıcıbaşılarından *Kasap Başı Sabık Hasan Ağa* Kili Kalesi ve sair yerlerin inşa ve tekmiline memur edilmişti[408]. Tatar-ı merkum eliyle derhal bölgeye gitmesine tayin emrinin kendisine okunması ve Hassa Mimarını da yanına alarak derhal sorumlu olduğu bölgeyi keşfe başlaması için, kendisine lazım olan tertibatın teminine dair gerekli hazırlıkların yapılması emredilmekteydi. Kendisinden bölgeye varıp mimar eşliğinde keşfi yapar yapmaz derhal işe başlaması istenmişti[409]. Eski Zağra Kadısı el-Hac Ahmed'e gönderilen hükümde, Kili Kalesi'nde tamire muhtaç bina ve mevzilerin tamir ve tekmilinin Kasap başı Sabık Hasan Ağa'ya ihale olunduğu, el-Hac Ahmed'in de Hasan Ağa'ya bu vazifede refakat etmesi için derhal bölgeye gitmesi, hazineden harcırah olmak üzere 500 kuruş alması emrediliyordu[410]. Ahmed Ağa'ya Tatar Mehmed'nin yardımıyla Eski Zağra'ya varıp kendisine tahsis edilen 500 kuruşu alması emredilmekteydi[411]. Baş muhasebe kâtiplerinden el-Hac Emin Efendi de, Kili Kalesi inşasına memur olan Hasan Ağa maiyetine verilmişti. Emin Efendi'ye 350 kuruş harcırah verilmesi ve iş bitene kadar günlük birer kuruş nafaka alması ferman buyurulmuştu[412].

Kalenin tamiri için çeşitli malzemeler kullanılmaktaydı. Bu malzemeler arasında cinslerde çeşitli *kereste, kireç, taş, levze çubuğu, tuğla* ve *sair malzemeler* bulunuyordu[413]. Kalenin tamirinde çalışacak olan *marangoz, duvarcı* ve sair *amele-i rençber* ise Kili'den Varna'ya dek uzanan mıntıkadan temin edilmekteydi. Ayrıca Kili'den Varna'ya dek bulunan mahallerde taş kırmak için kullanılan *kazma, kürek, varpoz* ve diğer aletlerin toplanması hakkında yol üzerindeki kadı, naib, ayan ve ahaliye hüküm çıkarılmıştı[414]. Bütün bu görevlilerin yanında kaleye bir de mimar tayin edilmişti. Bu kişi de Hassa Mimarlarından *Halife Abdullah*'tı[415].

[407] BOA, C.AS 693-29080 (7 Ca 1191/13 Haziran 1777).
[408] BOA, D.BŞM. BNE, (7 C 1191/13 Temmuz 1777).
[409] BOA, D.BŞM. BNE, 19/35 (15 Z 1191/14 Ocak 1778).
[410] BOA, C. AS, 341-14160 (6 C 1191/12 Temmuz 1777).
[411] BOA, D.BŞM. BNE, 18-76 (25 C 1191/31 Temmuz 1777).
[412] BOA, D.BŞM. BNE, (9 C 1191/15 Temmuz 1777)
[413] BOA, C.AS, 439-18268 (12 C 1191/18 Temmuz 1777).
[414] BOA, C.AS, 439-18268 (12 C 1191/18 Temmuz 1777).
[415] BOA, D.BŞM. BNE, 19-16 (19 L 1191/20 Kasım 1777).

Kalenin Bina Emini olan Hasan Ağa, meclis-i şer'iye gelip, "Kasım ayına kadar Kili Kalesi ve sair binaların tamirini tamamen bitirmesi gerektiğiyle alakalı emrin kendisine ulaştığını, lakin bundan evvel kalenin bina emini ve mimar tarafından yapılan keşif defterlerinin çıkarılıp tamir için gerekli şeylerin İstanbul'dan talep edildiğini fakat bu talebin henüz İstanbul'a ulaşmadığı kendisine bildirilmişti. Kili Kalesi ve sair binaların tamiri için talep edilen ihtiyaçlardan evvel Akkirman Boğazı'nda inşa edilen Büyük *palanka* ve Köstence sahilince inşa olunan tabyanın bitmek üzere olduğu, ayrıca Sünne Boğazı'nda inşa edilen palankanın dahi inşasının tamamlanma vaktinin yaklaştığı, bunların da İstanbul'a ulaştırıldığı kendisine bildirilmişti[416].

Kili, Akkirman ve İsmail taraflarına memur olan İsmail Ağa'nın tahririnde, yine Kili Kalesi'nin Kasım ayından evvel seri olarak tamiri ve tekmili emredilmekteydi[417]. Kili Nazırı olan Hasan Ağa, 1192/1778-79 yılında vefat etmişti. Zikri geçen zatın vefatından sonra üzerinde bulunan nakitler, mal ve eşyanın belirlenip kayda geçirilmesi için terekesinin yapılması Kili Kalesi Muhafızı Ali Paşa'ya emredilmişti[418]. Hasan Ağa'nın yerine, makam boş ve işler yarım kalmasın diye, bina eminliği vazifesine yeni biri atanana kadar nazır vekili *Salih Efendi*'nin vekâlet edeceği bildiriliyordu. Bina emini Hasan Ağa'nın vefatından evvel Kili Kalesi binası ve Sünne Boğazı önünde inşa olunan yeni palanka için harcanan marangoz, amele ve arabacıların yevmiyeleri ve Sünne Boğazı palankasında sarf olunan çivi vesairenin toplam bedeli 1.551 kuruş 7 para tutmuş olduğu anlaşılmaktadır[419]. Hasan Ağa'nın vefatının kalenin önüne bir palanka inşa etmekteyken, Mart 1778 tarihinin Cuma günü vuku bulduğu bildiriliyordu. Halen Kili Nazırı olan Salih Efendi idareten bu vazifeyi üzerine almış ve nezaretin, tamir ve tekmili devam eden binaların gözetimini ve Hasan Ağa öldükten sonra buralara harcanan masrafları gösterir bir defter hazırlamıştı[420].

Salih Efendi'nin hazırladığı deftere göre, Palankanın inşasında, 21 nefer amele, Falça denilen yerden 20 cerahor[421], 13 marangoz, 7 adet araba ve 9 rençber tedarik edilmişti. Ayrıca 1840 kuruşluk çeşitli çivi, 644 kuruşluk kereste, Tolcı taraflarından palankanın sepetlerine ve şaranpo arasına konulmak üzere getirilecek toprak için 2830 kuruş; kereste nakil masrafı için

[416] BOA, D.BŞM. BNE, 19-35 (15 Z 1191/5 Aralık 1777)
[417] BOA, D.BŞM. BNE, 19-35 (7 Z 1191/6 Ocak 1778).
[418] BOA, D. BŞM. MHF, 61-57 (22 S 1192/22 Mart 1778).
[419] BOA, D. BŞM. BNE, 19-77 (28 S 1192/28 Mart 1778)
[420] BOA, D.BŞM. BNE, 19-77 (25 R 1192/23 Mayıs 1778).
[421] Osmanlı Devleti'nde ordu hizmetlerinde kullanılmak ve kale, köprü, yol vb. inşaatta ırgat, amele olarak çalıştırılmak üzere ücretle toplanan hıristiyanlara verilen isimdir (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 191).

4621 kuruş, Boğdan tarafından gelen beylik arabaları için 6448 kuruş, Falça denilen yerden gelecek arabalar için 1728 kuruş, yine arabalar için 3200 kuruş, mimar Halifesi Abdullah için yevmiye olarak 888 kuruş harcanmış olduğu görülmekteydi. Boğdanlı cerahor ve ameleler için 4100 kuruş, arabacılar için 2880 kuruş, marangoz ve kayıkçılar için yine 163 kuruş, 4 adet sal ile gelen taşra keresteleri için 4940 kuruş tahsis edilmişti. Ayrıca Kili kalesindeki siper sepetleri ve top tabyalarının tamiri için 4680 kuruş; Kili Kalesi içerisindeki marangozların yevmiyeleri için 683 kuruş tahsisat ayrılmıştı[422].

Belgenin vermiş olduğu bilgilere dayanarak kalenin inşasında çalıştırılan işçilerin umumiyetle Eflak ve Boğdan'dan getirildiği, toprağın Tolcı'dan, arabalarınsa Falça'dan temin edildiği anlaşılmaktadır.

Savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği *Nisan 1789* tarihinde, denizden ve nehirden gelecek tehlikelere karşı da bir takım tedbirlerin alındığını, gerekli mühimmat ve iaşe desteğinin yapılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Buna göre sadrazamdan gönderilen emirde, Karadeniz Boğazı'ndan Anadolu sahiliyle Sinop'a varıncaya dek muhafazası stratejik olarak önemli olan liman, mevzi ve iskelelerin asker, mühimmat ve diğer ihtiyaçlarının takviyesine, gerekli yerlerde yeni tabyaların inşasına, bu tabyalara gerekli muhafız ve askerlerin sevkine ve bu bölgelerin düşman istilasından korunmasına yönelik tedbirlerin alınması istenmişti. Bender ve Kili kadılarının ve halkının sadrazama gönderdiği mahzarlarda, Çubukçuzade Halil adlı zatın Kili limanını muhafazaya memur olduğu fakat bu zamana kadar top, mühimmat ve tabya inşası için kimsenin bölgeye uğramadığı bildirilmekteydi. Kili limanının geniş olduğu ve Hayama tarafına birkaç yüz gemi sığdırmanın mümkün olduğu, mimar ağanın burada keşifte bulunarak münasip yerleri tespit etmek suretiyle gerekli yerlere tabya inşası ve top, cephane ve diğer mühimmatın istihkâmı için yerler inşa ettirmesi istenmekteydi. Sadrazam, mimar ağanın derhal bu mühim meseleyle alakadar olmasını, tabyaların resimlerini, top ve mühimmatın kayıtlı olduğu defterleri tespit edip kendisine göndermesini emretmekteydi[423].

1787-1792 Osmanlı-Rusya-Avusturya savaşının bitişinden sonra harap olan Kili Kalesi'nin tamir ve inşasına Mühendis Kofer'in görevlendirildiği, Kofer'in hem Kili hem de Akkirman Kaleleri'nin planını çıkararak padişaha gönderdiği[424] padişahın çıkarılan planları

[422] BAO, D.BŞM. BNE, 19 (15 R 1192/13 Mayıs 1778).
[423] Kadir Güney, *190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1203-1204, M. 1789-1790; Sayfa 1-97)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Gaziantep 2012, s. 73-74.
[424] BOA, HAT, nr. 185/8605 (tarihsiz).

beğenerek kalelerin bu plana göre inşa ve tekmiline derhal başlanması yönünde emir vermiş olduğu bilinmektedir[425].

2. 1774 Sonrası Kili Kalesi'ne Yapılan Mühimmat, İaşe ve Sevkiyatlar

1774 Küçük Kaynarca Andlaşması sonrasında kalenin Osmanlı idaresine iadesinin ardından muhtemel bir savaşa hazırlık olması bakımından kaleye mühimmat sevkiyatı yapılmaya başlanmıştı. Örneğin Şumnu'dan Kili, Akkirman ve İbrail Kalelerine gönderilecek ve buralarda mevcut bulundurulacak 300 kantar (16.334.700 kg) siyah barut, 60 kantar (3.266.940 kg) habbe kurşun ve 3.000 vukıyye (3.846.000 gr) çeşitli çivinin Cebecibaşı el-Hac Mehmed marifetiyle Silistre nazırına teslim edilerek bu bölgelere ulaştırılması emredilmekteydi[426]. Kili kadısı ve cebecibaşısı vekiline gönderilen bir hükümde ise sulh zamanında Kili'de mevcut olan siyah barutun yine o tarafta olan Mirmiran Halil Paşa ve Turnacıbaşı Eyüp marifetiyle tarttırılıp kontrol edilmesi ve 551 kantar (31.103.399 kg) siyah barutun 150 adet varile konulup kalan miktarın kale içerisinde muhafaza edilmesi, ayrıca buradaki dökme barutun bir miktarının nakli için ocak tarafından görevlendirilen mübaşire teslim edilip İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti[427]. 21 Temmuz 1775 tarihinde Kili'ye sevkedilen mühimmat şu şekildedir:

Mühimmatın Türü	**Adedi**	**Birimi**
Siyah Barut	**184**	**Varil**
Kurşun	**8.493,5**	**Vukiyye/kıyye**
Silah	**104**	**-**
Çifte Silah	**39**	**-**
Vezne	**126**	**-**
Çeşitli Çiviler	**2.172**	**Vukiyye/kıyye**
Ham Demir	**5.237**	**Vukiyye/kıyye**
Tatar Yayı	**50**	**-**
İstanbul Yayı	**23**	**-**
Tir-i Tataran (Tatar oku)	**2.150**	**-**
Demir Kazma	**1.644**	**-**

[425] BOA, HAT, nr. 1414/57778 (tarihsiz).
[426] BOA, C. AS, 1084-47835 (18 Za 1188/20 Ocak 1775).
[427] BOA, C. AS, 1055-46413 (15 Z 1188/16 Şubat 1775).

Demir kazma kabzası	**2.360**	**-**
Mızrak	**558**	**-**
Mızrak	**552**	**-**
Mızrak	**294**	**-**
Urgan	**355**	**Çift**
Ağaç Kürek	**2.290**	**-**
Çeşitli Çuvallar	**352**	**-**
Kilim	**13**	**-**
Un Çuvalı	**52**	**-**
Sargı Keçe	**72**	**-**
Meşk (kırba)	**25**	**Çift**
Çubuk	**20**	**-**
Kova	**14**	**-**
Kazma	**4**	**Çift**
Semer	**20**	**-**
Meşin Kese	**345**	**-**
Meşin Sofra (?)	**110**	**-**
Fitil	**351**	**Vukiyye/kıyye**
(?) Keman (yay)	**73**	**-**
Fişenk	**4447**	**Deste**
El Testeresi	**12**	**-**
Keser Kabzası	**7**	**-**
Burgu-i Mütenevvia	**130**	**-**
Testere	**31**	**-**
Çekiç	**10**	**-**
Battal Keser (Büyük Keser)	**4**	**-**
Yular (?)-ı Keser	**2**	**-**
Taş Çekici	**11**	**-**
Taşçı Tarağı	**5**	**-**
Murç	**3**	**-**
El Bombası	**490**	**-**
(?) Humbara	**998**	**-**
Odun Baltası	**84**	**-**

Macarî Balta	**70**	**-**
Kazgan	**25**	**-**
Tencere	**24**	**-**
Kapak-ı Tencere	**23**	**-**
Lengerî	**89**	**-**
Sahan	**46**	**-**
Taba (Tava)	**8**	**-**
Fenar-ı (?)	**19**	**-**
Süzgü	**2**	**-**
Güğüm	**16**	**-**
Kepçe	**24**	**Çift**
İbrik-i Dest (el ibriği)	**15**	**-**
Leğen-i Çamaşır	**1**	**-**
Maşrapa	**4**	**-**
(?) Çadır	**9**	**-**
Demir Kürek	**87**	**-**
Demir Kazma	**46**	**-**
Demir Küspü	**8**	**-**
Testere-i (?)	**4**	**-**
Burgu-i Lağım	**1**	**-**
Demir Civata	**49**	**-**
Kalıb-ı Kurşun	**69**	**-**
Tabe-i Kurşun	**53**	**-**
Çakmaktaşı	**2650**	**(?)**
Demir Sac	**3**	**-**
Kav	**200**	**-**
Mıh-ı Mütenevvia	**2.450**	**-**
Deste Kaşık	**88**	**Deste**
Kâğıt Hortuç (?)	**69**	**Deste**
Güherçile[428]	**38**	**Vukiyye/kıyye**
Kazma-i Tırpan	**7**	**-**

[428] Barut ve patlayıcı madde yapımında oksitleyici, tarımda gübre, hekimlikte ilâç olarak kullanılan *potasyum nitrat*ın yaygın adıdır (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 443).

(?) Alât-ı Horosan	**1**	**(?)**
Deste-i Tel (?)	**22.5**	**Vukiyye/kıyye**
Tutkal	**1**	**Vukiyye/kıyye**
Ferraş	**175**	**-**
Zift	**100**	**Vukiyye/kıyye**
Katran	**35**	**Vukiyye/kıyye**
Kilar-ı (?)	**2,5**	**Vukiyye/kıyye**
Şem-i Asel (Bal Mumu)	**3**	**Vukiyye/kıyye**
Kınnab (İnce Sicim)	**6,5**	**Vukiyye/kıyye**
Şilte	**115**	**Zira**
Boya	**9**	**Vukiyye/kıyye**
Şap	**200**	**(?)**
Neşadır (Nişasta)	**190**	**(?)**
Kafuri (?)	**35**	**-**
Kükürt	**22**	**Vukiyye/kıyye**
Zeytinyağı	**23**	**Vukiyye/kıyye**
Çam	**1**	**Vukiyye/kıyye**
Zamk	**1**	**Vukiyye/kıyye**
Sahan	**50**	**-**
Şiş-i Lağım	**50**	**-**
Tokmak-ı Horosan	**1**	**-**
Demir Şah-ı Merdan	**9**	**Takım**
Demir Şah-ı Merdan (?) başı	**2**	**-**
(?) Şah-ı Merdan	**5**	**Takım**
Frengî Halat ve Çengel	**1**	**(?)**
Şah-ı Merdan Makara Takımı	**1**	**-**
(?) Lağım	**5**	**-**
Çekiç-i Lağım	**2**	**-**
Bakırkıran (?)	**1**	**-**
Bakır	**1**	**Vukiyye/kıyye**
Çekic-i Merdan	**1**	**-**

Çifte Telli Ağaç Makara	**9**	**-**
Dolap	**1**	
(?) Kebir Katranlı Halat	**10**	**(?)**
(?) Sırık	**2**	**-**
Lağım Tahtası	**193**	**-**

Bu malzemeler Silistre kalesinde mevcutken Kili'ye nakledilmiş mühimmatın listesidir. Silistre muhafızı marifetiyle üstü açık gemilerle nakledilip gönderilmişti[429].

Serhat kalelerinden Hotin, Bender, İbrail, Kili, Akkirman'a kalelerine cephane ve tophanelerinden mühimmat gönderilmişti. Ayrıca Sinop ve Midilli iskelelerinde inşa olunan kalyonların bir en evvel tamamlanıp denize indirilmesi emredilmişti. Geçen seneden beri İstanbul cephanesinden ve sefer-i hümâyun bakiyesinden, Varna, Silistre ve Edirne'de mevcut olan top vesair mühimmatın Cebecibaşı, Topçubaşı ve Gümrük Emini Ağa kullarının bildirdiğine göre bu mühimmatın çoğu Hotin, Kili, İbrail ve Akkirman'a ulaşmıştı. Fakat Bender kalesine henüz ulaşamamıştı[430].

Özi, Kili ve Akkirman ve Hotin muhafızalarına yazılan tahrir ve bu bölgelere gönderilecek Yamakan'ların bulundukları gemileri Kili önündeki boğazda demir atmış oldukları ve bunların sayısının 1000 kişi olduğu, bölgeye gönderilmeleri için gerekli kayıkların temin edilmesi emredilmekteydi[431]. Başka bir belgede, İbrail, Kili ve Akkirman kalelerine, taşıma ücreti Varna gümrüğünden karşılanmak üzere Şumnu'dan sefer bakiyesinden kalan 5 adet öküz arabası ve çeşitli mühimmat Mehmed Emin Çavuş ve Cebecibaşı marifetiyle gönderildiğini görmekteyiz. Kili'ye gönderilen mühimmat listesi şöyledir:

Mühimmatın türü	**Adedi**	**Birimi**
Kazgan	**14**	**-**
Kınnab	**1,5**	**Vukiyye/Kıyye**
Köşebend	**1**	**-**
Topta (?)	**600**	**-**
Maşrapa	**1**	**-**
Kafuri	**3**	**Vukiyye/Kıyye**

[429] BOA, C. AS, 781-33060 (2 C 1190/19 Temmuz 1776).
[430] BOA, C. AS, 1209-54182 (11 R 1190/30 Mayıs 1776).
[431] BOA, C.AS, 763-32218 (25 C 1191/31 Temmuz 1777).

Güherçile	**160**	**Vukiyye/Kıyye**
Eğe Burgu[432]	**1**	**-**

Ağustos 1775 tarihli başka bir belgedeise Kili'de bulundurulacak 3 adet topun daha önceden boğazları muhafaza için görevlendirilen Ağnat Kazakları'ndan alınıp Kili Nazırı Mustafa Ağa tarafından Kili Kalesi'ne gönderilmesi isteniyordu[433]. 30 Mayıs 1776 tarihinde, Silistre Kalesi'nde bulunan 4.013,5 kıyye külçe kurşun, 3.043,5 kıyye cebe kurşun, 336,5 kıyye çubuk kurşun, halat, 4.346 kıyye mismar (çivi), 665 adet tüfek, 536 adet kılıç, 47 adet keman-ı İstanbulî (İstanbul Yayı), 100 adet keman-ı tatarî (Tatar Yayı), 4.300 adet tir-i tatarî (Tatar Oku), demir kazma, 4.000 adet ağaç kürek, tartmak için 2 adet kantar gibi mühimmattan Kili ve İbrail kalelerine gönderilmişti[434].

Mühimmatın kaleler arasında sevkiyatı sırasında çeşitli sıkıntılar, iklim koşullarının azizliği, ihmaller ve eşkıyalık faaliyetleri de başgösteriyordu. Örneğin Bender Kalesi' için Varna ve Şumnu'dan alınan siyah barut ve diğer mühimmatların *Cezayirlioğlu el-Hac İbrahim Reis* mübaşiri Emin Mehmed Çavuş marifetiyle Kili İskelesi'ne gemiyle nakledilmişti. Bender Muhafızı Dağistanî Paşa, bir buyruldu göndererek gemiyle gelen mühimmatın gemilerden indirilip, kontrol edilmesini emretmişti. Bunun üzerine Kili Mahkemesi'ne gidilmiş ardından İskele naibi ve Cebecibaşı olan Süleyman Ağa ve diğer ağalar gelen mühimmatı indirmiş kontrol edip sayarak Mehmed Emin Çavuş'a teslim etmişler fakat bir de Başmuhasebe defterindeki memurun kontrol etmesi sonucu gelen mühimmatın noksan olduğu görülmüştü. Bunun üzerine İbrahim Reis'e bunun nedeni sorulduğunda, kendisi, Firuz Limanı'ndan geçip Sünne Boğazı'nın Kara Harman mevkine geldiklerinde şiddetli bir fırtına ve rüzgâra yakalandıklarını, bu fırtına esnasında mühimmat yüklü iki gemilerinin battığını bildirmişti. Yapılan tahkikat sonucunda gemideki yolcular da Reis'in bu açıklamasını tasdik, mübaşir ise tahkik etmişti[435].

Hotin, Bender, Kili ve İbrail kaleleri istila halinde olduklarından bu kalelerin muhafazalarına memur *Yamakan* ve diğer sınıf askerlerin tanzim olunup zikrolunan bölgelere gönderilmeleri ve bunların istihdam edilen askerlerin tayinat masraflarının temin edilmesi ve ulufelerinin bir an evvel ödenmesi emredilmekteydi. Toplamda 250 neferin ulufesinin 4.125

[432] BOA, C.AS, 760-32072 (25 Ca 1189/24 Temmuz 1775).
[433] BOA, C. AS, 1080-47616 (3 B 1189/30 Ağustos 1775).
[434] BOA, D. BŞM. CBH. d., 18480 (11 Ra 1190/30 Mayıs 1776)
[435] BOA, C.AS, 1190-53185 (29 C 1190/15 Ağustos 1776).

kuruş, tayinat masrafının 2.212,5 kuruş, arpa masrafınınsa 13.275 kuruş olarak belirlendiği görülmektedir[436]. Bu belge 250 neferin ulufesinin 18. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ekonomisine kaça mal olduğuyla alakalı önemli bir bilgi vermektedir. Bu bilgiye dayanarak Osmanlı-Rus savaşına katılan Osmanlı ordusunun miktarı ile elimizdeki verileri kullanarak Osmanlı ordusunda neferlere verilen ulufenin hazineye ne kadar masraf çıkardığını kabaca hesaplamak mümkün gözükmektedir.

1774 Sonrası İaşe, Zahire ve Erzak Nakli

Hotin, Bender, Akkirman İsmail ile birlikte *Kili* kalelerinin Osmanlı terminolojisindeki adı *kıla'-i hamse* (Beş Kale) idi.

Eflak voyvodası tarafından satın alınıp Kili, Akkirman ve İbrail kalelelerine gönderilmek üzere tedarik edilecek zahirenin bir habbesinin dahi ziyan edilmemesi ve acilen bu bölgelere gönderilmesi emrediliyordu[437]. Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Mübayaa Nazırı Mehmed Tahir Efendi'ye gönderilen hükümde, Eflak Voyvodası marifetiyle satın alınıp İbrail İskelesi'nde bulundurulmak üzere tertip edilecek zahirenin Akkirman ve Kili kalelerine nakli emrediliyordu. Hazine 6.000 kuruşluk meblağı bu işlem için tahsis etmiş ve bahsedilen zahire yine Kili ve Akkirman'a gemilerle nakledilmişti[438].

Eflak tarafından Özi, Kili ve Akkirman kalelelerine ulaştırılmak üzere gönderilen zahirenin zikri geçen mahallere ulaşmadığı, zahirenin İbrail nazırı marifetiyle bir an evvel bu bölgelere ulaştırılması emredilmekteydi. Bunun içerisinde Kili'ye gönderilecek zahire 5 bin kile arpa, 10 bin kile darı ve 10 bin kile buğday olmak üzere toplam 25 bin kile erzak mevcuttu[439].

Kili Kalesi'nde mevcut olmak üzere askerin iaşesini temin etmek üzere 10 bin kile buğday ve 5 bin kile arpa ve 10 bin kile darı Eflak ve Boğdan'dan tedarik edilip Bender Seraskeri nezaretinde gemilerle önce İsmail'e oradan Kili Kalesi'ne acilen nakledilmesi emredilmişti. Gelen erzak, Bina Emini Hacı Tahir'e teslim edilerek miri ambara konuldu. Yine İbrail Kalesi'nde bulunan 100 bin kileden fazla erzakın bir kısmının Kili ve Akkirman'a

[436] BOA, C.AS, 769-32508 (19 B 1191/23 Ağustos 1777).
[437] BOA, C.AS, 940-40796 (13 Za 1191/13 Aralık 1777).
[438] BOA, C. AS, 1140-50674 (22 Za 1191/22 Aralık 1777).
[439] BOA, C. AS, 950-41246 (13, 26 Za 1191).

nakledilmesi kalanının ise Tuna'dan gemilerle İsmail'e, oradan da İsakçı'ya acilen sevkî emredilmişti[440].

Kili ve İsmail'de bulunan ahaliden bir kısmının yiyecekleri yoktur ve vatanlarına dönecek imkânları bulunmadığından arzuhal ederek kendilerine yardım edilmesini talep etmişlerdir. Kili, İsmail, Yergöğü ve Bender'den dönmek isteyen 29 kişi için kumanya ayrılmıştır. 15 kişilik Kili ve İsmail ahalilerine verilen kumanya miktarı şöyledir:

Kumanya Türü	**Adedi**	**Birimi**	**Tutarı (Akçe)**
Peksimet	**4**	**Kantar**	**3.840**
Pirinç	**3**	**Kile**	**630**
Revgan-ı Sade (Yağ)	**6**	**Kile**	**630**
Soğan	**15**	**Kile**	**90**
Zeytin	**10**	**Vukiyye/Kıyye**	**340**
Varil	**3**	**-**	**360**
TOPLAM	**-**	**-**	**6.890**[441]

B. 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı

1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı'na Ruslar, Buğ-Dinyester nehirlerinin ağzında yer alan Özi (Oçakov) ve Akkirman Kaleleri'nin alınması, Tuna prensliklerini ve Bucak'ı içine alan bağımsız bir devletin kurulmasını sağlamak, Osmanlılar ise Kırım'ı geri almak amacıyla girmişlerdi. Osmanlı Devleti, Avusturya'ya savaş açmış değildi fakat Avusturya'nın Belgrad'ı geri almak istemesi bu devleti savaşa dâhil etmişti[442]. Özi (Oçakov), Rusların Karadeniz'deki varlığı açısından kilit bir mevki ve 1787-92 harbinin ana odağı olmuştur. Belgrad'tan doğuya uzanan Tuna ve Karadeniz stratejik hattında kalan son Osmanlı ileri karakoluydu[443].

Rusya ve Avusturya ittifakının hemen akabinde Eflâk'tan gelen istihbarat, Avusturya ordusunun asker toplamaya başladığı yönündeydi. Aslında savaşın başlamasından çok önceleri sınır boylarında her iki devletin sıkı bir şekilde faaliyet içerisinde olduğunu gösteren çokça

[440] BOA, C. AS, 610-25718 (16 Ca 1191/17 Haziran 1777).
[441] BOA, C. ML, 765-31168 (2 R 1190/15 Ekim 1776).
[442] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 141.
[443] Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 173.

istihbâri bilgiler geliyordu. 1783 yılında Rumeli Valisi Mehmed Paşa, Belgrad Muhafızı İzzet Mehmed Paşa ve Avusturya hududuna yakın bölgelerden Osmanlı yönetimine bildirilen raporlarda Rusya gibi, Avusturya'nın da hududa yakın bölgelere askerî tertibat içerisinde oldukları yönünde uyarı mahiyetinde bilgiler veriliyordu. Bunun yanı sıra Boğdan beyinden gelen haberler, Avusturya'nın sınır bölgelerde ordu iaşesini kolaylaştırabilmek için Boğdan'a olan sınır bölgelerinde zahire mahzenleri inşa etmekte oldukları bildiriyordu. Osmanlı Devleti, bu faaliyetlere ait bilgi ve raporları kendi bürokratlarından, bağlı voyvodalıklardan, elçi ya da maslahatgüzarlardan, tüccarlardan, Leh Boyarlardan aldığı gibi, bazen de Rus ve Avusturya topraklarına ihtiyaçlarını karşıladıkları casuslar aracılığıyla da temin ettiği anlaşılmaktadır. Aynı faaliyetler Rus hudut boylarında da kendini gösteriyordu. Rusya'nın hudut bölgelerde ilk giriştiği faaliyetler savaş hazırlıkları olarak sınır bölgelere zahire ambarları inşa ettikleri yönündeydi. Osmanlı Devleti ise bu şekilde faaliyetlere rağmen olası bir savaşa karşı ihtiyatlı davranmaya çalışıyordu. Ancak serhat bölgelerdeki kalelerin tahkim ve teçhizatıyla ilgilenmeye de özen gösteriyordu. Rusya-Avusturya ittifakının ardından gelen raporlar ve hareketlenen hudut bölgelere özellikle 1783 yılından itibaren Özi, Akkirman, Bender, Kili, İsakçı, Tolcı, Sofya, Bosna vs birçok bölgede kaleleri tahkim ve teçhiz etmeye başlamıştı[444].

Osmanlı Devleti için savaşa girme, ordunun asker ve mühimmat ihtiyacının sağlanması yanında, güzergâhın da savaş öncesinde tespit edilmesi demekti. Yani askerlerin, hayvanların, zahire ihtiyacının vb. birçok hazırlığın savaş başlamadan önce tamamlanmış olması gerekmekteydi. Oysa bu savaşta, Avusturya'nın beklenmedik savaş ilanı ordunun öncelikle hangi yöne doğru yola çıkarılması gerektiği konusunda bile kesin bir kararın verilmesine engel olmuştu. Bu konuda padişahın da bulunduğu bir toplantıda şimdilik ordunun Edirne'ye doğru yola çıkarılması ve oraya vardıktan sonra durumun gerekliliğine göre hareket edilmesi planlanmıştı. Nitekim alınan bu karar uyarınca sadrazam Yusuf Paşa komutasındaki ordunun öncelikle Silistre bölgesine doğru yola çıkarılması düşünülmüşse de sonradan Belgrad şehrinin kuşatılma tehlikesi ortaya çıkınca, asıl ordu birliklerinin orta kol üzerindeki Vidin şehrine doğru yola çıkarılmasına karar verilmişti. Rus cephesi ise İsmail şehri ve çevresi komutanı olan eski sadrazamlardan Ali Paşa'nın komutasına bırakılmıştı. Aynı şekilde deniz sınırlarını güvenceye almak görevi de Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya verilmişti[445].

Savaşın ilk safhalarında Osmanlılar, Muhadiye Boğazı, İnlik Kalesi ve Banat Ovası'nda yapılan muharebelerde pek çok esir ve ganimet ele geçirdi. *Potemkin* komutasındaki Rus ordusu ise başarılı Kılburun müdafaasından sonra Yaş, Hotin ve Özi Kaleleri'ni zapt etti. Avusturya

[444] Hakan Engin, *a.g.t.*, s. 69-70.
[445] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 141-142.

ve Rus ortak kuvvetleri ise önce Fokşan sonra Boze'de uygulanan yanlış stratejilerin de etkisi ile Osmanlı ordusunu bozguna uğratmıştı[446].

Rus ordusuna katılan 40-50 bin Kazak askerinin Kili'ye ulaşmış olduğu, düşman ordularının Tuna içlerine kadar girdiği, buna karşın Kili Kalesi'nde 300 adet askerin bulunduğu bildirilmekteydi. Kili Kalesi için 3-5 bin askerin yanında top ve mühimmata ihtiyaç olduğu bildirilmekteydi. Ruslar'ın ise bir ordu tertip ederek Kili üzerine yürümekte olduğunun haberinin alındığı bildirilmekteydi. Ayrıca Avusturya'nın Fokşan'daki ordusundan başka Bükreş'te de 15-20 bin kadar askerinin bulunduğu, bu ordunun Yergöğü taraflarına yürümekte olduğunun haber alındığı bildirilmekteydi[447].

Rus ordusunun bir kolunun Yaş, bir kolunun Lehistan ve bir kolunun da Hocabey (Odessa) civarında olması, zahire ve tedarik konusunda Osmanlı ordusunu zor duruma sokmuştu. Çünkü Rusya'nın bundan sonraki güzergâhı, Osmanlı ordusunun tedarik üsleri olan Akkirman, İbrail, Kili, İsmail, Kalas gibi stratejik yerleri de tehdit etmekteydi. Dolayısıyla bu bölgelerin kontrolü için alınan önlemler, Kemankeş Mustafa Paşanın kuvvetleri ile birlikte Yaş civarındaki Rus ordusunu geri püskürtmesine bağlıydı. Rumeli Beylerbeyiliği payesiyle Yergöğü ordusuna kumandan olan Kemankeş Mustafa Paşa, 1789 Temmuz'unda Yergöğü'den Bükreş'e oradan Boğdan hududundaki Fokşan kasabasına kadar gelip Eflak Beyi Mavroyani Beyi de yanına katarak maiyetindeki kuvvveti yirmi beş bine kadar çıkarmıştı. Yaş kasabası üzerine gitmeyi planlıyordu fakat bu esnada on bin kadar kuvvetle Fokşan tarafına geçen Rus generali Suvarov komutasındaki Rus ordusuyla Avusturya ordusu arasında iki ateş arasında kalarak *Fokşan*'da bozguna uğradı (1 Ağustos 1789). Fokşan bozgunu sadrazama ulaştı. Sadrazama gönderilen hatt-ı hümayûnlarda ordunun Bender ve Akkirman tarafına hareket etmesi emredilmişti. Toplanan meşveret meclisinde İbrail tarafına gidilmesi kararlaştırıldı. Tuna'ya köprü kurulmadan İbrail sahrasına geçildi (30 Ağustos 1789)[448].

İbrail taraflarına gelindikten sonra düşmandan Fokşan bozgununun intikamının alınması kararlaştırıldı. Tuna'ya dökülen Siret Nehri'nin ayaklarından olan Bozesuyu üzerine köprü kuruldu. Orduya III. Selim'in sabrı ve sebatı öven hatt-ı hümâyunu okunduktan sonra Bozesuyu'ndan karşıya geçildi (17 Eylül 1789)[449]. Kayıklarla Tuna ve Boze nehirleri geçildikten sonra Fokşan yöresi "*kışlak yeri*" olarak seçildi. Ancak Kemankeş Mustafa Paşa

[446] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 142.
[447] BOA, HAT, nr. 204/10659 (tarihsiz).
[448] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K. 1, s. 549-550.
[449] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 553-554.

komutasında atlı birliklerin Avusturya birlikleri ile karşılaşması, Osmanlı ordusunun bozguna uğramasına sebep oldu. Çünkü savaş kuralları gereğince süvarilerin, topçu birlikleri ile donatılmış Avusturya birlikleri ile savaşmadan ricat etmesi ve asıl ordu birliklerini beklemesi gerekiyordu. Oysaki süvariler yorgun olduğundan piyade güçlerinin yanlarını korumaya güçleri yetmemiş, üstelik bozguna uğrayan askerlerin pek çoğu *Boze Nehri*'nde boğulmuştu. Hatta bunlar arasında Reis'ül-küttap Hayri Efendi de vardı[450].

Beş ay yirmi altı gün süren sadâreti cephede geçen Hasan Paşa, gerek hastalığı gerekse büyük bir harekâtı tamamıyla planlayıp yürütecek kabiliyette bulunmaması yüzünden başarılı olamadı. İleriye sevk ettiği Kemankeş Mustafa Paşa idaresindeki kuvvetler Ağustos başında Fokşan'da mağlup olduğu gibi kendisi de Fokşan mağlûbiyetinin intikamını almak, Bender ve Akkirman'ı kurtarmak amacıyla giriştiği harekât sırasında Rimnik (Rymnik) nehri yakınlarında Martineşti (Martinestji)'de bozguna uğradı. Geri çekilen kuvvetler Boze suyunu geçerken büyük zayiat verdiğinden bu savaş *Boze bozgunu* olarak anıldı. Bender ve Akkirman düştü, ardından Avusturyalılar 8 Ekim'de Belgrad'ı ele geçirdiler. Bunun üzerine Cenaze Hasan Paşa[451] azledildi (5 Rebîülevvel 1204/23 Kasım 1789)[452]. Serasker olarak Ruslar'ı İsmâil Kalesi önünde mağlûp eden ve kaleyi muhasaradan kurtaran Cezayirli Hasan Paşa, Fokşan ve Boze bozgunları (1 Ağustos ve 22 Eylül 1789) üzerine azledilen Kethüdâ (Cenaze) Hasan Paşa'nın yerine 3 Aralık 1789'da sadrazam ve serdâr-ı ekrem tayin edildi. III. Selim, büyük umutlarla sadarete getirdiği Cezayirli Hasan Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyun ile tüm icraatlarında bağımsız olduğunu ve işine hiç kimsenin karışamayacağını, hatta gerekirse savaş ve barış konularında dahi tam yetkili olduğunu bildirmişti. Cezayirli Hasan Paşa görevine başlar başlamaz orduya gözdağı vermek için önce Akkirman Kalesi'ni savaşmadan Ruslar'a terk eden Tayfur Paşa'yı idam ettirdi[453]. Şumnu Karargâhı'nda gerekli tedbirleri almayan, devlet ricali Tayfur Paşa ile aynı kaderi paylaştı. Yine sadaretinin ilk günlerine rastlayan tarihlerde Bender Kalesi'nin savaşmadan teslim edildiğini duyunca, eski Yeniçeri Ağası Vezir Ahmet Paşa ve Rizelizade Abdullah Ağa ile halkın ileri gelenlerini de idam ettirdi[454]. Üç ay yirmi sekiz gün

[450] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 142; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 554.
[451] Sadrazam Hasan Paşa'ya cenaze lakabının takılmasının sebebi şöyledir: I. Abdülhamid'in ölümü ile yerine geçen III. Selim'in idareyi bizzat kendi eline almak isteyip Koca Yûsuf Paşa'yı azletmesi, önceki askerî başarıları göz önüne alınan Hasan Paşa'ya sadrazamlık yolunu açmıştı. 13 Ramazan 1203'te (7 Haziran 1789) Yûsuf Paşa'dan mührü alan Osman Ağa, Rusçuk'ta ordugâha ulaştığında ağır bir rahatsızlık geçiren Hasan Paşa'ya mührü ve hil'ati hasta yatağında verdiği için kendisini bu lakap takılmıştır (Feridun Emecen, "Kethüda Hasan Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara 1997, s. 337).
[452] Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 337-338.
[453] Mahir Aydın, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara 1993, s. 502.
[454] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 143.

süren sadrazamlığı sürekli cephede geçen Hasan Paşa, denizde ve karada pek çok başarı elde etmekle birlikte, tedhiş derecesine varan şiddetinden dolayı çok tenkit edilmiştir[455].

Cezayirli Hasan Paşa'nın göreve geldikten yaklaşık 4 ay sonra vefat etmesi üzerine, Rusçuk ayanlarından olup vezirlik rütbesine kadar yükselen *Şerif Hasan Paşa* "kura usulü ile" sadrazamlığa getirildi. Yine Boze Bozgunu sonrasında ordunun çadırlarının büyük çoğunluğu yok olmuş, mühimmat ve asker taşıyacak araba ile hayvan ihtiyacı had safhaya ulaşmıştı. Her ne kadar III. Selim'in gayretleri ile eksikler kısmen tamamlanmaya çalışılmışsa da bu malzemenin cepheye zamanında ulaştırılamaması, ordunun ileri harekâta geçmesini engellemişti[456].

Anadolu ve Rumeli'den orduya katılan askerlere zahire tedariki de ayrı problem hâline gelmişti. Hudut kaleleri de zahire, erzak ve asker sıkıntısı yaşamaktaydı. Uzun zamandan beri kuşatma altında olan ve top ve humbara ile bir türlü ele geçirilemeyen *Adakalesi* zahiresizlik yüzünden Avusturyalılara teslim olmak zorunda kalmıştı. Bu sırada Rusların İbrail ve Avusturyalıların Yergöğü üzerine gelecekleri haberi alınmıştı. İbrail muhafazası için on beş bin yaya askerine Yergöğü muhafazası için de bir o kadar hatta daha fazla kuvvet lazım olduğu halde buralarda ancak ikişer bin asker bulunmaktaydı. İsmail Kalesi'ne on beş bin asker sevk etmek gerekiyordu. Fakat İsmail seraskeri mevcut askerine bile zahire yetiremiyordu[457].

Avusturya komutanı Prens Koburg yirmi altı bin asker ve yetmişe yakın top ve humbara ile Yergöğü'deki Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüyüp Yergöğü muhafızı Çavuşzâde Abdullah Paşa ile Cengiz Mehmed Giray'a haber göndererek kalenin teslimini istemişti. Kaleyi teslim etmeyi reddetmeleri üzerine Koburg, Yergöğü varoşunu ateşe verdi ve kaleyi muhasara altına aldı. Kale kapılarının açılmasıyla başlayan muharebede Avusturya ordusu mağlup edildi. Nemçeliler bin kadar esir, kırk top, on havan topu ve mühimmatı geriden bırakarak firar ettiler (8 Haziran 1790). Yergöğü muhafızı Abdullah Paşa'ya bu başarısından ötürü vezirlik tevcihe edildi[458]. Yergöğü'de Prens Koburg yönetimindeki Avusturya ordusuna karşı kazanılan zafer, kaybedilen yerlerin geri alınabileceği umudunu ve yeni sadrazama karşı güveni tazeledi.

1. Fokşan Bozgunu ve Kili'nin İkinci Kez Elden Çıkışı

Rusya başkumandanı Potemkin uzun zamandan beri Kili ve İsmail kalelerini zapt ve istila etmek konusunda ısrarlıydı. 17 Ekim 1790'da Ruslar, Kili Kalesi önüne gelmişler ve Kili

[455] Mahir Aydın, *a.g.m.*, s. 502.
[456] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 143-144.
[457] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K. 1, s. 566-567.
[458] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K. 1, s. 568-569.

önünde kazılmış olan siper üzerine gece yarısı iki fırka Rusya askeri hücum etmişlerdi. Kaleyi müdafaa edebilecek asker sayısı yetersizdi, bu yüzden askerler kaleye doğru geri çekildiler. Osmanlı askeri siperlerden uzaklaştıkları esnada, Rusların iki fırka askeri vakit gece olduğundan, karşısındakini Osmanlı askeri zannederek yanlışlıkla birbirlerine karşı muharebeye başladılar. Osmanlı askeri, Rusların birbirini telef ettiğini fark edince ve bunu fırsat bilerek kaleden ve şalopelerden[459] topları ateşlediler. Sabah olduğunda, kuşatmayı komuta eden Rus generali Müller[460] hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine Ruslar iki saat ilerideki bir noktada siper almışlar. Rusların Kili'ye taarruzu ve İsmail'e hücum teşebbüslerinin ve İslam askeri tarafından kışla askeri toplanmadan evvel hudud-u İslâmiyeye hücum etmek maksadına dair haberleri, Kili ve İsmail'e ulaşmış, bunun üzerine yardım maksadıyla Silistre mevkinden Bakikırı sahrasına vasıl olunmuştu. Serdar-ı Ekrem Avusturya ile olduğu gibi (Ziştovi) Rusya'yla da bir mütareke imzalamak ve böylece sefer gailesinden kurtulmak niyetindeydi. Rusya'ya düşman olan Prusya ve İngiltere devletleri savaştan ziyade barışı kendi çıkarlarına daha uygun buluyorlardı. Bu itibarla *Serçu* adında bir Rus sefiri, Ordu-yu Hümâyûn Rusçuk'tayken bazı önemli hususları devletine kabul ettirmek vaadiyle beş-on gün zarfında dönmek üzere Rusya ordusu tarafına gitmişti. Sultan Selim Han, Rus seferinin devamından yana olmakla birlikte Katerina artık sulh imzalamak arzusundaydı. Bunun üzerine *Cezayirli Hasan Paşa* sadaretinde bazı barış maddelerini müzakere etmek için Rusya ordusuna *Murahhas Bekir Ağa*'yı gönderdi[461].

III. Selim Prusya'nın Lehlilerle ittifak ederek Osmanlı üzerine harbe girişmesine mâni olmak için Fredrik Wilhelm'e elçi göndermek üzere teşebbüse geçtiği sırada, yani Ziştovi görüşmesinin başlamasına karar verildiği esnada İsveç ve Varela mütarekesini imzalayan Rusya barışa yanaşmayarak murahhas Bekir Ağa'yı geri göndermiş ve Osmanlı hükümetini yalnız başına bırakarak, barışa mecbur etmek için Besarabya/Bucak'ın tamamını ele geçirmek amacıyla bütün kuvvetleriyle taarruza geçmişti[462]. Serçu'nun çabalarından da bir sonuç çıkmayınca, barış ümitleri tükenmiş ve yazın gelip kışın gitmeye alışmış ve hayli vakit Yergöğü sahrasında beklemekle canları sıkılmış olan asker-i İslâmiyyeyi zapt u rapt altına almak güç olduğundan, piyade takımı Rusçuk'a geçerek memleketlerine dönmek istemişti. Süvariler bile orduyla Silistire'ye geldiklerinde, gelecek sene yine gelmek üzere izin isteyince, Osmanlı

[459] Şalope, on iki topu olan, ambarsız, iki direkli, yirmi yedi zirâ uzunluğunda yelkenli, küçük, eski bir savaş gemisidir (İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1152).
[460] Müller'in ölümünden sonra yerine Gudonoviç komutayı devr almıştı (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.4, K.1, s.575).
[461] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 5, İkinci Tab'ı, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309, s. 83.
[462] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 574.

ordusunda nitelikli asker kalmadığını gören sadrazamın 'can başına sıçrayıp hemen telaşla vaziyeti meclis-i meşveret akd ederek' tümüne hitaben; 'Rusya ile muharebenin padişahın arzusu olduğunu, İsmail tarafında bulunan ümmet-i Muhammed'e imdad ve yardımın herkes için farz olduğunu' söylemişti. 'Bundan sonra nasıl hareket etmek lazım gelirse bu babda herkes hatırına geleni söylesin bu emr-i dindir' dediğinde herkes başını yere eğmiş, yalnızca Ordu-yu Hümayûn kadısı Keçecizade Salih Efendi söz alarak: '*teşrin-i evvel e girdik, kışın ilk günleri başladı artık bundan ileri ne insan gidebilir ne hayvan harekete muktedir olur. Yergöğü'den buraya gelinceye dek her gün süvari ve piyadenin tamamı vatan arzusuyla azar azar geri dönmüş olduklarından ordu-yu hümâyunun mevcudu rical-i devlet ile ocak ağalarından ibarettir. Bu surette ileriye hareketin ne faidesi olur*' diye çıkıştığında meclistekiler onu tasdik etmişti. Ocak ağalarına vaziyet hakkındaki görüşleri sorulduğunda, onlar da 'düşmana karşı koyacak kadar asker olmadığını, düşmanın üzerine hareketin doğru olmadığını' söylemişlerdi. Sadrazam, düşmanın üzerine taarruz etmeyi savunmuşsa da akçe, zahire ve asker hususundaki eksikler dolayısıyla harekâtın mümkün olmadığını anladı. Sadrazam, 'İsmail cephesinden endişe ettiğini, orduyu bulunduğu yerde bırakarak İsmail tarafına birkaç bin süvari ile yardım etmek gerektiğini' söylediğinde Kethüda Feyzullah Efendi, sadrazamı bu görüşünde destekledi. Fakat bu görüşe karşı çıkanlar, 'şayet İsmail tarafına yardıma gidilecekse birkaç bin askerle değil bütün orduyla gidilmelidir ki bir şeye yarasın yoksa bu vaziyette gidilirse bir fayda hâsıl olmaz' görüşünü ileri sürdüler. Ayrıca yardım için gidildiği surette, yol üzerindeki Dobruca ahalisi 'gayretsiz ve umur-ı diniyelerinden kayıtsız bir taife oldukları' için, gönderilecek birliği yağma edebilecekleri ihtimali üzerinde durmuşlardı. 'Ya bütün orduyla birlikte yardıma gidelim ya da vaziyeti padişaha arz edelim', dediklerinde büyük bir kısmı durumu padişaha bildirme konusunda cesaret edememişlerdi. Bunun üzerine Ordu-yu Hümayûn Kadısı Keçecizade Efendi, 'vaziyeti padişaha arz etmekte bir beis yok, mahzarı besmele ile kendim mühürlerim' demiş, meşveretteki herkes bu fikri onaylamıştı. Derhal ordunun içinde bulunduğu durumu aksettiren bir kıta mahzar yazılıp mühürlenerek Dersaadet'e gönderildikten sonra Kili ve İsmail taraflarına takviye ve istihkâm vermeye karar verilmişti[463].

Rus orduları başkumandanı Mareşal *Potemkin,* General *Suvarov*'a emir vererek kış başlangıcında Rus ordusunu birdenbire Beserabya üzerine taarruza geçirmiş ve General *Müller* kumandasındaki bir Rus kuvveti de Tuna ağzındaki Kili Kalesi üzerine yürümüştü. Bu esnada Ruslarla barış yapılacağını düşünen Sadrazam Şerif Hasan Paşa işi gevşek tuttuğundan, barış

[463] Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.,** s. 83.

yapılacağını düşünen askerlerin çoğu vatanlarına geri dönmüştü[464]. İşte bu sırada yâni Safer 1205 (17 Ekim 1790)'de Kili taarruzu vuku bulmuş ve aynı zamanda İsmail kalesi de bizzat Potemkin tarafından muhasara altına alınmıştı[465].

Sadrazam, iki aydır İsmail'e münasip bir serasker bulmakta zorlanıyordu. Bunun üzerine İsmail muhafızı olan Mirmirandan Mehmed Paşa gerektiği zaman seraskerlikte kullanılmak üzere kendisine vezirlik rütbesi ihsan edildi. Bu zat, sadrazamın kethüdası olup muharebelerin birinde esir olmuş ve mütarekenin ardından kurtulmuş olan, Üsküdar'da Zaimoğlu diye bilinen Mehmed Emin Efendi'diydi ki kendisine vezirlik türbesi verilip İsmail tarafında bulunan reisler ve zabitan ile haberleşerek vakt u hâlin icabına göre hareket etmek üzere Tolcı'ya tayin ve irsal olunmuştu. Cevdet Paşa'ya göre, vaktiyle bir yere bir vezir göndermek, bir ordu sevk etmek mesabesindeydi. Oysa bu savaşta gönderilen vezirler ikişer üçer aylık vezirler olduğundan uzun müddet gelirli görevler zapt edip de mevki, itibar, bolluk ve iktidar kesp edememişlerdir. Yalnızca vezaret nâmıyla iş görülmediğinden, dairesi, halkı mükemmel ve esbab-ı vezareti müstekmil olan eslâf-ı vüzera gibi icrây-ı nüfuz edemedikleri için tertip eyledikleri askerlerin çoğu yanlarına varamadığı gibi toplanan askeri dahi idare edememişlerdir[466]. Nitekim daha evvel Kili'de vezaret göreviyle bulunan Mikdad Ahmed Paşa bulunduğu mahallerde ahaliye zulüm ve baskı edegeldiğinden, keza *Çurazade Ahmed Paşa*'nın zulüm ve baskıdan başka elinden bir şey gelmediğinden ve *Karahisari Ahmed Paşa* dahî önceleri Kili muhafazasına memur kılınmış iken Tolcı'da uzun müddet ikametle Tuna'yı geçmekte kusur edip gevşek hareket ettiğinden, bu üç Ahmed Paşaların üçünün birden vezaretleri kaldırılarak başka yerlere sürgün edilmişlerdi[467].

Ordu, Rusçuk'tan Bakikırı mevkine geldiğinde askerlerin çoğu geri döndü. Sadrazam da kalan askerleri sınıra göndermek zorunda kalmış ve böylece kış başlarken elindeki askeri de kaybetmemek için teşvik amacıyla her birine nakden on beşer kuruş verilmesine karar vermişti. Ayrıca iki üç gün zarfında beş altı yüz yeniçeri, cebeci, topçu ve arabacı ocaklarından yüzer, yüz ellişer askerin Kili'ye gönderileceği; bundan başka, Ordu-yu Hümâyun ricali ve süvari ocakları ağalarının ellerinden geldiğince süvari askeri techizatlandırmaları ve herkesin gücü yettiğince askerin bahşişini vermesi; bir iki gün içinde beş yüz kadar süvari hazırlanması ve bunların Mirmirân Mahmud Paşa'nın maiyyetinde acilen Kili'ye yardım için gönderilmesi, yani

[464] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.,* C.4, K.1, s. 574.
[465] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s. 574.
[466] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s. 85-86.
[467] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s. 85.

iki gün içerisinde Kili'ye gönderilecek ordunun teşekkülü kararı alınmıştı[468]. Sadzaram, Silistre sokaklarında dellâllar bağırtarak yüksek yevmiye ve sonunda ocaklara kaydedilmek vaadiyle toplanıp sevk olunan bine yakın kuvvet topladı[469]. Çok kısa zamanda ve toplama olarak meydana getirilen bu ordunun bir kısmı Tolcı'da bir kısmı da İsmail'de kalıp Kili'ye ulaşamadıkları için Kili ahalisi 1205 senesi Safer ayının yirmi birinci (23-30 Ekim 1790) günü, 3 haftalık bir kuşatmanın ardından General Gudoviç[470] tarafından zapt edilen kaleyi yardım gelmeyince 'vire/aman' ile kaleyi Ruslara teslim etmek zorunda kaldılar[471]. Üç bin beş yüz yeniçeri teslim oldu. Kaptan-ı Derya ise Kili'nin düşmesini çaresizce seyretmek zorunda kaldı[472].

Ruslar, Kili Kalesi'ni ele geçirip Tuna Nehri'nin kilidi olan Sünne Boğazı'nı zapt ettikten sonra Tolcı'yı istila ederek burada toprak tabyalar istihkâm etmişlerdi[473]. Tolcı ve İsakçı muhafazalarında bulunan Vezir Kürd Osman Paşa ve Vezir Emin Paşa**,** yanlarında düşmana müdafaa edebilecek kuvvet olmadığından, Ruslar Kili'yi aldıktan sonra İsmail karşısındaki adaya geçip bir taraftan ince donanmasını Sünne Boğazı'ndan geçirerek Tolcı ve İsakçı taraflarına asker çıkarınca, gerek Kuban Hanı gerek Osman ve Emin Paşalar muharebe etmeden kıyıları terk edip Babadağ'a çekildiler[474]. Bu sırada kış başlamış olduğundan ordu için uygun kışlak yeri bulmak icap ediyordu. Sadrazam, Şumnu ya da Rusçuk'u kışlak yeri olarak seçmiş olsaydı, Yergöğü ve Rusçuk sahralarında vakit kaybetmemiş olacaktı. Ordunun içinde bulunduğu buhranlı vaziyet üzerine sadrazam tekrar meşveret meclisini toplayıp 'önce İsmail tarafına gitmeme ruhsat vermediniz. Eğer gideydim şimdiye dek asker sevk ederek o tarafın istihkâmını verirdim. İşte Kili gitti. İsmail ve İbrail'in hâli malum. Kış mevsimi dahi geldi. Bundan sonra nasıl hareket etmek gerekir?' diye sorduğunda meclistekiler boynunu yere eğmişti. Ordu Kadısı Keçecizade Efendi söz alarak: '*Kasım ayına girmemize bir iki gün kaldı. Kar yağacak olursa hayvanat telef olup yük ve ağırlıklar yerde kalır ve herkese perişanlık arız olarak her hususta memurlar amirlere muarız olur. Münasib olan kışlağa dönmektir, oradan*

[468] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s. 84.
[469] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s. 86.
[470] Nicolae Jorga, *a.g.e.,* s. 94.
[471]Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s. 84. Uzunçarşılı, Kili Kalesi'nin Rusların eline geçiş tarihinin 23 Ekim 1790 olduğunu söylemektedir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 575). Nicolae Jorga da 23 Ekim'de kalenin düştüğünü yazmıştır (Nicolae Jorga, *a.g.e.,* s. 94). Nitekim İsmail Hakkı Danişment de, Cevdet Paşa'yla birlikte Kili'nin sükûtunun 21 Safer 1205 (30 Ekim 1970) tarihinde gerçekleştiğini belirtmiştir (İsmail Hakkı Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 70).
[472] Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 94.
[473] Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 178; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.,* C.4, K.1, s.575.
[474] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s. 86.

sınırlara asker sevki ve zahire yardımı yapabiliriz' dediğinde sadrazam, Keçecizade'ye; '*bu taraftan kışlak yerine hareketle birkaç konak geri avdet olunmak bizden ileri serhadlerde bulunanları terk ile asayiş ve istirahate meyl göstermek ve onların himmetlerine gevşeklik getirmek demek olacağından bize lâzım olan mümkün mertebe ileriye giderek serhadlerde bulunanlara kuvvet-i kalp olacak vechile bir hareket olunmalıdır*' cevabını verdi. Tartışmalar neticesinde Hacıoğlu Pazarı kışlak yeri olarak seçildi[475].

Sadrazamın başkanlığında birbiri ardına toplanan meşveret meclislerinde kış mevsiminin yaklaşması ve henüz asker ve malzeme noksanlarının tam olarak giderilemediği gibi gerekçelerle ordunun Şumnu'ya geri çekilmesine karar verilmiş olması, padişahın da tepkisine neden olmuştu. Zira Rusçuklu Hasan Paşa, içine düştüğü korku ve şaşkınlıkla Şumnu'ya gitmek yerine Hacıoğlupazarı'nda kalmakta ısrar etmişti[476]. Fakat Hacıoğlu Pazarı bir küçük kasabaydı. Ordunun orada kışlaması mümkün olamayacağı anlaşıldığı için sadrazam yine erbab-ı meşvereti toplayıp hepsine hitaben; '*Bakikırı sahrasında akdolunan meclis-i meşveretin kararı ve irade-i şehriyari üzere buraya gelindi. Lakin kar yağıp kış bastırdı. Hacı Oğlu Pazarı'nın haneleri ise yüz yirmi adetten ibaret olduğu halde her biri birer ikişer odaya münhasır olup mezkûr hanelerin ashabı ihraç olunsa meskenleri olmadığından telef olacaklarından başka umumen Ordu-yu Hümâyun değil yalnız yeniçeri ocağını almayacağı malumdur. Bu takdirde her ne kadar meram-ı hümâyun bu kasabada kışlamak sureti ise de burada kışlamak imkânsız ve kış dahi bastırmış olmasına nazaran sahrada ikamet ihtimali olmadığından ne veçhile hareket iktiza eder*' diye sorduğunda, ordu kadısı Keçecizade Efendi; '*bu kasabada konak olmadığı malum ve birkaç gün dahi burada oturulur ise umumen hayvanatın telef olup ihmal ve yükler yerde kalacağı ve bizler ne hal olur isek olalım lakin ocaklı garip yiğitlerden birçok neferat telef olacağı emr-i aşikârdır*' diye Şumnu tarafına gitmenin münasip olacağını söylemişti. Serdar-ı Ekrem yine tekrar söz ile '*Hacı Oğlu Pazarı'nda kışlanması murad-ı hümâyundur ve biz buraya ancak İsmail'e asker sevki için geldik. Hiç olmazsa ihmal ve iskali Şumnu kasabasına irsal etsek de yükte hafif eşya ile burada ikamet eylesek*' diye ısrar edince sabık kethüda Tevkii Abdullah Efendi '*maazallah birkaç gün sonra düşmandan korkup kaçan Tuna kıyılarından müteferrik olan kadın ve çocuk bu kasabaya dönüp gelirse ahaliye dahi düşman arız olarak nüfuza halel gelir. Bu halde sevk-i asker değil herhangi bir iş görmek mümkün olmaz*' demesi üzerine nihayet Şumnu tarafına gidilmek üzere karar verilip kışlak askerini Tuna kıyılarına sevk etmek üzere eski yeniçeri ağası mirmirandan

[475] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 87-88.
[476] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 144.

Osman Paşa, Hacıoğlu Pazarı'nda terk olunarak Ordu-yu Hümâyun ile söz konusu yerden hareket ederek Şumnu kışlağına vasıl olunmuştu[477].

Sadrazam bu karara uyup, önce ordu ile birlikte Şumnu'ya dönse de sonradan tekrar Babadağı bölgesindeki askerlere moral vermek ve kuşatma altındaki İsmail Kalesi'ne yardım etmek üzere 100–150 kadar kapı halkıyla birlikte Kulefça, Pravadi, Kozluca yoluyla Hacıoğlupazarı'na geri döndü[478].

Kili Kalesi'nin düşmesinden iki gün sonra Ruslar, Tuna Nehri'nin kilidi olan Sünne Boğazı'nı, peşisıra *16 Kasım 1790*'da Tolcı'yı ve *25 Kasım 1790*'da da İsakçı'yı istila edip ateşe vermiş ayrıca İsmail ve Tolcı arasındaki adaya asker çıkarmıştı[479]. İsmail, Rusya Başkumandanı Potemkin'in tarafından aylardır karadan ve denizden muhasara altındaydı. Padişah, daha önce "şayet Kili, İsakçı, Tolcı ve İsmail havalisine karadan veya denizden bir zarar gelirse '*nokta-i vücudun sahife-i âlemden silinir ve bu mevkilerden birisi düşman eline geçerse elimden kurtulamazsın*' diye sadrazama hitaben tekrar tekrar ve şiddetli hatt-ı hümâyunlar göndermiş olduğundan, padişaha Kili'nin düşman eline geçtiğini nasıl söyleyeceğini bilemeyen sadrazam yeniden meşveret meclisini toplayıp herkese hitaben: '*Kili ahalisi muhafız ve zabitan üzerine hücum ile kaleyi düşmana teslim etmişler ve bize yardım gönderilmediğinden kaleyi düşmana teslim etmek zorunda kaldık diye rikab-ı hümâyuna arzulhâl göndermişler*' dediğinde, huzurda bulunanların tamamı 'Kili'ye imkânın müsait olduğu mertebede yardım edildiği, bundan fazlasının imkân dâhilde olmadığı' cevabını vermişlerdi[480].

Rikab vakanüvisi Mehmed Emin Efendi, Osmanlı ordusunun bir türlü toparlanıp disiplini sağlayamamış olduğunu, günden güne düşmana karşılık verme yeteneğini yitirdiğini, Belgrad, Ada-yı Kebir ve Rusya tarafında bulunan Bender, Hotin, Özi, İsmail, Kili, Akkirman ve Anapa gibi zaptı zor kalelerin çoğunu "*bi-ceng u cidal*" düşmana teslim ettiğini; daha önce hiçbir devletin hiçbir donanmaya sağlanmamış olduğu mühimmat ve hazine tedarikine rağmen, "*bir defa olsun meram üzre düşman donanmasına mukabele ile ceng ve yüz aklığı mukadder olmadığını*" kâh donanmayı sığ sularda karaya oturtup "sû-i tedbir" ile Özi önünde donanmanın yarısını batırdıklarını ve yaktıklarını, kâh fırtına sebebiyle donanmanın kalan kısmı dağıttıklarını; bazen de Rus donanmasıyla karşılaştıklarında aralarında anlaşmazlığa düşerek

[477] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 89-90; Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 144-145.
[478] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 144.
[479] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 85.
[480] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 575.

"*baş ve buğlarının re'y u tedbirlerini beğenmeyip ittifaksız hareket ederek*" denizde de mağlup olduklarını belirtmektedir[481].

İsakçı, Maçin, Tolcı halkının düşman saldırısı karşısında dağılması beri tarafın ahalisini de akıbet husuunda korkutmuş, onları da terk-i diyar etmek endişesine düşürmüştü. Babadağ'daki askerler de dağılacak olursa tâ Balkan'a kadar olan bölgenin tamamı boş kalacaktı. Ruslar Kili'yi aldıklarında orada muhafazaya memur olan altmış kadar şalope, İsmail tarafına çekilmiş ve İsmail adasının muhafazasında kalmışlardı. Sonunda asker azlığı, zabitan ve Rusların rehaveti sebebiyle İsmail'i muhafaza kaydından vazgeçmişlerdi. Askerler dağılıp şalopelerini İsmail ve Tolcı sahillerinde terk etmişler ve bazı şalopeleri düşmanın eline geçmesin diye yakmışlardı. Bunun üzerine Rusların ince donanması hiçbir engelle karşılaşmaksızın Tuna'da keşfe fırsat buldu. İsmail kalesinin her tarafından muhasarası, sadrazamı daha da dertlendirdi. İbrail Kalesi, Nemçe mütarekesi şartlarına göre tarafsız kalan Eflak toprağındaydı. İbrail'e karadan yapılan Rus taarruzundan Devlet-i Aliyye'nin temin olunması Nemçeliye irad olunup ve buna dair Ziştovi'de murahhas arasında bazı müzakereler vuku bulmuştu. Rus ordusu şayet nehirden taarruz edecek olursa buna karşı koymak mümkün değildi. Bu şartlarda Tuna Nehri'nde Rus donanmasının nüfuzu giderek artmaya başlamıştı. Tuna Nehri'ndeki Rus donanmasının nüfuzunun artması İbrail'in takviye ve istihkâmı sıkıntıya soktu[482].

23 Aralık 1790'da Rus kuşatması karşısında artık dayanamayan İsmail kalesi düştü[483]. Kura ile sadrazam olan Şerif Hasan Paşa azledilip katledildi. Koca Yusuf Paşa ikinci kez sadarete getirildi. Yusuf Paşa İsmail'i geri almak için çabaladıysa da General Repnin'e mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Ruslar Tuna'nın sağ sahilindeki Dobruca'da bulunan Maçin kasabasını muhasara altına aldı[484]. Ancak Osmanlı ordusunun Maçin'de Temmuz 1791 tarihinde Ruslar'a karşı yeni bir yenilgiye daha uğraması, zafer kazanılacağı yönündeki umutları sona erdirmişti[485]. Sadrazam Hırsova'da Maçin'i Ruslardan geri almak için hazırlıklara başlamışken, daha evvel Osmanlı ile ittifak yapmış olan Prusya'nın Ruslara karşı muharebeye girişmeyeceğinin anlaşılması ve Kafkas cephesinde Anapa ve Soğucak gibi mühim

[481] Ali Osman Çınar, *a.g.t.*, s. 239.
[482] Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 86-87.
[483] İsmail Kalesi'ni Rus General Suvarov zapt etmiştir. Kaleyi serasker ve dört bin kadar asker savunduysa da Suvarov kaleyi zapt ettikten sonra son askere kadar herkesi öldürdü. Bu savaşta Türklerin kaybı 26-30 bin ölü ve 9 bin esirdir. Suvarov, Rus tarihinin en kanlı muharebelerinden biri olan ve kendisine askerî şöhreti kazandıran bu savaşında ardından askerlerine üç günlük yağma izni verdi (Virginia H. Aksan, *a.g.e.*, s. 180).
[484] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 578-580.
[485] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 144.

kalelerin elden çıkışının haber alınması üzerine Yusuf Paşa, General Repnin'e bir mektup yazarak sulh teklifinde bulundu[486]. Müzakereler neticesinde önce Ağustos 1791'de Kalas'ta mütareke, Ocak 1792 tarihinde de Yaş Anlaşması imzalandı[487].

1787-1792 yılları arasında İsmail kalesinde bulunan bütün Müslüman halk Rus General *Suvarov* tarafından kılıçtan geçirildikten sonradır ki bu savaşın akabinde Rusya ile imzalanan *Yaş Andlaşması* neticesinde Turla nehrinin doğusunda kalan bütün topraklar Rusya'ya bırakılmıştır. Böylece Rusya, Bucak kapılarına kadar dayanmış oluyordu. 1806 yılına gelindiğinde Rusya Eflak ve Boğdan Voyvodalarının kendisine sorulmadan değiştirilmesi meselesini bahane ederek Bucak'ı işgal etti. Ruslar'ın amacı Eflak ve Boğdan'ı tamamen ele geçirerek Tuna'ya ulaşmak ve oradan ilk fırsatta İstanbul'a inmekti. Ruslar'ın Bucak'ı işgali üzerine III. Selim Rusya'ya savaş ilan etti. Altı yıl süren savaş Napolyon'un Moskova seferine çıkmasıyla son buldu. Bütün kuvvetlerini Fransızlar'a karşı kullanmak zorunda kalan Rusya 28 Mayıs 1812'de Bükreş'te Osmanlı Devleti ile bir barış andlaşması imzaladı. Bu andlaşma Osmanlı diplomatının zayıf tutumu yüzünden Türkler'in aleyhine neticeler doğurdu. Andlaşmaya göre, Prut Nehri'nin doğusunda kalan bütün arazi Bucak dâhil, Rusya'ya teslim edildi ve buralarda yaşayan Müslüman halkın mallarıyla birlikte Osmanlı topraklarına göç etmelerine izin verildi[488].

Boşalan Bucak toprakları, Rusya'nın çağrısıyla Tuna'nın güneyinde bulunan Hıristiyan Bulgarlar ve Gagauzlar'ın Dobruca ve Bulgaristan'dan Beserabya'ya, oradan da Bucak'a iskân edilmeleri neticesinde doldurulduldu. Jewsbury'nin verdiği bilgiye göre 1812 yılında, yani Müslümanlar'ın Bucak'ı tahliyesinin ardından Bender, Akkirman, İsmail, Kili ve Bucak'a dâhil olmayan Hotin'in sahip olduğu köy sayısı 683'tü. 1812 yılından sonra bölgeye Ruslar ve Gagauzlar'ın yanında çok sayıda Rus, Alman, Ukraynalı ve başka milletlerden göçmenler gelmiş ve 1812'de 240.000 olan Beserabya'nın nüfusu (Bucak nüfusu bunun beşte biriydi) on bir yıl içinde, yani 1823 yılında 550.000'e yükselmiştir. Bu göçmenlerin büyük kısmı Bucak'ta Müslümanlardan boşalan bölgelere yerleşmişlerdir[489]. Fetihle birlikte bir Türk şehri hâline getirilen, Karadeniz ticaret yolunun ve Kuzey Kafkasya siyasetinin stratejik öneme sahip bir kalesi olan Kili, Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra Rus hâkimiyetindeki yeni iskânlar neticesinde sadece askerî olarak değil kültürel ve demografik olarak da yapısı değiştirilerek tarihiyle irtibatı koparılmış ve bir Osmanlı-Türk şehri olmaktan çıkarılmıştır.

[486] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C.4, K.1, s. 581-582.
[487] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 144-145.
[488] Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 342.
[489] Kemal Karpat, *a.g.m.*, s. 342.

10 Ocak 1792 yılında imzalanan toplam on üç madde ve bir hatimeden müteşekkil Yaş Andlaşmasının ikinci maddesine göre, Osmanlı hükûmeti 1774 Kaynarca ve daha sonra imzalanan 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi ve 1783'deki ticaret muahedenâmesi ve 1784'de Kırım ile Taman'ın ilhakıyla Koban Nehri'nin hudud tayini hakkındaki andlaşmalar yine eskisi gibi kalıyordu. Üçüncü madde ile Turla/Dinyester nehri hudud kabul edilerek bunun solunda bulunan Aksu (Buğ) ile Turla nehri arasındaki Özi ve Hocabey Ruslara terk ediliyor ve nehrin sağ tarafında bulunan memleketler, Bender, Akkirman, Kili, İsmail ve Ruslar'ın işgal ettikleri kale ve şehirler Osmanlılar'a iade olunuyordu[490]. Öte taraftan Osmanlı Devleti, Kırım'ı tekrar ele geçirme sevdasından da kesin olarak vazgeçmişti[491].

[490] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, K.1, s. 591-592.
[491] Ayla Efe, *a.g.m.*, s. 144-145.

SONUÇ

Kili Kalesi 14 Temmuz 1484 tarihinde Osmanlı padişahı II. Bayezid tarafından fethedildiğinden bu yana, Osmanlı'nın Tuna havzasının önemli askerî, ticarî, idarî merkezlerinden biri olagelmiştir. Padişah II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmed'in fetih siyasetini devam ettirmiş ve Tuna havzasında stratejik mevkiye haiz Kili ve Akkirman kalelerini Osmanlı topraklarına katmıştır. Tuna havzasındaki kaleler, Karadeniz'deki ticaretin güvenliğini temin etmek ve Tuna havzasından Batı'ya yapılacak seferlerde yahut da Batı'dan gelebilecek tehditlere karşı lojistik destek sağlamak ve savunma hattı oluşturmak açısından mühim bir yer teşkil etmekteydi. Tuna Nehri'nin kilidi mesabesinde olan Kili Kalesi, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına değin Osmanlı'nın elinde kalmış 1770 yılında General Repnin komutasındaki Rus ordusu tarafından zaptedilmiştir. Yaklaşık 286 yıl Osmanlı toprağı olarak kalan kale, diğer kaleler olan İsmail, Tolcı, İbrail, Akkirman, Hotin vd. ile birlikte Tuna havzasını yaklaşık 3 küsur asır muhafaza edebilmiş ve aynı zamanda bu toprakları Osmanlı kültür ve medeniyetinin rengine boyamıştır. Sultan Bayezid devrinde yapılan camiler başta olmak üzere Bucak mıntıkasının bir parçası olan Kili, Rusların eline geçene kadar Türk-İslâm medeniyetinin Tuna'daki tezahürü olmuş, bölge Türk ve Müslüman Tatarların iskânıyla yerlileştirilmiştir. 1770 yılından 1774 yılına kadar Rusların elinde kalan kale, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'yla Osmanlı'ya iade edilmiş akabinde Osmanlı idaresi muhtemel bir Rus, Avusturya tehdidine karşı kaleyi tahkim etme gayretine girmiştir. Kalenin Osmanlı elinde yeniden tamiri ve tahkimi de, yaklaşık 20 yıl sonra 1790'da Rusların eline ikinci kez geçişine engel olmamış, nihayet Osmanlı'nın Batı'ya yaptığı seferlerde stratejik önemi olan Kırım'ın da Ruslar'ın eline geçişiyle birlikte, bölgeden Osmanlı topraklarına Müslüman-Türk-Tatar göçü başlamıştır. Göçle birlikte bölgeye gayrimüslim iskânı başlamış ve bölge giderek bir Türk-İslâm şehri olma vasfını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek güçlenen Rusya, Deli Petro I. ve II. Katerina zamanında gözünü ikinci Roma olmak hayaliyle İstanbul'a dikmiş, sıcak denizlere inmek siyasetiyle Tuna havzasındaki Osmanlı topraklarına saldırılarda bulunmuştur. Ordusunu Prusya modeline göre modernize eden Rusya neticede ele aldığımız dönem itibariyle Osmanlı ile giriştiği 1768-1774 ve 1787-1792 yılları arasındaki savaşlarda Osmanlı ordusunu mağlup etmiş ve 1877-78 yılları arasında vuku bulan 93 harbi sırasında batıda Ayestefenos (Yeşilköy) doğuda Erzurum önlerine kadar ilerleyebilmiştir. Tuna havzasının ve Kafkasya'nın Osmanlı Devleti tarafından muhafazasının eskisi gibi mümkün olmaması, Osmanlı ordusundaki

disiplinsizlik, maliyenin sürekli savaşlarla yıpranması, Osmanlı ordusunun esasını teşkil eden klasik dönemdeki yeniçeriliğin yozlaşması vs. gibi nedenlerle askerî gücü zayıflayan Osmanlı, Tuna kıyısındaki kaleler ve Kafkasya'daki Kırım'ı Ruslara teslim etmekle batıdan ve kuzeyden gelebilecek muhtemel saldırılara karşı açık hale gelmiştir. Osmanlı donanmasının Çeşme'deki baskında Rus donanması tarafından yakılması olayı sadece kara ordusunun değil Osmanlı deniz gücünün de Rusya karşısında dayanamadığı göstermiştir. Biz bu tezde Osmanlı ordusunun Rus ordusu karşısındaki mağlubiyetinin muhtemel sebepleri üzerinde durmak yerine zikri geçen iki savaşta Kili Kalesi'nin durumunu ortaya koymaya çalıştık.

Neticede Tuna kıyısındaki kalelerin ve Kırım'ın Rusların eline geçişinin sonucu olarak Rus ordusunun Yeşilköy önlerine kadar ilerleyebilmesi oldukça manidardır. Bu tezden çıkarılabilecek bir genel sonuç varsa o da Tuna havzasındaki kalelerin Osmanlı -Devleti'ni ticarî önemini bir tarafa bırakarak- askerî savunma hattını yaklaşık 3 asır boyunca temin ettikleri ve buraların kaybıyla birlikte payitaht olan İstanbul'un düşman saldırılarına karşı savunmasız hâle gelişi olmuştur.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emiri Mustafa III (AE. SMST. III): 155-12227, 179-14088, 210-16556, 84-6201, 133-10379, 169-13325

Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM. d): 41316.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Cebhane-i Amire Defterleri (D. BŞM. CBH. d): 18480.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği (D. BŞM. MHF): 61-57.

Bâb-ı Defteri İstanbul Mukataası Defterleri (D. İSM. D): 25452.

Baş Muhasebe Bina Eminliği (D.BŞM. BNE): 19, 19-35, 19-16, 12-33, 18-39, 19-77

Cevdet Askerîye (C.AS): 176-7662, 1118-49517, 796-33739, 559-23458, 395-16823, 23458, 556-23323, 871-37343, 1119-49569, 448-18669, 631-26629, 732-30693, 872-37419, 547-22929, 721- 30231, 1215-54493, 188-8131, 556-23350, 30607, 30683, 395-16298, 395-16301, 52531, 52529, 395-16298, 693-29080, 341-14160, 439-18268, 1055-46413, 781-33060, 1209-54182, 763-32218, 760-32072, 1080-47616, 1190-53185, 769-32508, 940-40796, 1140-50674, 950-41246, 610-25718, 1084-47835.

Cevdet Bahriye (C.BH): 231/10750.

Cevdet Evkaf (C.EV): 315-16042, 425-22019, 573-28906, 38-1883, 368-18672.

Cevdet Eyalet-i Mümtaze (C. MTZ): 10-469, 434, 9-434, 10-468.

Cevdet Dâhiliye (C. DH): 156-7790, 303-15134, 233-11635.

Cevdet Hariciye (C. HR): 109-5420.

Cevdet Maliye (C. ML): 765-31168, 13-596, 429-17352.

Haritalar (HRT. h): 42/4, 42/5, 37, 40.

Hatt-ı Hümâyun (HAT): 273/16085, 211/11367, 204/10659, 185/08605, 1414/57778, 13/453.

B. Kaynak Eserler, Tezler, Araştırma ve İnceleme Eserleri

AHMED CEVDET PAŞA; *Tarih-i Cevdet*, C. 5, İkinci Tab'ı, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309.

AHMED RESMÎ EFENDİ; *Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri*, Sadeleştiren: Bedriye Atsız, İstanbul 1980.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 7, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

AKSAN, Virginia H.; *An Ottoman Statesman in War and Peace Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, E.J Brill, Leiden 1995.

---------- *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

AKTEPE, Münir; "Babadağı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara 1991, s. 371-372.

ALTUNAN, Sema; "XVIII. yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18, Ankara 1992, s. 1-20.

ARMAOĞLU, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.

AYDIN, Mahir; "Cezayirli Gazi Hasan Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Ankara 1993, s. 501-503.

AYVERDİ, İlhan; *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2010.

BELDİCEANU, Nicoara; "Kilia et Cetetea Alba a Travest Les Documents Ottomans", *La Revue des Études Islamiques*, 1968/2, Paris, 1986, s. 215-262.

---------- "La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albâ par Bayezid II", *Südost Forschungen*, XXIII, Münih, 1964, s. 36-90.

---------- *Recherche sur la Ville Ottomane Au XVe Siècle Etude et Actes,* Adrien Maisonneuve, Paris, 1973.

BELDİCEANU, Nicoara-STREİNHERR, Irène;

"Déportation et Pêche à Kilia Entre 1484 et 1508", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 38, No. 1, 1975, s. 40-54.

BEYDİLLİ, Kemal; "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (İçinde) C. 1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 2013, s. 66-130.

---------- "Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 28, Ankara 2003, s. 464-465.

BEZİKOĞLU, Metin; *The Deterioration Of Ottoman Administration In The Light Of The Ottoman-Russian War Of 1768-1774*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

BİJİŞKYAN, P. Minas; *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969.

BİLGE, Sadık Müfit; "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Kaleleri", https://www.academia.edu/878606/XVI.-XVIII._Y%C3%BCzy%C4%B1llarda_Kuzey_Kafkasya_da_Osmanl%C4%B1_Kaleleri, 3 Şubat 2015 (Çevrimiçi)

BORAN, Ali; "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye, Ankara 1999, s. 347-361.

BOSTAN, İdris; *Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

BÜYÜKTAPU, Okan; *Mahmûd Sabit: Târih-i Silistre (İnceleme-Metin-İndeks)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2013.

ÇAKAR, Enver; "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 12, S: 1, Elazığ 2002, s. 261-282.

ÇINAR, Ali Osman; *Mehmed Emin Efendi'nin Hayatı ve Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1999.

DANİŞMENT, İsmail Hakkı;

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

DAVİDSON, Roderich H.;

"Küçük Kaynarca Antlaşması", (Çev. Erol Aköğretmen), *Slavis Review*, C. 35, S. 3, s. 342-368

DEADBORN, Henry Alexander Scammell;

A Memoir ob the Commerce and Navigation of the Black Sea: And the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt, c. 1, Wells & Lilly, Boston, 1819.

DİKMEN, Melek-YAMAN, Bahattin;

"1595 Tarihli Siyer-i Nebî Yazmasının Metin ve Resimlerinde Selman-ı Fârisî", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 28, Nisan 2013, s. 133-144.

EFE, Ayla; "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları: Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, s. 139-174.

---------- "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 22, Yaz 2009, s. 87-113.

EKREM, Mehmet Ali; *Romen Kaynak ve Eserlerine Türk Tarihi I Kronikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

EMECEN, Feridun; "Kethüda Hasan Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara 1997, s. 337-338.

---------- "İsmail", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Ankara 2001, s. 82-84.

---------- "Son Kırım Hanı Şâhin Giray'ın İdâmı Mes'elesi ve Buna Dâir Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, İstanbul 1984, s. 315-346.

ENCYCLOPAEDİA BRİTANNİCA;

Encyclopaedia Britannica, 11th Edition, Volume 15, Slice 7, "Kilia" Maddesi.

ENGİN, Hakan; *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2013.

EVLİYA ÇELEBİ; *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, K. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

---------- *Eviya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

EYİCE, Semavi; "Kale", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Ankara 2001, s. 234-242.

FEDAKÂR, Cengiz; *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

---------- *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010

GEMİL, Tasin; *Romanians and Ottomans in the XIVth–XVIth Centuries*, Çev. Remus Bejan ve Paul Sanders, Editura Enciclopedica, Bükreş 2009.

GENCER, Ali İhsan; *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.

GÜNEY, Kadir; *190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1203-1204, M. 1789-1790; Sayfa 1-97),* Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Gaziantep 2012.

GİRİDÎ AHMED RESMÎ; *Hulasatü'l-itibâr*, Dersaadet Mühendisyan Matbaası, Dersaadet 1286.

GÖKBİLGİN, Tayyib; "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *BELLETEN*, C: XX, S: 78 (Nisan 1956'tan ayrı basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956, s. 247-194.

HAMMER, Joseph Von; *Büyük Osmanlı Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, Milliyet, İstanbul 2010, C: 8.

ILİESCU, Octavian; "Chilia in Veacul al XIV-Lea", *Peuce VI Studii Şi Comunicari de Istoire Şi Arheologie,* Tulcea, 1977, s. 240-152.

IŞIK, Mustafa; "XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı", *Karadeniz Araştırmaları*, Say: 18, 2008, s. 19-37.

İLGÜREL, Mücteba; "Silâhdar Hamza Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 15, Ankara 1997, s. 515-516.

İNALCIK, Halil; "Dervish and Sultan: an Analysis of the Ottman Baba Vilayetnamesi", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies 1993, s. 19-36.

İNALCIK, Halil-QUATAERT, Donald; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.1, Çev: Ayşe Berktay; Süphan Andıç, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İNCİCİYAN, P.L - ANDREASYAN H.D.;

"Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, s. 11-88.

JELAVİCH, Barbara; *Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Tercüme: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, C. 1, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2013.

JORGA, Nicolae; *Osmanlı İmpratorluğu Tarihi*, C. 4, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe, İstanbul 2009.

KALLEK, Cengiz "Kile", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, s. 568-571.

KÂMİL PAŞA, *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, C. 2, Matbaa-i Ahmed İhsan, 1227/1812-13.

KARPAT, Kemal; "Bucak", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.6, Ankara 1992, s. 341-343.

KILINÇ, Arzu; "Eflak-Boğdan ve Karadeniz'de Bal ve Balmumu", *Acta Turcica Dergisi*, Yıl III, S. 1/1 Ocak 2011, a. 40-56.

KIRCA, Ersin; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S.1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

KORNRUMPF, Hans-Jürgen;

"Südrussland Und Die Krım Um 1740", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, c.9, İstanbul, 1989, s. 235-260.

KÖSE, Osman; *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

KURAT, Akdes Nimet; *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.

KUYULU ERSOY, İnci; "Ottoman Cultural Heritage in the Ukraine", Islamic art and architecture in the European periphery: *Crimea, Caucasus, and*

the Volga-Ural Region (içinde), Editörler: Barbara Kellner-Heinkele, Joachim Gierlichs and Brigitte Heuer, Harrassowitz, 2008, s. 53-54.

MAXİM, Mihai; "Kili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, *C. 26*, Ankara 2002.

---------- "Tuna", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, Ankara 2002, s. 372-374.

MUSTAFA NURİ PAŞA; *Netayicü'l-Vukuat*, C: 3, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

NADEL-GOLOBİC, Eleonora;

Armenians And Jews İn Medieval Lvov: Their Role in Oriental Trade 1400-1600, Cahiers du Monde Russe et Soviétiqu, Vol. 20, No: 3, 1979.

NAGATA, Yuzo; "Muhsinzâde Mehmed Paşa", Diyanet Vakfı Yayınları, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C: 31, Ankara 2006, s. 48-50.

OĞUZOĞLU, Yusuf; "Dizdar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara 1994.

OSTAPCHUK, Victor-BİLYAYEVA, Svitlana;

"The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkirman Fortress: The View From a Historical and Archaeological Project", *The Frontiers of the Ottoman World*, Editör: A. C. S. Peacock, Oxford University Press Inc., New York, 2009, s. 137-170.

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB, İstanbul 1993.

PİTCHER, Donald Edgar; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

PURTON, Peter; *A History of the Late Medieval Siege 1200-1500*, The Boydell Press, Woodbridge 2010.

RADVAN, Laurentiu; *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Çev. Valentin Cîrdei, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2010.

SARICAOĞLU, Fikret; "İvazzade Halil Paşa", Diyanet Vakfı, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Ankara 2001, s. 464-466.

SEDLAR, Jean W.; *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, University of Washington Press, 1994.

SOREL, Albert; *The Eastern Question in the Eighteenth Century*, Londra, 1898.

STONE, David; *A Military History of Russia, from Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, Westport: Praeger İnternational, 2006.

ŞEMDÂNİZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ;

Müri't-Tevârih, Çev. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1980.

TANSEL, Selahattin; "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1018/12343.pdf, s. 475-536.

TURSUN BEY; *Târih-i Ebü'l-Feth*, Hazırlayan: Metrol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı;

Osmanlı Tarihi, C.3, K.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Osmanlı Tarihi, C.4, K.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

ÜÇAROL, Rifat; *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul 2000.

YILDIZ, Gültekin *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, Marmara Üniversitesi Türkiyet

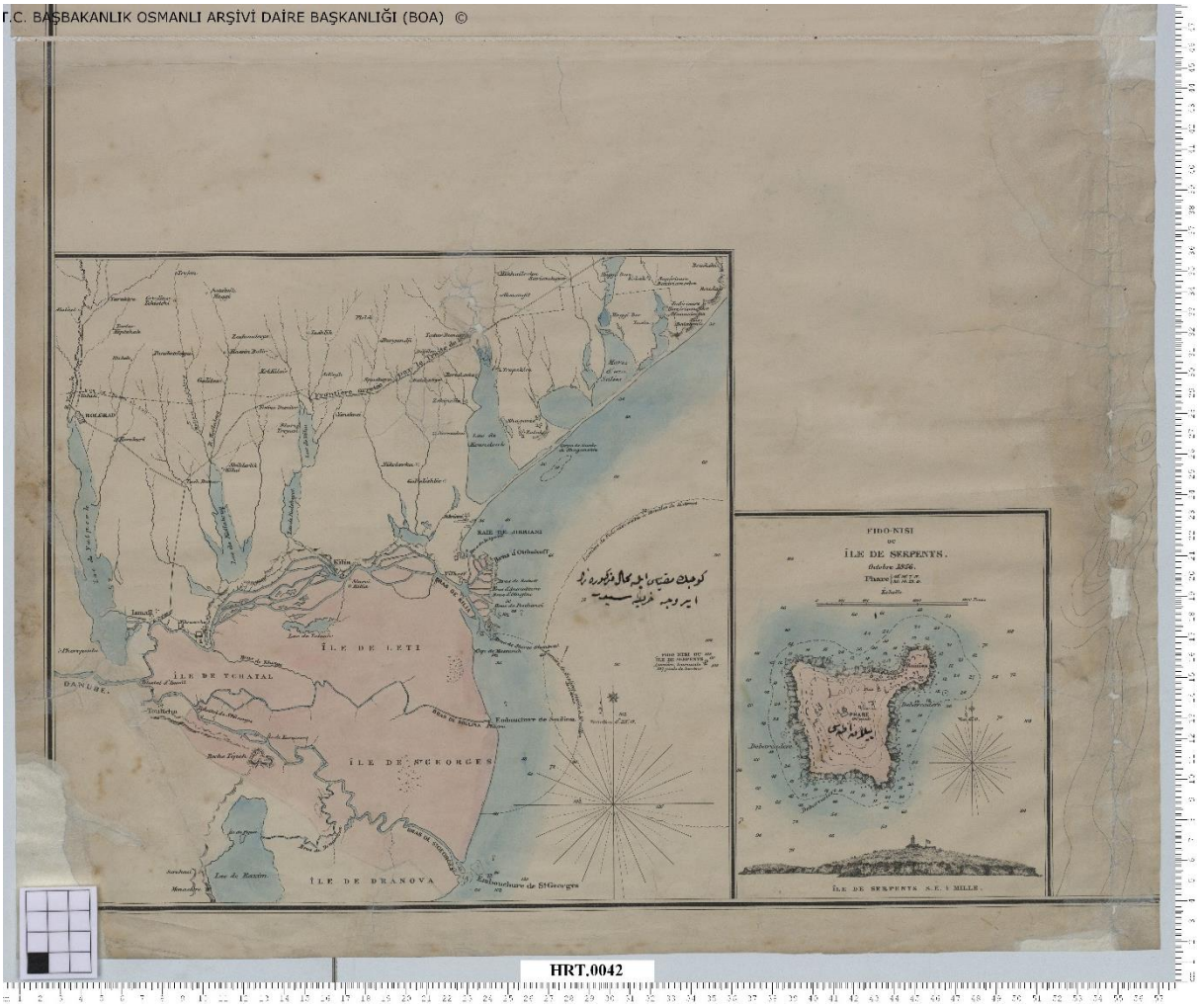
Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm;

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe, İstanbul 2011.

EKLER

Harita 1[492]

Ek-1

Sağda Yılan Adası'nın detaylı haritası, solda Tuna Nehri'nin Kili kolu ile Tuna arasında bulunan adalar

[492] BOA, HRT. h, 42/4.

Harita 2[493]

Ek-2

Kili Tunası, Kili Kasabası, Kili (Nefs-i Kili) ve Kili Kalesi'nin konumu. Bu haritada kalenin Yıldız Tabya şeklinde olduğu görülüyor

[493] BOA, HRT. h, 42/5.

Ek- 3[494]

Eflak, Tuna Nehri ve Tuna Nehri boyunca uzanan kaleler

[494] BOA, HRT. h, 37; Hakan Engin *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2013, s. 153.

Ek-4[495]

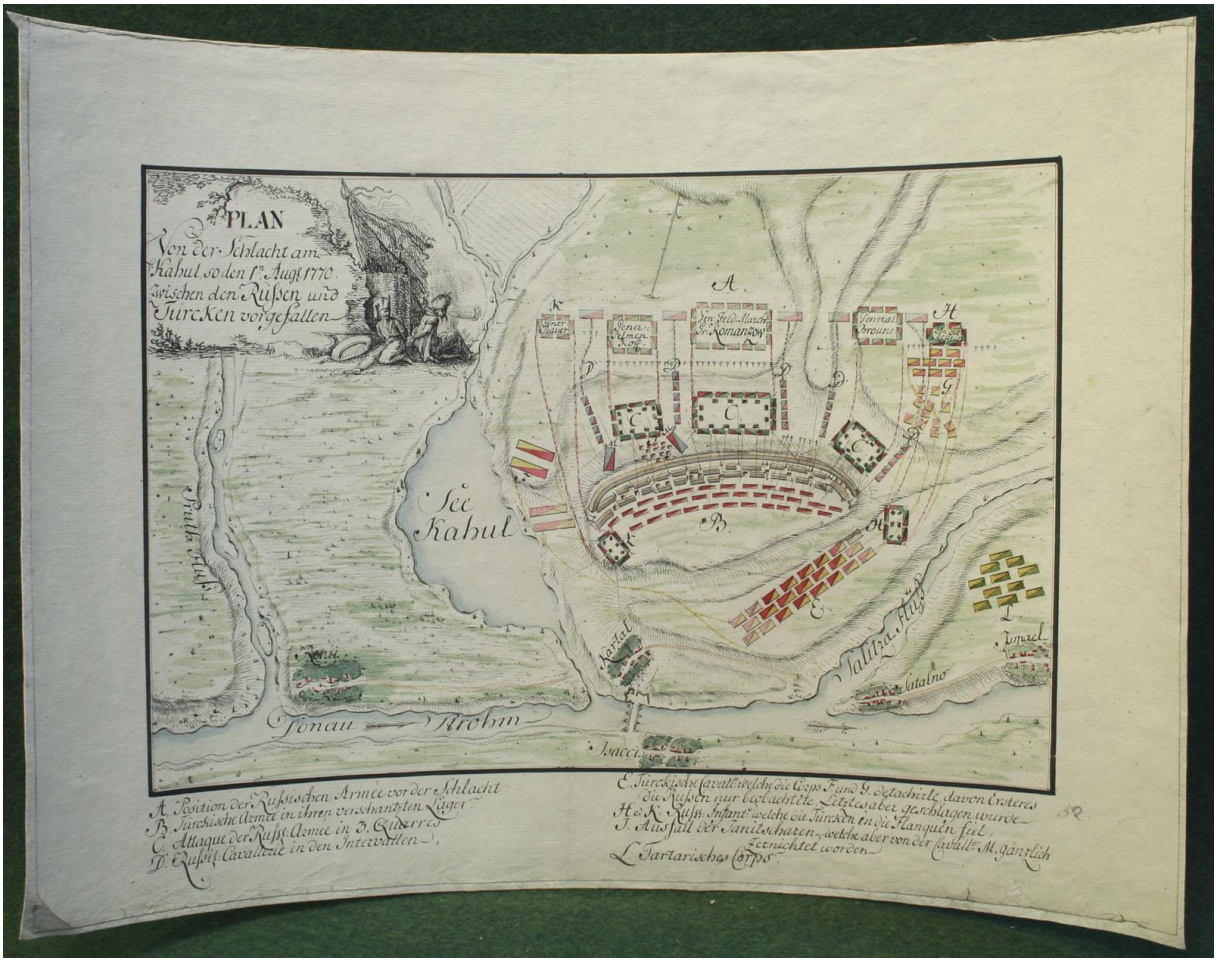
Eflak, Boğdan, Beserabya (Bucak) Bölgesi ve bu bölgede bulunan kaleleri gösteren harita

[495] BOA, HRT. h, 40; Hakan Engin *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2013, s. 154.

Ek-5

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının kaderini etki eden Rus General Prens Grigory Potyomkin'in 1789'da ressam Tavrichesky tarafından yapılan yağlı boya portresi. Bu portre halen Saint Petersburg Hermitage Müzesi'nde sergilenmektedir.

Ek-6

1770'te Osmanlı ile Rusya arasında vuku bulan Kartal Savaşı planı. 1 Ağustos 1770'te Kartal'daki Ruslar ve Türkler arasında vuku bulan Muharebenin Planı

A. Rus Ordusunun muharebe öncesi konumu

B. Müstahkem mevkinde Türk Ordusu

C. Rus ordusunun saldırısı

D. Rus Süvarisi aralarda

E. F Kolordusundan ayrılan Türk süvarileri Ruslar'ı gözlemliyor G kolordusundan ayrılan süvariler ise Rus ordusu karşısında tarumar oluyor.

Türklere **H** ve **K** kanatlardan hücum eden Rus piyadesi

J. M Süvari bölüğü tarafından tümüyle yokedilen yeniçeriler

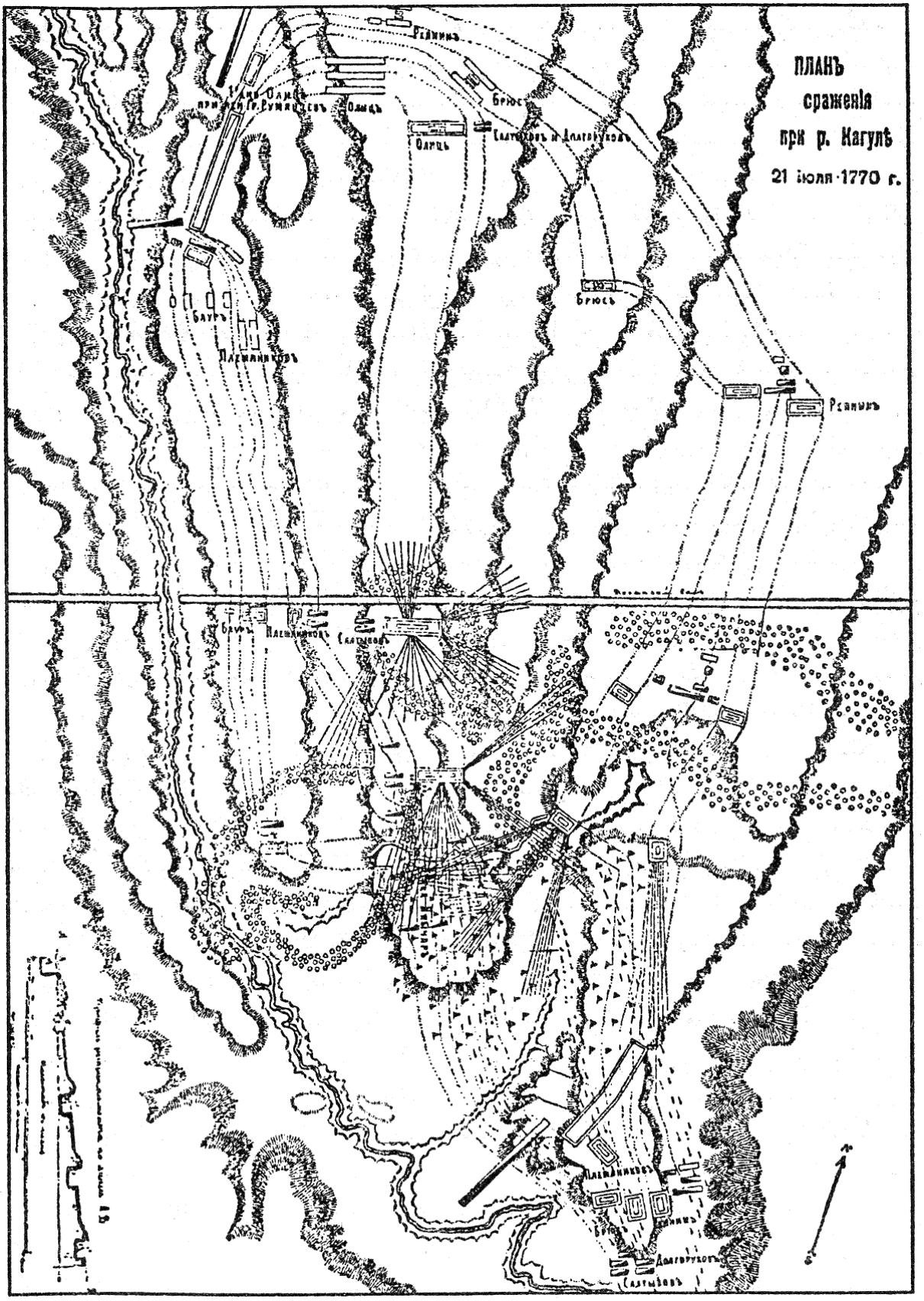
L Tatar Kolu

Ek-7

II. Katerina'nın (1729-1796) Antonio Pietro Rotari (1707-1762) tarafından yapılan yağlı boya portresi. Bu portre halen Saint Petersburg Hermitage Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kartal (Kagul) Savaşı'nın Ruslarca yapılan planı.

Ek-8

Ek-9

Rusların Kartal (Kagul) Savaşı anısına bastırdıkları, üzerinde 21 Temmuz 1770 tarihi yazılı olan para